

Kontexty

Od dřeva k bronzu a vnitřní život sochy

Rozhovor
s řezbářem a sochařem
Jiřím Netíkem

Status umělce –
nutnost, nebo zbytečnost?

Jan Paul

Smysl
Československa
a jeho zmizení

Lubomír Kopeček

Rozhovor
s básníkem

Petrem

Čermáčkem

NOVINKY Z PORTÁLU

DIRK DE WACHTER

Hraniční doba

Konec normálních časů?

PŘEKLAD MILENA NOVÁKOVÁ

Podle autora je v současnosti populární diagnóza hraniční porucha osobnosti. Dirk de Wachter věnuje u každého diagnostického vodítka této nemoci zamyšlení, nakolik je příznačné nejen pro lidi s touto nemocí, ale vůbec pro typické jedince naší společnosti. Do jaké míry nás charakterizují nestabilní vztahy? Narušená identita? Impulzivita? Ztráta smyslu a prázdnota? Jak s touto diagnózou souvisí dnešní honba za svobodou, slastí a úspěchem? Na konci autor nabízí naději: Může nás zachránit umění, hledání smyslu, pouto s druhými, každodenní drobné laskavosti?

Váz., 304 s., 499 Kč

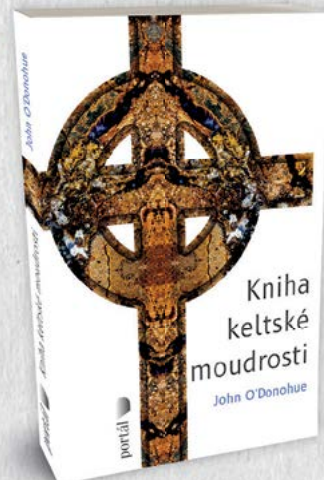
JOHN O'DONOHUE

Kniha keltské moudrosti

PŘEKLAD MARIE POLASKOVÁ

V novém vydání vychází dnes již kultovní kniha inspirovaná starou keltskou moudrostí, poezií a spiritualitou. John O'Donohue v ní hovoří o přátelství, sounáležitosti, samotě, kreativitě, lásce i smrti. Spojuje jedinečné postřehy keltské spirituality s moderní dobou a jejími potřebami a naléhavě vyzývá k poznání duše každého člověka.

Brož., 256 s., 369 Kč

ABRAHAM J. HESCHEL

Šabat

Jeho význam pro současného člověka

PŘEKLAD TEREZA KREKULOVÁ

Významný židovský myslitel 20. století v duchovně podnětné knize poukazuje na podstatný rys moderního člověka – jeho neschopnost vnímat božskou dimenzi času jak ve dnech všedních, tak ve dni odpočinku. Jak říká, příliš dobýváme prostor, místo abychom posvěcovali čas. Srozumitelným a inspirativním způsobem přibližuje význam šabatu a dává současnému člověku podněty k tomu, aby se zamyslel nad tím, jak se vztahuje k času, práci, odpočinku či oslavě stvoření.

Brož., 160 s., 269 Kč

obchod.portal.cz

portál

Obsah 5/2023

Stanislav Balík:
**Editorial – Sílicí štěpení, polarizace
a fragmentace politiky a společnosti 2**

TEXTY

Lubomír Kopeček: **Smysl Československa
a jeho zmizení 5**

Miloš Brunclík, Lukáš Hájek, Michal Kubát:
**Idiotské, nebo potřebné? Ústavní zvyklosti
v české politice 9**

Tomáš Zlámal: **Bude se už konečně stavět?
Nový stavební zákon – po sedmi letech,
s aktovkou na zádech a s nepopsanými sešity . . . 20**

NÁZOR

Petr Kostka: **Fosilie Rusko. Putinova válka
a kořeny ruského barbarství 31**

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

František Mikš, Martina Slouková: **Od dřeva
k bronzu a vnitřní život sochy. Rozhovor
s řezbářem a sochařem Jiřím Netíkem 41**

Jan Paul: **Status umělce – nutnost,
nebo zbytečnost? Příspěvek k diskusi
o tzv. „statusu umělce“ 58**

LITERATURA & KULTURA

Igor Pomerancev: **„Bude to hodně turbulentní.“
Rozhovor s básníkem Iljou Kukulinem 65**

Drago Jančar: **Skutečný strašný příběh 73**

Andrzej Babuchowski: **Trvat v neustálém
úžasu – paralely. Poznámky o poezii
Bohuslava Reynka 77**

Zdeněk Volf: **Přicházet před sebe,
zůstat po sobě. Rozhovor s básníkem
Petrem Čermáčkem 86**

Petr Veselý: **Kreslila si, sníh jí svítil mezi prsty.
Básně malířů, sochařů, grafiků, fotografů 94**

NAD KNIHAMÍ

Jiří Hanuš: **Kdo jsou Evropané? A kdo Rusové?
Malé zamyšlení nad knihou Orlanda Figese 102**

Jan Hroudný: **Nad knihami Patricia Deneena . . . 105**

Editorial

Sílící štěpení, polarizace a fragmentace politiky a společnosti

Stanislav Balík

Sledovat to můžeme v kdekteré zemi přinejmenším západního civilizačního okruhu, včetně naší země či zemí sousedních. Drolí se společně uznávaný základ, zmenšuje se minimální společný jmenovatel, na němž jsme schopni se shodnout. Mizí ochota ke kompromisům; ty jsou naopak vydávány za „zradu naší věci“.

Nad rychlostí této proměny nepřestávám žasnout. Naplno jsem si ji znovu uvědomil nedávno, když jsem v archivních záběrech sledoval zahraniční zpravodajství z konce roku 2000, kdy soud na Floridě rozhodl v dlouhém a složitém sporu zahrnujícím i přepočítávání hlasů, že v prezidentských volbách těsně zvítězil republikán George W. Bush nad tehdejším demokratickým viceprezidentem Alem Gorem. Vzápětí po vynesení rozsudku vystoupil poražený Al Gore a prohlásil: „Dnes nikdo nepochybuje o tom, že i když silně nesouhlasím s rozhodnutím soudu, tak ho přijímám. [...] Obracím se na nově zvoleného prezidenta Bushe. Musíme odložit zbytky stranické zahořklosti.“ O hodinu později George W. Bush odpověděl: „Republikáni chtějí to nejlepší pro tuto zemi. Zrovna tak

jako demokraté. Naše volební hlasy se mohou lišit, ale ne naše naděje.“

Jako by nás od této a podobných událostí dělily světelné roky. Umírněnost, ona kardinální ctnost, kterou demokracie vyžaduje, zde vedla nejen k podřízení se výroku soudu a uznání vítězství protikandidáta, ale především k potvrzení, že můj soupeř není mým nepřítelem, který chce zničit naši zemi, ale je čestným rivalem, s nímž sdílíme lásku ke své zemi, jakkoli se v řadě ohledů lišíme. Může být větší rozdíl oproti současné vyhrocené atmosféře, kdy minulý americký prezident po své volební porážce podněcoval vzpouru a útok na Kongres nebo kdy dohoda, kterou mezi demokraty a republikány zprostředkoval předseda Kongresu ohledně nouzového financování, nevedla k jeho chvále, ale k odvolání z postu předsedy, což se stalo poprvé v historii USA? Dnes je to naopak – čím ostřejší nejenom prohlášení, ale i postoj, tím větší hrdina.

Ale nemusíme se dívat pouze do Spojených států. Nedávno skončená slovenská volební kampaň dál rozštěpila už tak rozdělenou tamní společnost. Dění v naší zemi v posledním více než desetiletí není třeba připomínat.

Průvodním jevem tohoto pokračujícího štěpení je sílící polarizace politiky, kdy se od sebe hlavní názorové proudy kontinuálně vzdalují. To, na čem některé jinak rozdělené společnosti (Rakousko, Německo, země Beneluxu) donedávna stály, tedy velké koalice dvou největších stran, je vesměs minulostí. Představa o průběžné spolupráci mezi vládními a alespoň hlavními opozičními silami na některých zásadních věcech překračujících horizont volebního období, je dnes už zcela naivní. Kdy a v čem jsme ji třeba u nás v posledních letech zaznamenali? Strany se jí vyhýbají v intuitivním strachu, že budou svými voliči považovány za zrádce kolaborující s nepřítelem.

Polarizuje se i společenská debata jdoucí napříč politickými stranami, zvláště v bioetických otázkách, v otázkách týkajících se sexuálních identit apod. Na vině zde bývají obě strany sporů – jak ta progresivistická tlačící většinou až příliš na pilu, tak ta (rádoby) konzervativní, jež

zcela necitlivě vstupuje do politické debaty s nemístnými paralelami, jak jsme viděli například nedávno v českém parlamentu při projednávání návrhu o tzv. manželství pro všechny.

Že je polarizace cestou, jež demokracii spolehlivě vede do záhuby, ví politická věda již dlouhou dobu. Jako příklad uvádí zkolabované evropské demokracie meziválečného období či jihoamerické země po druhé světové válce. Přesto se, jak se zdá, s jakousi odevzdanou apatií s tímto společensko-politicky patologickým jevem smiřujeme.

Ona polarizace je těsně spojena ještě s dalším nebezpečným fenoménem, a tím je sílící fragmentace. Co jsou vlastně dnes výše zmíněné hlavní proudy? Vítěz slovenských voleb nedosáhl ani na čtvrtinu hlasů. V některých zemích, kde kdysi velké koalice dvou největších stran reprezentovaly osmdesát či devadesát procent voličů, dnes nemají ani padesát procent – jako třeba v Německu. Etablují se naopak další, v lepším

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává nakladatelství **Books & Pipes** a **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Adresa redakce: Books & Pipes, třída Kpt. Jaroše 13, 602 00 Brno, 734 122 960, email: kontexty@bpublish.cz, www.bookspipes.cz

Ročník XV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXIV.) • Vychází šestkrát ročně • **Šéfredaktor** František Mikš • **Výkonná redaktorka** Lenka Váchová • **Redakce** Kateřina Hloušková, Jan Hroudný, Kateřina Mikšová (jazyková redakce) • **Redakční rada** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš • **Grafika** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 1 000 Kč • **Sponzorské předplatné** 5 000 Kč, 10 000 Kč • **Objednávky předplatného na rok 2024** www.bookspipes.cz/kontexty, email: obchod@bpublish.cz, tel.: 734 122 960 • **Bankovní spojení** 2800137389/2010 • **Registrace MK ČR E 18685** • **ISSN 18036988** • **Na obálce** Jiří Netík: *Anděl*, 2017, bronz, výška 170 cm

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR

B | R | N | O

www.casopiskontexty.cz

Sledujte nás na sociálních sítích

@KontextyCZ

případě středně velké, spíš ale malé strany a straničky, jejichž působením se veřejná debata nikoli koncentruje, ale dále drobí, narůstají nové příkopy dělící přátele, rodiny, spolupracovníky. Není normální, že v řadě ohledů homogenní česká společnost má v dolní parlamentní komoře sedm stran, přičemž ještě před dvěma lety jich bylo devět. Ostatně podobně jako na Slovensku.

Otázka ohledně příčin tohoto stavu je jednou z nejzajímavějších pro současné společenské vědy. Jakou roli v tomto ohledu hrají sociální sítě? Je pravda, že tyto negativní jevy umocňují? Pokud ano, tak jakými mechanismy? Jakou roli v tom hraje v zásadě kontinuální zpravodajství, jemuž jsme permanentně, ať už ze strany televize, rozhlasu či webových portálů, vystaveni? A to ještě ve spojení s velkým rozdrobením televizní, mediální či obecně kulturní sféry... Vždyť už většinou nesledujeme stejné filmy, přestáváme sdílet společný kulturní kód v podobě čtení stejných knih, poslouchání stejných skladeb, skupin či alespoň žánrů – zkrátka přestáváme si rozumět. Je toto rozdrobení příčinou, nebo důsledkem fragmentace společnosti? Jakou roli má výrazný nárůst práv a požadavků jednotlivce? A co právě ona politika – zrcadlí společnost, nebo ji formuje? Politické kampaně postavené na bázi sociálních sítí, potřebě okamžitě komentovat v zásadě cokoli se šustne, jsou vystavěny na potřebě se co nejviditelněji a nejslyšitelněji,

tedy co nejostřeji vymezit. Snad i tím, jak se politické strany odpojily od svých přirozených společenských segmentů a začaly driftovat na společenských proudech, se staly závislé na co nejviditelnější kampani. Po ní se pak ale kvůli svým ostrým předvolebním výrokům stávají vlastními vězni, neboť mají strach z oněch ostrých prohlášení ustupovat, aby nezklamaly voliče. Realita je k tomu ustupování ale nakonec dohání, což však rozdráždění voliči odmítají akceptovat. A jsme v začarovaném kruhu. Kdo z něj najde cestu ven, zaslouží si Nobelovu cenu za vnitrosociální smír.

Ne, neznám recept, neznám řešení. Nechci dávat hraběcí rady ohledně umírněnosti – k té je potřeba širší společenská shoda. Mám jen obavu, že bez silného vnějšího impulzu k ní nedojdeme. Když ale vidíme, že takovým impulzem není ani barbarská válka vedená jen několik set kilometrů od našich hranic, co už jím může být? Zvlášť v situaci, kdy síly naší zemi nepřátelské umnými způsoby využívají všech výše uvedených nástrojů, aby nás víc a víc rozdělily a postavily vnitřně proti sobě... ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Smysl Československa a jeho zmizení

Lubomír Kopeček

Manifestace pražského lidu
na Václavském náměstí, 28. října 1918.
Foto: Wikimedia Commons

Tento text neusiluje o přesnou rekonstrukci procesů, které se odehrály v minulosti, nebo komplexní výčet událostí a postav, které v příběhu Československa sehrály svou roli, je „pouze“ krátkým a možná trochu provokativním zamyšlením nad tím, co vlastně předcházelo vzniku samostatného českého (a slovenského) státu před třiceti lety. Kulaté výročí, které si letos připomínáme, vybízí nejenom k úvahám, proč Československo zaniklo, ale také jak vlastně na tento stát nahlížet v naší historii – jaký byl jeho smysl a kde a kdy se vytratil.

Manželství z rozumu

O Československu roku 1918 se někdy tvrdí, že se zrodil umělý stát. Tato teze je mírně přehnaná, ale jisté opodstatnění má. Samozřejmě proti ní hovoří jazyková blízkost mezi Čechy a Slováky, stejně jako pocit určité sounáležitosti, který se projevoval už před první světovou válkou ve vzájemných společenských kontaktech. Avšak oba národy žily před vznikem Československa ve velmi odlišném politickém a kulturním prostředí,

díky čemuž vykazovaly velké rozdíly. Češi byli průmyslově vyspělou, už silně městskou a národně sebevědomou společností s rozvinutým občanským životem, což umožnila otevřenost a postupující demokratizace pozdního Rakouska, jehož byli součástí. Slovinci naopak představovali převážně zemědělskou společnost a národ „v mrákotách“, decimovaný v posledních desetiletích před Velkou válkou brutální maďarizací, která v poměrech Uherska ohrožovala jejich národní existenci.

Pro Tomáše G. Masaryka a další české politiky spočíval za první světové války smysl spojení Čechů a Slováků v jednom státě minimálně zčásti v lepší obhajitelnosti tohoto celku v očích západních mocností, tedy Velké Británie, Francie a USA. Podstatou se přitom fakticky jednalo o *zvětšení* českých zemí o Slovensko (a také trochu neplánovaně a, jak se ukázalo, jen přechodně o Podkarpatskou Rus). Rodící se stát zkrátka neměl vypadat jako malý a bezvýznamný útvar kdesi na okraji Evropy. Spojení Čechů se Slováky navíc zajišťovalo převahu nad menšinami, kterých v novém státě nebylo málo. Pro slovenské politiky mělo zase Československo přínos v podobě vhodného prostředí pro *restart* budování slovenského národa, a možná dokonce jeho záchranu před hrozícím zánikem.

Československo tak v první řadě nebylo manželstvím z lásky, ale z *rozumu*. Na věci nic nemění, že se v tomto svazku objevovaly také idealistické a romantické tóny o česko-slovenské vzájemnosti.

Střetávání a nesoulad

Během meziválečné éry se ovšem rychle projevilo rozcházení vzájemných představ. Český centralismus, vyjádřený nejzřetelněji státní doktrínou jednotného československého národa, narazil na rychle postupující slovenskou národní emancipaci a dohánění budování moderního národa na východ od řeky Moravy. Důsledkem se stalo volání po autonomii Slovenska, které se ovšem v realitě dočkalo naplnění v nešťastný okamžik kolapsu prvorepublikové demokracie po mnichovské dohodě na podzim 1938.

Následovala slovenská zkušenost se samostatností, i když pod striktním Hitlerovým

dohledem, která myšlenku vlastního národního sebeurčení potvrdila. Slovenské národní povstání (SNP) na konci války, kterým se Slováci postavili proti Němcům a znovu se přihlásili k Československu, znamenalo přesun na stranu vítězů. Znovu se tím prokázal smysl Československa pro Slováky, což exilovým politikům v čele s Edvardem Benešem nesporně vyhovovalo. Avšak idea slovenského národního sebeurčení tím nezmizela, i když její naplnění prostřednictvím vlastního státu na dlouho ustoupilo do pozadí.

U českých politiků v té době přezívala nedůvěra k slovenským ambicím, což souviselo se vzpomínkou na pomnichovskou dobu. Proto v období do komunistického převratu v únoru 1948 docílily tyto ambice jen omezeného úspěchu. Nicméně slovenský tlak na národní svébytnost s ústavní oporou, respektive na federalizaci Československa (s menší přetřzkou ve stalinském období) trval i v době komunistického režimu. Úspěch se dostavil na konci 60. let, kdy praskající komunistickou rigiditu načas vystřídal náběh na pluralismus. Příznačné přitom je, že hlavní požadavky reformních slovenských komunistů v této době nesměřovaly do oblasti individuálních občanských práv, ale šlo o požadavky na vlastní instituce a ústavní garance národní rovnoprávnosti. Éru takzvané normalizace proto Slováci nevnímali jen negativně prizmatem okupace vojsky Varšavské smlouvy a opětovného dusivého „obnovení pořádku“, ale i pozitivně díky federalizaci. Faktem ale také je, že pozdní komunistický režim 70. a 80. let si zachoval vysokou míru centralizace a orgánům obou nově vzniklých národních republik poskytl jen malé pravomoci. O Československu se proto v této době běžně hovořilo jako o nominální, a nikoliv reálné federaci.

Důsledkem federalizace byl dále poměrně komplikovaný ústavní systém, se třemi vládami (československou, českou a slovenskou) a třemi parlamenty, z nichž ten československý byl dvoukomorový a formálně se v něm uplatňoval zákaz majorizace. Tedy stručně řečeno potřeba, aby s určitými návrhy zákonů souhlasila absolutní většina poslanců jak v české, tak ve slovenské části jedné z parlamentních komor, která odrážela národní princip (u ústavních zákonů byla nutná dokonce třípětinová poslanecká většina). Malá poslanecká menšina tak mohla zákon snadno zablokovat. Celé to mohlo hladce fungovat jen díky faktické koncentraci moci v rukou komunistické strany, respektive jejího vedení. Avšak po roce 1989 při velké pestrosti demokraticky volené politické reprezentace se tento ústavní systém mohl snadno ocitnout v paralýze. V předvečer zániku Československa to skutečně nastalo.

Vytrácení smyslu

Demokratický přelom roku 1989 znovu otevřel otázku, jak má vypadat vztah Čechů a Slováků. Velkou roli přitom sehrála symbolika, která se naplno projevila už během jara roku 1990, kdy vypukla takzvaná „pomlčková válka“, tedy spor, jak se má společný stát vlastně nazývat. Pomlčka vložená mezi Česko a Slovensko, která pro Slováků a jejich politickou reprezentaci byla přirozeným projevem vzájemné rovnoprávnosti, se Čechům jevila jako nepřijatelná ozvěna krátkého a negativně vnímaného období po mnichovské dohodě, kdy pomlčka v názvu státu byla. Klopotně dojednaný kompromis, který mnohé vypo-
vídál o vyhlídkách Československa na přežití, byl

gramaticky nesprávný název Česká a Slovenská Federativní Republika.

Reálně se přitom rychle projevilo *vzdalování obou národů*, které mělo kořeny už v minulosti a nová demokratická realita ho akcelerovala. Za zmínku stojí například rozdílné nahlížení řady kapitol či postav z minulosti, o kterých se mohlo nyní svobodně debatovat. Značně rozdílné bylo kupříkladu vnímání meziválečné demokracie. S mírným zjednodušením řečeno, pro Čechy šlo o (idealizovaný) vzor, pro Slováků o období, kdy jejich národní požadavky zůstaly nenaplněny.

Podobně odlišné byly představy o tom, jak má probíhat ekonomická transformace, tedy přechod z dosavadního centrálně plánovaného hospodářství na tržní. Slovensko mělo kvůli struktuře hospodářství (především přítomnosti mnoha podniků těžkého průmyslu včetně zbrojního, který měl obrovské problémy najít odby-
t pro svou produkci) zřetelně horší vyhlídky na hladkou transformaci. Vcelku logicky proto ve východní části státu získalo mnohem větší podporu volání po zpomalení ekonomické transformace a její „sociálněji“ podobě.

Zásadní role v procesu rozpadu Československa je často přisuzována Vladimíru Mečiarovi a Václavu Klausovi, lídrům Hnutí za demokratické Slovensko a Občanské demokratické strany, jež zvítězily v parlamentních volbách roku 1992. Oba nepochybně hráli klíčovou roli při rychlé demontáži Československa po volbách roku 1992. Trochu se ale zapomíná, že rychlost (pouhý půlrok) a hladkost procesu demontáže společného státu by byly nepředstavitelné bez předchozího téměř dvouletého období bezvýsledného vyjednávání. Česká, slovenská a federální politická reprezentace se marně snažily najít nový ústavní modus vivendi, který by fungování a přežití

Československa zajistil. To, co se při tom naplno ukázalo, byl zjevný *nesoulad vzájemných představ*. Trochu zjednodušeně řečeno, čeští (a většinou i federální) politici si pod výrazem společný stát představovali stát se silným centrem. Naopak pro slovenské politiky byla na prvním místě svrchovanost obou národních republik a státní centrum mělo mít jen minimum pravomocí. Prakticky tento rozpor ztělesňovala na Slovensku hojně sdílená představa o vlastní mezinárodněprávní subjektivitě, která by v praxi znamenala (téměř) nezávislou slovenskou zahraniční politiku. Nejenom pro Václava Klause to bylo nepřijatelné a česká ochota jít do rizika „zmenšení státu“ vytvořeného kdysi Masarykem stoupala. Neslučitelnost představ o tom, jak má vypadat „společný stát“, potvrzovaly i výzkumy veřejného mínění mezi obyvateli obou částí státu, a nešlo proto pouze o problém politických elit.

V době rozdělení Československa byla podle sociologických výzkumů většina Čechů a Slováků proti tomuto kroku, ovšem současně chyběl elementární politický konsensus, jak by měl společný stát vypadat a fungovat. Pravděpodobně by Československo bylo možné udržet, ale jen za cenu kompromisů, které by navíc nebyly jednorázové, nýbrž opakované, protože definitivně vyřešit vše nejde. (Evropská unie se svým neustálým hledáním kompromisních řešení vyvstávajících problémů je v této souvislosti výmluvným aktuálním příkladem.) Politická vůle ke kompromisům ale už před volbami roku 1992 klesala. Naopak rostla únava a (hlavně na české straně) netrpělivost.

Smysl Československa se tedy na začátku 90. let postupně vytrácel, i když se nedá říct, že by zmizel úplně. Trefný je v této souvislosti postřeh anglosaské autorky Carol Skalnikové Leffové, že „Československo bylo státem, který každý chtěl,

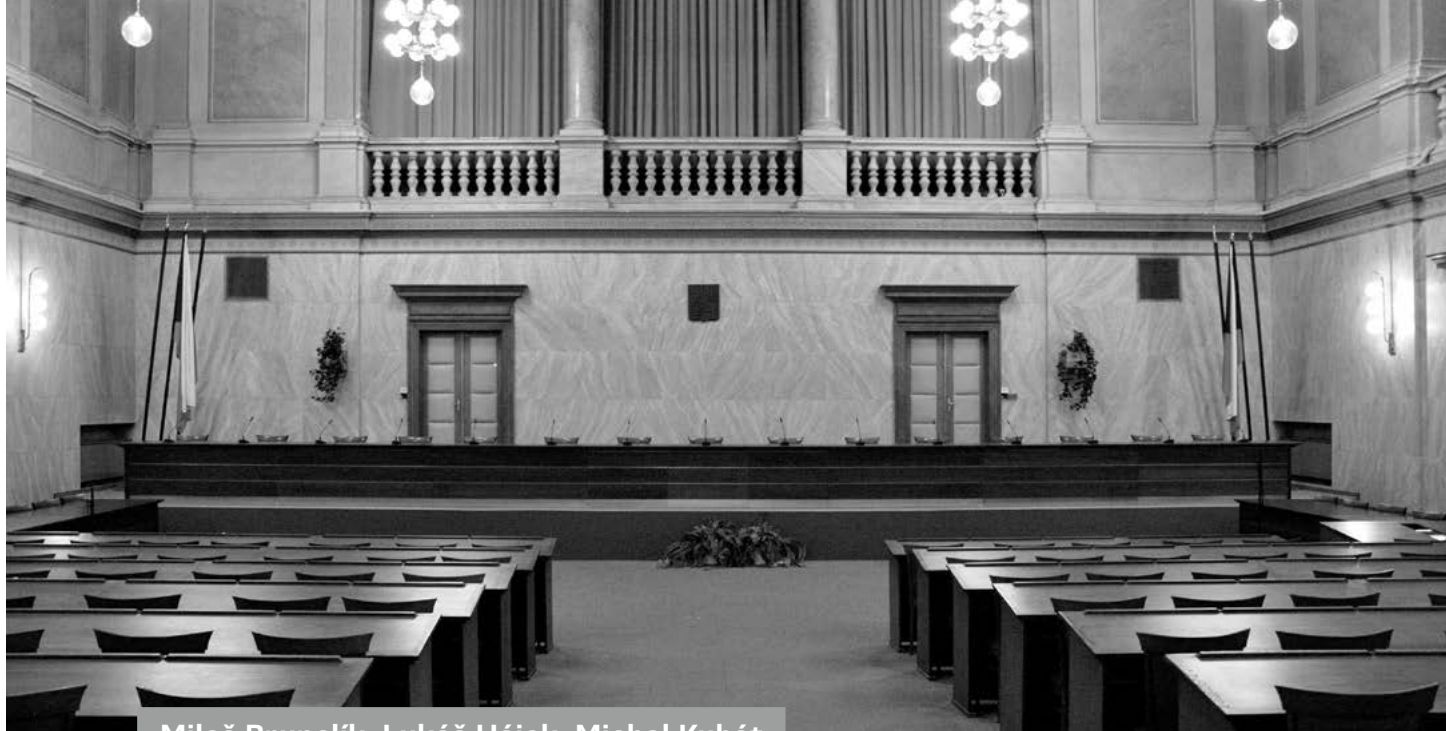
ale nikdo ho nechtěl dost“. Mezi českými politiky sílila představa, že Slováci už nepředstavují přínos jako za Masarykových časů, ale spíše komplikovanou zátěž. Poměřováno na pomyslných miskách vah začalo dávat smysl se jich zbavit. Příznačně proto hlavní roli aktivního motoru rozdělení Československa nesehrál Mečiar, ale Klaus. Česká trpělivost hledat nová řešení vzájemného vztahu došla a je mnoho pravdy na názoru, že Slováci byli k samostatnosti dotlačeni.

Ovšem dávný smysl Československa se významně zmenšil také v očích slovenských politiků, jak ukazuje jejich snaha o vyprázdnění většiny společné podstaty, tedy o přesun maxima pravomocí na národní orgány a minimalizaci významu státního centra. V podstatě jim šlo o zachování formálního rámce nazvaného stále Československo, aniž by v něm zbyl větší reálný obsah.

Nastíněnou úvahu o ztrátě většiny smyslu Československa potvrzuje vývoj po roce 1993, v němž se nikdy neobjevila seriózní snaha o jeho obnovu. Je také dobré připomenout sociologické výzkumy, které ve starších a částečně i středních generacích v Česku (a podobně na Slovensku) dodnes ukazují silnou nostalgii po společném státě a spíše nesouhlas s jeho koncem, zatímco značná část mladých lidí, kteří Československo nezažili, nemá na věc vyhraněný názor a u dalších je hodnocení rozdělení viditelně pozitivnější než u jejich rodičů a prarodičů. Pro mladší generace jde o cizí historický příběh, který se jich příliš netýká. ■

Lubomír Kopeček (1975),
politolog, působí na Fakultě
sociálních studií MU
a v Národním institutu SYRI.

Miloš Brunclík, Lukáš Hájek, Michal Kubát

Sněmovní hala
Ústavního soudu ČR v Brně.
Foto: Martin Strachon /
Wikimedia Commons

Idiotské, nebo potřebné?

Ústavní zvyklosti v české politice

Prezident České republiky Miloš Zeman v létě roku 2013 prohlásil, že ústavní zvyklosti jsou naprosto idiotským pojmem. Předsedkyně Poslanecké sněmovny Miroslava Němcová v reakci na tento výrok uvedla, že zbývá už jen krok k tomu, aby řekl, že idiotská je celá Ústava a že si bude dělat, co chce.¹ Nyní máme za sebou desetileté působení Miloše Zemana v prezidentské funkci. Můžeme se tedy ohlédnout zpět a ptát se, zda byla slova Miroslavy Němcové prorocká, nebo se jednalo o zbytečný rozruch.

Bližší pravdě je bohužel první možnost. Prezident Zeman si nemohl dělat úplně, co chtěl, ale čile se o to pokoušel. Sice nedokázal změnit Ústavu, ale zkoušel ji všemožně obcházet či natahovat. Nechvalně proslul jako prezident, který usiloval o posunutí českého demokratického režimu z parlamentního na „prezidentský“,

což ostatně nakonec sám přiznal.² To se mu sice nepodařilo, ale i tak výrazně poznamenal českou ústavní a politickou kulturu. Ústavní a politický systém České republiky Zemanovo prezidentování nakonec přežil, přičemž jedním z faktorů, které tomu napomohly, byly právě ústavní zvyklosti.

Tento nikoli idiotský pojem, ale naopak velmi potřebná součást ústavního pořádku, jejíž kořeny sahají přinejmenším do devatenáctého století a která je v zahraničí předmětem rozsáhlého bádání, představuje v řadě států klíčovou složku moderní demokratické politiky a ústavnosti. Jedním z úkolů a cílů ústavních zvyklostí je chránit demokratický řád mimo jiné právě před takovými politiky, kteří je považují za idiotské.

Co jsou ústavní zvyklosti?

Pravidla hry soudobých ústavních a politických systémů se v prvé řadě odvíjejí od textu ústavy, případně dalších zákonů, jež vytvářejí mantinely, ve kterých se fungování těchto systémů a jejich institucí odehrává. Ústavy definují jednotlivé aktéry, jejich kompetence a základní způsob, jakým vstupují do interakcí s ostatními hráči tohoto soukolí. Jinak řečeno, ústavy a zákony jsou základním seznamem pravidel, podle kterých se jednotliví ústavně-političtí aktéři chovají. V některých zemích tato formalizovaná pravidla velice dobře ladí s politickou realitou. Toto souznění ovšem nikdy není dokonalé. Z praktického, nejen politického života dobře víme, že formální pravidla hry odpovídají skutečné praxi jen do určité míry. Vedle formálních pravidel totiž existují další pravidla, která nejsou formalizovaná (ve smyslu ústavních či zákonných norem), ale přesto mohou zásadním způsobem ovlivňovat to, jak se aktéři chovají. Výsledkem tak může být velký rozdíl, či dokonce rozpor mezi formou (ústavou) a skutečností, resp. ústavní a politickou praxí. Lze konstatovat, že studium ústavně-politických systémů bez analýzy těchto poněkud skrytých a upozaděných pravidel nebude

úplné a nepřinese nám reálný obrázek toho, jak fungují v praxi.

Tato neformální pravidla hry mohou mít rozmanitou podobu. V našem článku se ovšem soustředíme na specifický typ neformálních institucí, jež jsou běžně označovány jako ústavní zvyklosti (*constitutional conventions*). Tento pojem je spojován s britským právním teoretikem Albertem V. Diceyem, jenž sice nebyl autorem samotného pojmu, ale dal mu relativně jasný obsah a jeho dílo se stalo základem pro pozdější odborné práce.³ Ústavní zvyklosti jsou obvykle chápány jako nepsané normy, které regulují chování ústavních aktérů. Jejich klíčovým definičním znakem je všeobecné přesvědčení o jejich závaznosti, přestože nejsou vynucovány soudně, ale pouze politicky. Respekt k ústavním zvyklostem vyplývá jednak z jejich relativně dlouhodobé existence, ale také z přesvědčení o jejich závaznosti a potřebnosti pro hladké fungování ústavně-politického systému.

Ústavní zvyklosti jsou spojovány zejména se Spojeným královstvím Velké Británie a severního Irsku a se zeměmi, které převzaly značnou část britských ústavních principů a procedur. Je to logické, protože anglický/britský ústavní systém se opírá o tzv. nekodifikovanou ústavu, která do značné míry stojí na nepsaných normách. Spojené království a také Nový Zéland, Austrálie nebo Kanada mají další vhodné předpoklady pro vznik a konsolidaci ústavních zvyklostí, a to velice dlouhý a kontinuální vývoj demokracie, nepřerušovaný zásadními, či dokonce revolučními ústavními nebo politickými zvraty, jež by tuto kontinuitu zpřetrhaly a ústavní zvyklosti oslabily či přímo zadusily. Najdeme je však také v jiných zemích, jakými jsou například Spojené státy americké, Francie, Německo nebo Nizozemsko,

a rovněž ve střední Evropě, které je v našem článku věnována samostatná část. Význam a četnost ústavních zvyklostí jsou v těchto zemích ve srovnání s anglosaskými systémy s ohledem na jiné právní tradice a v některých případech kratší dobu demokratického ústavně-politického vývoje přirozeně menší.

V akademické literatuře existuje – počínaje zmíněným Diceyem – mnoho různých přístupů, jak ústavní zvyklosti zkoumat, a také pokusů o jejich definici. Pokusme se na jejich základě identifikovat analytické jádro tohoto konceptu. Z množství konceptualizací ústavních zvyklostí lze vyvodit tři základní kritéria, na kterých se většina autorů více či méně shodne. Za prvé, ústavní zvyklosti jsou neprávními pravidly v tom smyslu, že je právní systém neuznává jako formální pramen práva, byť to nemusí platit zcela univerzálně. Vznikají na rozdíl od legislativy ústavně-politickou praxí, případně politickou dohodou. Velice razantně tento princip vyjádřil Eugene Forsey: ústavní zvyklosti jsou „především politického charakteru: jsou politické, pokud jde o vznik, jsou politické, pokud jde o jejich vývoj a zánik, jsou politické, pokud jde o jejich využití a sankce. V politice žijí, pohybují se a zanikají.“⁴

Za druhé, ústavní zvyklosti se přímo vztahují k ústavě a upravují kompetence ústavních aktérů a vztahy mezi nimi. Nelze je tedy zaměňovat s jinými nepsanými pravidly, která jsou spíše obřadní povahy, resp. lze je považovat za pouhé ceremonie. Máme za to, že ústavní ceremonie, byť jinak mohou naplňovat znaky ústavních zvyklostí, jimi ve skutečnosti nejsou, pokud se nevztahují ke kompetenčním či mocenským otázkám a obecně vztahům mezi ústavními aktéry, a tudíž nemají vliv na fungování daného ústavního systému. Za třetí, ústavní zvyklosti

jsou všeobecně uznávaná a respektovaná pravidla, jež ovšem nejsou (běžně) vynucována soudy. Nicméně jejich porušení je sankcionováno politicky a/nebo veřejnou kritikou.

Ústavní zvyklosti ve střední Evropě

V mnoha případech pouze čas ukáže, zda se určitý vzorec chování či pravidlo stane ústavní zvyklostí. Ne nadarmo jsou ústavní zvyklosti, jak jsme již uvedli, spojovány především s anglosaským prostředím, které se vyznačuje nejdéle trvajícím nepřerušovanou demokracií na světě. Nicméně vztahovat pojem ústavní zvyklosti pouze na anglosaské demokracie a vnímat je výhradně jako pravidla, která se opírají o dlouhá desetiletí či staletí, by bylo poněkud zjednodušující a zavádějící.

Hned na úvod lze říct, že ústavní zvyklosti ve střední Evropě existují a v některých případech jsou dokonce podobné. Značný rozdíl je však v přístupu k nim. Lakonicky řečeno, v Polsku se ústavní zvyklosti vyskytují relativně hojně, ačkoli se o nich vůbec nemluví, v Maďarsku je jich nejvíce, ale mluví se o nich málo, zatímco na Slovensku se o nich mluví patrně nejvíce, byť se tam vyskytují spíše sporadicky. O České republice ještě bude řeč. Co mají všechny tyto země společné, je skutečnost, že se ústavní zvyklosti týkají téměř výhradně prezidentů.

Maďarský případ ukazuje celou škálu prezidentských ústavních zvyklostí, které se vztahují k různým oblastem prezidentovy působnosti. Uvedme několik příkladů. Prezident při navrhování premiéra, který je pak volen parlamentem, od roku 1990 do současnosti vždy respektuje parlamentní většinu, ačkoli ho k tomu Ústava nijak nezavazuje. Prezident s ní konzultuje svůj

návrh, a nejprve tedy navrhuje tzv. formátéra (*formateur*), který je pak navržen parlamentu jako budoucí premiér. Prezident stejně tak nikdy neodmítá jmenování navržených členů vlády. Prezident je také zcela pasivní v případě odvolávání vlády a vždy čeká na rozuzlení v parlamentu a jeho kroky v této věci jsou čistě formální. Maďarský prezident má podle obou Ústav, bývalé z roku 1989 (technicky šlo o rozsáhlou novelu Ústavy z roku 1949) i současné z roku 2011, pravomoc zákonodárné iniciativy. Ústavní zvyklost je však taková, že této pravomoci nevyužívá. To samé se týká vyhlášení referend. Důležitou prezidentovou pravomocí, byť podmíněnou kontrasi- gnací nebo schválením parlamentem, je jmenování nebo navrhování různých osob do různých funkcí. Prezident podle Ústavy není povinen své návrhy s nikým konzultovat. V praxi se však ustálila zvyklost, že to prezident vždy dělá a své návrhy konzultuje s parlamentními stranami.

V polském a slovenském případě se jedná o prezidentské ústavní zvyklosti, které se týkají jediné takové oblasti, a tou je prezidentova role v procesu ustavování vlády. Polský prezident při jmenování předsedy vlády vždy respektuje vůli parlamentu, resp. parlamentní většiny. Prezidentem designovaný premiér se následně vždy stane řádně jmenovaným premiérem. Hlava státu vždy akceptuje složení vlády navržené designovaným premiérem a stejně tak akceptuje návrhy na personální změny ve vládě v průběhu jejího funkčního období. Prezident jmenuje designovaného premiéra řádným premiérem rychle, zbytečně neotáčí a jmenovací akt uměle neoddaluje. Prezident vždy jmenuje premiérem představitele (ne nutně předsedu) nejsilnější parlamentní strany. Žádná z těchto uvedených situací není Ústavou nijak upravena či nařízena.

Slovenský prezident při jmenování premiéra a vlády vždy respektuje parlamentní většinu. Je

INZERCE

Miloš Brunclík, Lukáš Hájek, Michal Kubát

Nepsané hranice moci

Ústavní zvyklosti v české politice

- Co jsou ústavní zvyklosti a proč jsou důležité?
- Existují ve střední Evropě? A proč se tam o nich (ne)mluví?
- Jak jsou pojímány v České republice?
- Jak ovlivňují ústavní zvyklosti českou demokracii?
- Proč se u nás týkají hlavně prezidenta?
- A proč se některé prosadily, a jiné ne?

Kniha je vůbec první českou ucelenou publikací, pojednávající o ústavních zvyklostech. Nabízí jejich systematický teoretický i empirický rozbor. Po teoretickém úvodu a krátkém exkurzu do středoevropských zemí se autoři přesouvají na území České republiky a vysvětlují, jak a proč se u nás ústavní zvyklosti vyvinuly a jak ovlivňují fungování českého demokratického režimu. Kromě těch etablovaných se věnují také pokusům prosadit některé další ústavní zvyklosti, které však nakonec neuspěly. Je pozoruhodné, byť ne překvapivé, že se české ústavní zvyklosti až na jednu výjimku týkají prezidenta republiky. Důvody jsou v knize popsány. Ústavní zvyklosti jsou mnohdy pojmem kontroverzním, nicméně často klíčovým, který je v každém případě dobré znát.

BĚŽNÁ CENA: 299 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 224 Kč (SLEVA 25 %)

zde zvyklost nejprve někoho pověřit sestavením vlády a teprve poté jej jmenovat premiérem, přičemž prezident vždy pověřoval představitele (ne nutně předáka) nejsilnější strany. K určitému posunu došlo v květnu roku 2023, kdy prezidentka Zuzana Čaputová poprvé v dějinách samostatné Slovenské republiky jmenovala úřednickou vládu a premiérem se stal nestraník – Ľudovít Ódor. Ovšem i v tomto případě byl nejdříve pověřen sestavením vlády a teprve později jej prezidentka jmenovala premiérem. Je důležité doplnit, že v písemném dokumentu, kterým prezidentka Ódora pověřila sestavením vlády, je jasně uvedeno, že tak činí „na základě ústavních zvyklostí“.⁵

Další zvyklost se týká načasování jednotlivých kroků. Slovenská Ústava nestanoví pro proces jmenování vlády žádné lhůty. Prezident však jmenuje designovaného premiéra plnohodnotným premiérem bez zbytečného odkladu, stejně tak premiérem navrženou vládu. Prezident premiéra jmenuje až v okamžiku, kdy je velmi pravděpodobné, že jeho vláda důvěru získá, a kdy je připraveno jmenování všech členů vlády. Jmenování premiéra a členů vlády probíhá bezprostředně po sobě.

Praxe tří středoevropských zemí ukazuje, že samotný (relativně velký) počet ústavních zvyklostí nemusí mít a nemá vliv na prezidentovo postavení ve smyslu jeho mocenského posílení. Maďarský prezident je politicky (a společensky) mnohem slabší než prezidenti v Polsku a na Slovensku (a také v ČR) – právě u něj lze identifikovat největší počet ústavních zvyklostí, které ho však ještě více omezují. Obecně lze konstatovat, že ve všech uvedených zemích prezidentské ústavní zvyklosti prezidenty oslabují, svazují jim ruce.

České pojetí ústavních zvyklostí a diskuse o nich

Česko se nijak zásadně neliší od ostatních výše uvedených středoevropských zemí v tom smyslu, že i zde je prostor pro vznik a konsolidaci ústavních zvyklostí. Potvrzuje to praxe, protože se u nás užívají a není jich zanedbatelné množství. V Česku rovněž, byť spíše v malé míře, existuje politická i odborná diskuse o ústavních zvyklostech, v každém případě se nejedná o neznámý pojem a není u nás žádnou novinkou. Již v roce 1917 český ústavní právník Bohumil Baxa psal o ústavních zvyklostech jako neprávních pravidlech, která nemohou být vynucována soudy.⁶ Další český přední ústavní právník Zdeněk Neubauer o nich psal krátce po druhé světové válce v podobném duchu.⁷ Později z československé právní vědy vymizely, protože v období komunistického režimu nebyly v příslušné právní literatuře patrně vůbec zmíněny. Do českého právního odborného prostředí se vrátily po roce 1989 a od té doby se pojem ústavní zvyklosti v odborné právní literatuře běžně objevuje, a to v různých souvislostech. Ovšem většina prací tento pojem pouze zmiňuje a stručně komentuje, podrobnější analýzu ústavních zvyklostí najdeme jen zřídka. Jedním z problémů české odborné literatury věnované ústavním zvyklostem je neustálená terminologie. Dále lze poukázat na ne zcela jasně vymezený obsah pojmu.

Do debaty o ústavních zvyklostech u nás razantně zasáhl Ústavní soud. Klíčovým faktorem, který vedl k uznání obecných právních a ústavních principů v českém právním systému, bylo rozhodnutí Ústavního soudu z prosince roku 1997 k počítání času v ústavním právu, podle kterého „[...] pramenem práva obecně,

jakož i pramenem práva ústavního, a to i v systému psaného práva, jsou rovněž základní právní principy a zvyklosti“.⁸ Tento výrok Ústavního soudu se stal první zmínkou o ústavních zvyklostech v jeho judikatuře a stal se důležitým momentem, který významně přispěl ke zvýšenému zájmu o ně.

Větší pozornost jim začala být věnována po dalším rozhodnutí Ústavního soudu z června roku 2001, jenž se zabýval sporem mezi vládou a prezidentem o kontrasignaci rozhodnutí prezidenta o jmenování guvernéra a viceguvernéra České národní banky. Ústavní soud se tehdy přiklonil na stranu prezidenta a svou argumentaci podpořil „i postupně se vyvinuvší ústavní zvyklosti“.⁹

Jak bylo uvedeno výše, důležitým faktorem pro vznik a konsolidaci ústavních zvyklostí je všeobecný konsensus ohledně jejich závaznosti. Porušení ústavních zvyklostí je z definice spojeno s veřejnou kritikou či politickou sankcí. Pro dokreslení pozice ústavních zvyklostí v České republice po roce 1993 je proto vhodná analýza příslušné veřejné a politické debaty. Podíváme-li se na výskyt termínu ústavní zvyklost ve čtyřech nejčtenějších nebulvárních denících, a sice v *Hospodářských novinách*, *Lidových novinách*, *Mladé frontě DNES* a *Právu*, dojdeme k následujícímu závěru: V letech 1993–2022 se sousloví ústavní zvyklost objevilo celkem v 508 článcích. Průměrná frekvence 16,9 článku ročně však ukazuje na spíše střídou veřejnou diskusi na toto téma. Podobné je to také v parlamentních debatách. Od 1. ledna 1993 do 3. června 2016 poslanci zmínili termín ústavní zvyklosti jedenačtyřicetkrát, což znamená pouhých 1,7 zmínek ročně.

Pro českou debatu o ústavních zvyklostech je typické, že se vede téměř výhradně v období politických krizí, které jsou navíc často vyvolávány

úmyslnou snahou o „natahování“ či přímo porušování Ústavy. Na jedné straně jde o pozitivní doklad péče o ústavní systém právě alespoň v krizových chvílích. Na straně druhé je však zřejmé, že role ústavních zvyklostí v české politice je probírána téměř výhradně účelově pro obhájení konkrétního (byť i sporného) postupu při řešení zmíněných krizí, a nikoliv s nadhledem pro potřeby nalezení systémového konsensu pro překonání těchto krizí. Tato skutečnost tak může sloužit jako další vysvětlení toho, proč v České republice dosud chybělo jednotné chápání pojmu ústavní zvyklosti.

České, převážně prezidentské ústavní zvyklosti

Již jsme uvedli, že ústavní zvyklosti se ve střední Evropě včetně České republiky týkají téměř výhradně prezidentů. Nabízí se otázka, proč tomu tak je. Důvody jsou přinejmenším dva. Prezident republiky je z hlediska ústavního a reálného mocenského postavení zřejmě nejméně zřetelnou institucí v celém ústavně-politickém systému. Kombinuje prvky síly a slabosti, což jsou protichůdné principy. Jeho ústavně-politické vymezení je nejasné, poskytující prostor pro různé interpretace, a otevírá se zde také široké pole pro prezidentovo rozmanité politické chování. Taková situace je příznivá pro vznik ústavních zvyklostí, které by prezidentovo postavení upřesnily a vyjasnily.

Druhý důvod je ryze český. Prezident je u nás historicky specifickou institucí, začasť obsazenou specifickými osobnostmi, ať již v pozitivním nebo negativním duchu. Československou a českou tradicí je viditelný rozdíl mezi formou a obsahem, mezi formálním ústavním ukotvením

prezidenta republiky a jeho reálnou pozicí. To vše opět nahrává vzniku zvyklostí, které by tento rozdíl nějakým způsobem překlenovaly. S nadšátkou řečeno bychom celou působnost instituce českého prezidenta mohli považovat za jednu velkou ústavní (a politickou) zvyklost, která má své historické a kulturní kořeny.

V České republice jsme našli osm ústavních zvyklostí a až na jednu výjimku se všechny týkají prezidenta republiky. Polovina z nich navazuje na praxi známou z polistopadových československých dob.

Československou a posléze českou tradicí je skutečnost, že prezident při jmenování vlády respektuje sněmovní většinu. Tento princip byl uplatněn hned po prvních svobodných volbách v roce 1990 a respektovali jej všichni čeští prezidenti. Jediný pokus o prolomení ústavní zvyklosti nastal v roce 2013, kdy nově zvolený prezident Zeman jmenoval vládu Jiřího Rusnoka navzdory existenci sněmovní většiny (byť patrně velmi křehké), která na premiérský post počítala s Miroslavou Němcovou z ODS. Rusnokova vláda nezískala důvěru, přesto vládla přibližně půl roku. Tento pokus o porušení zvyklosti z roku 2013 je výjimkou, která však byla silně veřejně kritizována, což je ostatně jeden z definičních znaků ústavní zvyklosti.

Druhá ústavní zvyklost spočívá v tom, že prezident po konzultacích s představiteli politických stran nejmenuje rovnou premiéra, ale pověří někoho sestavením vlády. Teprve poté, co se ukáže, že je možné vládu sestavit, dojde ke jmenování premiérem. Tuto zvyklost zavedl prezident Václav Havel, který tohoto tehdy nového a neznámého pravidla poprvé využil v devadesátých letech dvacátého století. Ostatní političtí aktéři tuto praxi akceptovali a po Havlovi v ní s určitými

výjimkami, které popíšeme posléze, pokračovali oba další prezidenti Václav Klaus a Miloš Zeman. Je pozoruhodné, že nikdy nedošlo ke zpochybnění této praxe, což z ní činí jednu z nejstabilnějších ústavních zvyklostí u nás.

Existují zde tři výjimky, mají však jednu společnou vlastnost. Jednalo se o formování vlád, kterému nepředcházely volby. I tak se ale jednalo o menšinu takových případů. Navíc lze dodat, že v letech 1997 (Tošovský), 2004 (Gross), 2009 (Fischer) a 2018 (Babiš) k pověření došlo v okamžiku sestavování vlády, které rovněž nesouviselo s volbami. Naopak po volbách prezidenti budoucí premiéry bez výjimky vždy nejprve pověřovali sestavením vlády, a to i tehdy, když bylo jasné, že za nimi stojí sněmovní většina. Je tedy vhodné upřesnit, že ústavní zvyklost pověření sestavením vlády se vztahuje na takový proces formování vlády, který má přímou souvislost s volbami do Poslanecké sněmovny, zatímco v okamžiku formování vlády, která nevzniká v přímé souvislosti s volbami, lze nanejvýš hovořit o vznikající ústavní zvyklosti, nad kterou však stále visí otazník. Spíše se tu ale ústavní zvyklost nezformovala, protože v okamžiku, kdy prezident nepřistoupil k pověření sestavením vlády, nečelil žádné významné kritice.

Třetí ústavní zvyklost se týká „dvou premiérů“. Česká Ústava předpokládá, že nejprve je jmenován premiér a teprve poté ministři, kteří jsou jmenováni prezidentem na návrh premiéra.¹⁰ Z ústavního textu není ovšem zřejmé, zda má jmenování premiéra a ministrů probíhat bezprostředně po sobě, resp. takřka souběžně, nebo zda mohou obě jmenování proběhnout s větším časovým odstupem. V české praxi platí druhá možnost. Český případ je v mezinárodním srovnání specifický v tom, že souběh premiérských

funkcí není jen „technický“ a netrvá jen pár hodin či minut, ale několik týdnů, což by případně mohlo způsobit velké problémy. V praxi ale ke kompetenčním sporům mezi dvěma souběžnými premiéry prozatím nedochází. Ustálila se zvyklost, podle které platí, že úkolem nového premiéra je pouze sestavovat vládu a nic jiného. Nový premiér nemá komu předsedat a není oprávněn rozhodovat v žádných otázkách vládní agendy.

Čtvrtá ústavní zvyklost mající československé kořeny je zároveň jedinou neprezidentskou ústavní zvyklostí, protože se týká vztahu mezi vládou a Poslaneckou sněmovnou. Konkrétně jde o to, že vláda, ačkoliv ji k tomu Ústava nezavazuje, žádá poslance o důvěru na základě programového prohlášení, které má ustálenou písemnou formu a které je dopředu zveřejněno. Příslušný dokument je rozeslán poslancům jako podklad pro sněmovní rozpravu. Je pozoruhodné, že jde o ústavní zvyklost, která má bohatou a dlouhou historii sahající až do roku 1919, a je tak jedinou ústavní zvyklostí, jejíž počátek sahá až do dob první Československé republiky.

Zbýlé čtyři ústavní zvyklosti se zformovaly v devadesátých letech dvacátého století. První z nich se týká sjednávání a ratifikace mezinárodních smluv. V této oblasti hovoří Ústava jasně: prezident „sjednává a ratifikuje mezinárodní smlouvy“ (čl. 63 odst. 1 písm. b). Tato pravomoc je přitom vázána na podpis předsedy vlády nebo pověřeného člena vlády. Důležité je ovšem dodat, že Ústava říká, že prezident „sjednávání mezinárodních smluv může přenést na vládu nebo s jejím souhlasem na její jednotlivé členy“ (čl. 63 odst. 1 písm. b). Této možnosti využil v roce 1993 prezident Václav Havel. Svým rozhodnutím č. 144/1993 Sb. však přenesl na vládu nejenom sjednávání (což Ústava výslovně umožňuje), ale

také schvalování mezinárodních smluv, které nevyžadují souhlas parlamentu.¹¹ V praxi se pak dále ustálilo, že vláda sjednává na základě ad hoc plných mocí rovněž smlouvy vyžadující souhlas parlamentu.

Druhou z nich je ústavní zvyklost, podle které prezident jmenuje guvernéra a viceguvernéry České národní banky (ČNB) bez kontratsignace vlády. Tato zvyklost byla respektována od samotného vzniku této instituce a platnosti Ústavy, tedy od roku 1993. V roce 2000 nicméně vypukl spor mezi prezidentem Václavem Havlem a premiérem Milošem Zemanem, kdy tehdejší předseda vlády s uvedeným postupem jmenování nového guvernéra a viceguvernéra ČNB nesusouhlasil. Spor se dostal až k Ústavnímu soudu, který se v roce 2001 postavil na stranu prezidenta. Po tomto rozhodnutí Ústavního soudu již do budoucna nebyla ústavní zvyklost rozporována, a stala se tak vůbec první ústavní zvyklostí výslovně uznanou Ústavním soudem.

Třetí ústavní zvyklost se týká počtu místopředsedů Nejvyššího soudu a kvůli své komplikovanosti vyžaduje delší vysvětlení. V roce 2006 prezident Václav Klaus jmenoval místopředsedou Nejvyššího soudu bývalého ministra spravedlnosti Jaroslava Bureše. Proti tomu se ohradila tehdejší předsedkyně Nejvyššího soudu Iva Brožová a obrátila se na Ústavní soud. Podle ní bylo zvykem mít pouze jednoho místopředsedu soudu, přičemž toto místo již bylo v době Burešova jmenování obsazeno. Spor vycházel z pozoruhodného nesouladu Ústavy a zákona. Zatímco podle Ústavy prezident „jmenuje ze soudců předsedu a místopředsedy Nejvyššího soudu“ (čl. 62 písm. f), zákon o soudech a soudcích tvrdil, že „Nejvyšší soud se skládá z předsedy soudu, místopředsedy soudu [...]“ (§ 15).¹²

Ústavní soud o stížnosti rozhodl v září roku 2007, a to ve prospěch Brožové. Ústavní soud konstatoval, že Burešovo jmenování odporovalo zákonu, jelikož proběhlo bez souhlasu předsedkyně Nejvyššího soudu. Nicméně Ústavní soud nerozhodl o existenci potenciální ústavní zvyklosti počítající jen s jedním místopředsedou Nejvyššího soudu, protože se neshodl v otázce počtu místopředsedů. Ústavní soudci tedy stížnosti sice vyhověli, ale nikoliv na základě etablované ústavní zvyklosti, nýbrž dle zákonných důvodů.¹³ Přestože však záhy došlo ke změně zákona o soudech a soudcích, který volbu více místopředsedů Nejvyššího soudu umožňoval, v praxi jejich počet navýšen nebyl.¹⁴ Ústavní zvyklost jednoho místopředsedy se tak etablovala navzdory jejímu soudnímu neuznání. Je totiž respektována politickými aktéry a lze předpokládat, že by její porušení vyvolalo nevoli, protože by to znamenalo zásah moci výkonné (prezidenta) do moci soudní.

Poslední ústavní zvyklost se týká prezidenta podpisu pod zákony. Prezident má právo vetovat běžné (nikoliv ústavní) zákony schválené parlamentem. Pokud hlava státu této možnosti využije, Poslanecká sněmovna může toto suspenzivní veto přehlasovat většinou všech poslanců. Zákon je následně vyhlášen. Článek 51 Ústavy následně uvádí, že přijaté zákony „podepisuje předseda Poslanecké sněmovny, prezident republiky a předseda vlády“. Doslovný výklad tohoto článku tak naznačuje, že prezident by měl podepsat zákon v každém případě, tj. i tehdy, pokud dříve uplatnil právo veta, které bylo sněmovnou přehlasováno. Prezident Václav Havel však navzdory tomuto výkladu Ústavy již od roku 1994 nepodepisoval zákony, které vetoval, i když toto veto bylo poslanci přehlasováno.

Shodně jako prezident Havel postupovali prezidenti Václav Klaus a Miloš Zeman, přičemž tato praxe nebyla nikdy veřejně rozporována.

Nicméně, situaci zkomplikoval Václav Klaus, který v roce 2004 nevetoval, ale ani nepodepsal zákon o zásluhách Edvarda Beneše. Tento Ústavou nepředpokládaný krok pak během svého prezidentství využil celkem třináctkrát. Obdobně postupoval prezident Miloš Zeman. V roce 2020 mu byla předložena k podpisu parlamentem schválená novela daňového zákona, kterou sice nevetoval, ale ani nepodepsal. Tentokrát to však mělo dohru u Ústavního soudu, který potvrdil, že nepodepsání přijatého zákona a zároveň jeho nevetování není v souladu s Ústavou, ale přesto daný zákon nabude platnosti a účinnosti. Právě vzhledem ke skutečnosti, že prezidenti opakovaně některé přijaté zákony nepodepisovali a Ústavní soud sice potvrdil protiústavnost tohoto postupu, ale toleroval jej, se jedná o ústavní zvyklost.

Existence drtivé většiny ústavních zvyklostí závisí výhradně na jejich respektování ze strany širokého spektra politických aktérů. Pouze jedna ústavní zvyklost – jmenování guvernéra a viceguvernéřů České národní banky bez kontraspicace – byla přímo potvrzena Ústavním soudem. Dále jediná ústavní zvyklost – sjednávání a ratifikace mezinárodních smluv – má svůj počátek v psaném dokumentu. Ostatní vycházejí z precedentů a ustálené praxe.

Žádná z námi nalezených ústavních zvyklostí nezanikla a všechny se udržely až do současnosti. To však neznamená, že jsou silně konsolidované. Jejich upevnění prospívá plynoucí čas, ovšem za předpokladu, že nebudou zpochybňovány a porušovány. Ještě více by jejich ustálení prospěla systematická explicitní vyjádření držitelů ústavních funkcí, že své kroky činí

nejen v souladu s Ústavou, ale také v souladu s ústavními zvyklostmi. Nicméně taková veřejná prohlášení ústavních aktérů takřka neexistují.

Závěr

V České republice je prostor pro vznik dalších ústavních zvyklostí, jejichž existence by mohla kompenzovat příliš stručný či nejednoznačný text Ústavy, který vede k jeho různým interpretacím. Otázkou zůstává, proč tento prostor doposud nebyl využit. Vedle obecnějších důvodů, které lze vztáhnout i na ostatní středoevropské země, jakými jsou relativně krátké, byť prodlužující se trvání polistopadové demokracie, tradice psaného práva, právní pozitivismus a formalismus a relativně malý respekt k nepsaným pravidlům mající kořeny v předlistopadové historii, máme za to, že odpověď tkví v neustálenosti výkonu některých prezidentských pravomocí a v absenci všeobecného konsensu na tom, jak má výkon těchto pravomocí vypadat. Nelze si nevšimnout toho, že první tři čeští prezidenti byli výraznými autoritami české politiky a společnosti. Zvykli si na roli tvůrců pravidel a na to, že nastolují témata politické agendy. Byli lídry v pravém slova smyslu. Nikomu z nich nelze upřít mocenské ambice. Všichni výrazně zasahovali do českého politického dění, byť tak každý činil svým specifickým způsobem. Žádný z nich nehodlal hrát roli pasivního prezidenta, přísně loajálního k jiným politickým aktérům, především k předsedům vlád. Nechtěli být notáři, „kladeči věnců“ či „strojem na podpisy“.

Smyslem ústavních zvyklostí je činit chování ústavních aktérů předvídatelným. Zvyklosti mají většinou tendenci omezovat jejich

manévrovací prostor, což logicky naráží na zámyery mocensky ambiciózních politiků, kterým naopak vyhovuje flexibilita, širší manévrovací prostor a obecně větší míra samostatnosti v rozhodování. Jinými slovy řečeno, jestliže od ústavních aktérů, jejichž pole působnosti je omezeno a vytyčeno ústavními zvyklostmi, očekáváme větší míru předvídatelnosti v jejich krocích, pak ti ústavní aktéři, kteří mají mocenské ambice a problém s respektováním Ústavy, budou mít ještě větší problém s dodržováním nepsaných pravidel, tj. ústavních zvyklostí, které je omezují, a budou se snažit bránit jejich zrodu a ty existující ignorovat.

Výsledkem toho všeho je jakási „šedá zóna“ nejistoty a nepředvídatelnosti v chování prezidentů, kdy si například kandidáti na ministry nemohou být jisti, zda budou jmenováni či nikoliv. Otevírá se tak prostor pro ústavně-politické konflikty. Samozřejmě velmi záleží na tom, kdo je prezidentem a jak svůj úřad vykonává. Prezidenti mohou být zdrženliví a svých pravomocí nevyužívat či jen velmi umírněně. Takový model prezidentství se však u nás doposud neuplatnil. Naopak, dosavadní prezidenti se snažili hranice své moci rozšiřovat. Nejaktivnější byl v této věci prezident Miloš Zeman, který nahlížel na Ústavu čistě pragmaticky, instrumentálně, mocensky. Postaral se o nejintenzivnější zátěžový test české ústavnosti. Nijak se tím netajil: „A o mně je známo, že používám Ústavu České republiky tvůrčím způsobem.“¹⁵ Ačkoli řada pokusů o sporné, či dokonce nelegitimní rozšiřování prezidentské moci a překračování kompetenci skončila neúspěchem, čeští prezidenti vytvořili precedenty pro případná obdobná jednání svých následovníků. Uvidíme, jak se svou funkcí naloží nynější prezident Petr Pavel. ■

/ Tento text vychází ze stejnojmenné knihy autorů, která právě vyšla v nakladatelství Books & Pipes – Miloš Brunclík, Lukáš Hájek, Michal Kubát: *Nepsané hranice moci. Ústavní zvyklosti v české politice.* /

- 1 <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1087262-zeman-celi-kritice-za-vyrok-o-ustavnich-zvyklostech>
- 2 *Chtěl jsem Česko přiblížit prezidentskému systému, potvrdil Zeman.* <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3569489-chtel-jsem-cesko-priblizit-prezidentskemu-systemu-potvrdil-zeman>
- 3 Dicey, Albert V. *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution.* London: Macmillan, 1885.
- 4 Forsey, Eugene A. The Courts and the Conventions of the Constitution. *UNBLJ*, 33, 1984, s. 13.
- 5 Rozhodnutí prezidentky SR o pověření Ľudovíta Ódora sestavením vlády Slovenské republiky ze dne 9. května 2023. Čj. 76-2023-OP.
- 6 Baxa, Bohumil. *Právní povaha řádů parlamentních.* Praha: Bursík, 1917.
- 7 Neubauer, Zdeněk. *Státověda a teorie politiky.* Praha: Jan Laichter, 1947.
- 8 Nález Ústavního soudu České republiky Pl. ÚS 33/97.
- 9 Nález Ústavního soudu České republiky Pl. ÚS 14/01.
- 10 Všude v textu je citována česká Ústava podle: <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>
- 11 Rozhodnutí prezidenta republiky č. 144/1993 Sb. o sjednávání mezinárodních smluv.
- 12 Zákon č. 6/2002 Sb. o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích).

- 13 Nález Ústavního soudu České republiky Pl. ÚS 87/06
- 14 Zákon č. 314/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích).
- 15 *Nikdo lepší než Babiš není, řekl Zeman a drsně vzkázal Topolánkovi.* https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/politika/nikdo-lepsi-nez-babis-neni-rekl-zeman-a-drsne-vzkazal-topolankovi_453071.html?showTab=diskutovane

Miloš Brunclík (1981), v rámci komparativní politologie se zaměřuje na parlamentní a polo-prezidentské režimy, moderní politické strany, stranické systémy a úřednické vlády.

Lukáš Hájek (1991), zabývá se českou politikou se zaměřením na parlamentarismus, legislativní chování, politické strany, komunální politiku a volební systémy.

Michal Kubát (1975), věnuje se komparativní politologii, teorii politického stranictví a teorii demokratických a nedemokratických režimů.

Všichni autoři působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

INZERCE

Jan Konzal

Vybrané spisy I

Orientace; Křesťanovy slepé uličky; Chut' změny, chut' kořisti; Zpověď tajného biskupa

První díl vybraných spisů katolického teologa a biskupa skryté církve Jana Konzala (1935–2021) obsahuje jeho zásadní texty, které vyšly knižně v druhé polovině devadesátých let. Svazek je doplněn předmluvou prof. Jiřího Hanuše, který jako historik významně přispěl k analýze a interpretaci dějin skryté církve, a studií Martina Šályho o teologii Jana Konzala.

B5 | vázaná | 664 stran

Cena 594 Kč při nákupu na www.cdk.cz, pro předplatitele Kontextů navíc 25% sleva

Tomáš Zlámal

Ilustrační foto: 123rf

Bude se už konečně stavět?

Nový stavební zákon – po sedmi letech, s aktovkou na zádech a s nepopsanými sešity

Za velké mediální pozornosti byl schválen nový stavební zákon. Technicky vzato jde o novelu zákona, který však doposud nebyl uveden v praxi, legislativní proces trval sedm let. Jedná se o nový právní rámec pro povolování staveb. Jaké jsou důvody k tomu, že je tato novela prezentována jako významný předěl ve stavební praxi?

Jeřábová meditace

Pokaždé když navštívím velké město západní Evropy, zajímají mne místa s výhledem do všech světových stran. Hledám věže kostelů nebo vyhlídkové terasy výškových domů. Užívám si pohledů na městskou strukturu s trčícími rameny stavebních jeřábů. Počítám, kolik je jich

v dohledu. Jejich klidný a tichý pohyb vyvažuje hektickou atmosféru rušných ulic. Dalo by se říci, že je to pro mne taková „jeřábová meditace“. Na druhou stranu doma v České republice, kde lze stavebních jeřábů spatřit výrazně méně, je možné si naopak vychutnávat neviditelný, záhadný až magický pohyb papírů při cirkulaci po úřadovnách. Jde o tichý otisk znakového stavění,

ponurou řeku, kde plují sny o krásných městech, o budovách, které čekají na vynoření.

Potřebujeme novou legislativu pro povolování staveb?

Česká republika je držitelkou několika významných, těžce vydotyých pozic. Je zde takřka nejdelší doba povolování staveb na světě a současně nejméně dostupné bydlení ze všech států Evropské unie. Že by byla mezi těmito fakty nějaká souvislost?

Doba potřebná pro povolování staveb v jednotlivých zemích je uváděna v žebříčcích projektu *Doing Business* – indexu snadnosti podnikání, který zpracovává Světová banka. Zde je Česká republika ze 190 posuzovaných zemí na 165. místě. Mám důvod o tom pochybovat, neboť metodika získávání informací použitá pro tento žebříček není vhodná pro košatý byrokratický systém v naší zemi. Pro zaznamenání velkého počtu správních řízení, často duplicitních, která jsou potřebná pro získání stavebního povolení složitějších staveb, například bytového domu, není v metodice prostor. *Doing Business* také pracuje s tzv. referenční stavbou, u které se neprojeví všechny chytáky naší stavební praxe. Proto jsem přesvědčen, že umístění před Kamerunem a Hondurasem je nezaslouženým „úspěchem“, skutečnost bude zřejmě ještě daleko horší. S tímto faktem souvisí i další vydotyá pozice. Na pořízení standardního bytu o ploše 72 m² je v České republice potřeba přes 15 průměrných ročních platů, což je nejhorší výsledek dostupnosti bydlení v Evropské unii. Pro srovnání s jinými zeměmi: v Dánsku je to 6,6 ročních platů, v Německu 9,1, v Itálii 9,5, v Rakousku 10,4 a ve Francii 13,5.¹

Jde pouze o vnitrostátní problém?

Jde o dlouhodobý problém, který si Česká republika buduje cílevědomě a soustředěně. Řekl bych od devadesátých let, tedy od doby, kdy u nás byla podepsána Evropská sociální charta, kde je v článku 16 Právo rodiny na sociální, právní a hospodářskou ochranu uvedeno:

S cílem zajistit nezbytné podmínky pro plný rozvoj rodiny, která je základní jednotkou společnosti, se smluvní strany zavazují podporovat ekonomickou, právní a sociální ochranu rodinného života takovými prostředky, jako jsou rodinné dávky, daňová opatření, poskytování bydlení pro rodiny, dávky novomanželům, a jinými vhodnými prostředky.²

Rovněž v Usnesení Evropského parlamentu ze dne 21. 1. 2021 o přístupu k důstojnému a dostupnému bydlení pro všechny se v bodě E můžeme dočíst:

... v rámci cíle udržitelného rozvoje č. 11 je nutné přijmout konkrétní opatření na období do roku 2030, aby byl všem občanům zajištěn přístup k vyhovujícímu, bezpečnému a cenově dostupnému bydlení a základním službám, aby se zlepšily podmínky ve slumech, aby byla zajištěna inkluzivnější a udržitelnější urbanizace a aby ve všech zemích došlo k rozšíření kapacity pro participativní, integrované a udržitelné plánování lidských sídel a jejich správu.³

Jak víme, česká politická reprezentace se vždy s chutí tomuto „diktátu Bruselu“ postaví,

bez ohledu na to, že jde o smluvní závazek. Jak známo, tento fakt na věci nic nemění.

Vždyť všichni nějak bydlí

Je potřeba zmínit, jaké jsou dopady bytové nouze. Jde o vyšší náklady na sociální péči, na udržení sociální soudržnosti, zvýšené prostředky na výchovu dětí a vzdělání, ekonomické ztráty celého státu i dopad na životní prostředí.

Ze sociálních problémů vzniklých bytovou deprivací stojí za zmínku například vyšší rozvodovost, odkládání mateřství, osobnostní pády do kriminality, alkoholismu, hazardu a bezdomovectví. Je doloženo, že žáci z defektního bytového prostředí vykazují špatné školní výsledky a často nedosáhnou na vzdělání, které by jim jinak příslušelo vzhledem k jejich prokazatelným schopnostem. Sociální dopady jsou způsobené nejen nedostatečnou kvalitou bydlení, ale i jeho vyššími náklady. Jde o odsávání prostředků z rodinného rozpočtu, které by jinak mohly být použity na osobní rozvoj, vzdělání, zdraví a rekreaci. Společnosti také rostou další nepřímé sociální náklady. Například v důsledku snahy rodin získat bydlení uvolněním bytu po seniorech a o jejich umístění v domově důchodců nebo jiném sociálním zařízení. Samozřejmě jde také o náklady na sociální dávky na podporu bydlení, na které dnes dosáhnou i rodiny s vyššími příjmy (50 tisíc čistého), tedy i střední třída.

Dalekosáhlé dopady má také tzv. odliv mozků. Vzdělání, dnes již jazykově vybavení mladí lidé často odcházejí pracovat do zahraničí. Tam snadno najdou uplatnění v oborech, jimž přinašejí velkou přidanou hodnotu. Zároveň jim

v těchto zemích náklady na bydlení nedevastují rozpočet a nesrážejí životní úroveň tak jako v České republice. Tím, že zvyšují ekonomickou úroveň „konkurenčních států“, zároveň snižují produktivní potenciál naší ekonomiky. Zahraniční praxe je ale samozřejmě vítaná pro profesní rozvoj. V zahraničí dlouhodobě žijí řádově statisíce osob s českým občanstvím, pro které je pobyt v cizí zemi řešením uměle vybudovaných tuzemských problémů. Jde o nedostatečnou a špatně cílenou podporu rozvoje vědy, úroveň vysokých škol, přísné pracovní právo, (ne)dostupnost bydlení a omezené možnosti profesního růstu. Naše ekonomika, doposud postavená na subdodavatelských a montážních výrobních procesech, je ve svém možném rozvoji odmontovny po mozkovnu umrtvována obludnou byrokratickou zátěží.

Přímé dopady na ekonomiku naší země má i další jev vyvolaný řadou politických rozhodnutí, která vycházejí ze stavební legislativy. Jde o tzv. suburbanizaci. Tím, že nelze přirozený rozvoj uplatnit ve velkých městech, kde je největší poptávka, jsou určité typy staveb vytěsněny mimo přirozené hranice města. Primární a odvěkou funkcí měst je koncentrace různorodých aktivit, jako jsou bydlení, pracovní příležitosti, vzdělání, kultura, dostupná sociální a zdravotní péče a sportovní vyžití.

Dobrym ukazatelem pro srovnání s jinými evropskými městy je hustota zalidnění, která vypovídá o kompaktnosti a zastavěnosti měst. Česká města, uvažujme jen ty větší, mají hustotu zalidnění v porovnání velmi malou, například Brno 1 720 obyv./km², Praha 2 538 obyv./km², naproti tomu Mnichov 4 531 obyv./km², Vídeň 4 335 obyv./km², Curych 5 041 obyv./km² nebo Kodaň 7 476 obyv./km².⁴

Dopadů na životní prostředí v důsledku suburbanizace je rovněž několik, především nárůst dopravní zátěže, ztráta zemědělské půdy a narušení krajinného rázu zástavbou. Rozvoj se tak rozlévá do okolní krajiny, zabírá ornou půdu, plochy lesů, rostou náklady na vybudování technické infrastruktury, inženýrských sítí a silničního napojení. V důsledku každodenních cest za prací dochází k velké spotřebě pohonných hmot. To ekonomicky posiluje země, které disponují fosilními zdroji, tedy kde se například těží ropa. Tyto země jsou často globálními konkurenty, některé přímo nepřátelskými režimy.

Jelikož je bydlení pro určitou část populace nedostupné, může mezi lidmi často docházet k přehodnocení priorit. Lidé se vzdávají svého cíle dosáhnout na slušné bydlení, a prostředky tak utrácejí způsobem, který je společensky často problematický. Nedostatečná nabídka bytů a uměle vybudovaná preference vlastnického bydlení omezuje pracovní mobilitu. Není téměř možné se stěhovat za prací, nelze snadno měnit bydlení, lidé ulpívají na svém majetku a nejsou svolní ke změnám. Často (ne)dobrovolně sdílejí bydlení ve vícegeneračních domech, studentům vysokých škol nezbývá než bydlet společně v jednom bytě, často i po třech až čtyřech v jednom pokoji. O nabídce volných bytů, které by si lidé hledali kvůli lokalitě, zvolené typologii nebo kvalitě realizace, ani nemluvě.

Nejhorším možným dopadem je však vznik pocitu křivdy, že někomu jinému bylo bydlení umožněno, třeba i shodou okolností a nezaslouženě. Tento pocit křivdy a nerovnosti může vyvolávat hněv a nespokojenost, jež může mít dalekosáhlé politické důsledky.

Kdo za to může?

Nedostupnost bydlení je důsledkem celé řady politických rozhodnutí na různých úrovních – jak státní správy, tak i samosprávy a soudů. Často jde také o důsledek nerozhodování a ponechání zásadního vlivu na systém povolování v rukou úředníků. Zde také zanechal nesmazatelnou stopu soudní systém svými precedentními rozhodnutími, občas podivnými a nelogickými. Agenda úřadu ombudsmana je z významné části rovněž tvořena kauzami z oblasti stavebního práva. Většina těchto správních i soudních rozhodnutí je v neprospěch povolovaných staveb. Zdá se mi, že práva „nebydlících“ jsou na jiném stupni ochrany než práva vlastníků.

S výroky soudů však není radno polemizovat, nesou zjevné znaky jistého stupně „božskosti“, a tak nezbyvá než pokleknout. Soubor absurdních rozhodnutí jsem měl přichystaný na silvestrovský večírek. Uvědomil jsem si však, že poslední momenty roku si zasluhují spíše rozpustilé veselí, a ne hořkou komedii, ze které chvílemi zamrazí.

Co chybí?

Základním parametrem nedostatku jsou dva faktory. Zaprvé absolutní plošný deficit, to znamená deficit počtu metrů čtverečních obytné plochy na jednoho obyvatele. Deficit je v řádech dvaceti až čtyřiceti procent oproti vyspělým evropským zemím. Další položkou je počet bytů na počet obyvatel. Tam jde také o významný nedostatek, ale zde dochází k ovlivnění dle různých kulturních tradic, například rodinné soužití, počet sekundárních a rekreačních objektů a podobně.

Postupně se mění charakter ekonomiky, pracovní příležitosti se koncentrují do měst, která dokážou absorbovat různorodé funkce.

Někdo by mohl namítnout, že se přece byty v těchto městech staví a že část zůstává nevyužita. Některé zase slouží pro účely krátkodobého ubytování. Jde však o velmi malé procento bytového fondu. V České republice je okolo 220 000 investičních bytů, v drtivé většině je vlastní občané starší 45 let.⁵ Jde o druhý důchodový pilíř – zatímco jinde pro zajištění důstojných příjmů v důchodovém věku lidé investují do penzijních fondů, což u nás efektivně prakticky nelze. Pak je na každém majiteli „mikrodůchodového“ fondu tíže a starosti s výběrem nájmů, s opravami a údržbou.

Od zbourání hradeb

V polovině 19. století se začaly bourat městské hradby a nastartoval raketový rozvoj měst. Po více jak sto padesáti letech vyrostly hradby nové, jde o byrokratické opevnění, které neumožňuje povolovat stavby v hranicích města. Jen dnes není úplně zřejmé, před čím nás nové opevnění chrání. Kdybychom měli v úmyslu chránit krajinu, tak umožníme intenzivní výstavbu v intravilánu města. Kdybychom chtěli zachovat čisté ovzduší, tak nenutíme desetitisíce lidí denně dojíždět desítky kilometrů za prací. Kdybychom chtěli šetřit, tak nenatahujeme technickou infrastrukturu do vzdálených míst a neposíláme miliardy korun za marně spálené pohonné hmoty do států s pochybnými režimy.

Od zbourání hradeb prošla většina měst bouřlivým vývojem. Po první světové válce nastal jak ekonomický, tak i stavební boom, který

reagoval na přirozenou nutnost koncentrace obyvatel v průmyslových centrech. Ve stejné době dochází i k zásadní proměně pohledu na architekturu a urbanismus. Do popředí se protlačily ideje preferující sociální, hygienické, inženýrské a estetické parametry před tvorbou měst jako obytných struktur s kulturními hodnotami. Města měla být dělena na obytné, výrobní a obchodní zóny. Tradiční rozmanitost se jevila jako zastaralé a nehygienické řešení. Ideovými východisky se stala Athénská charta z roku 1933 neboli „návod na destrukci městské tkáně po celém světě“ a posedlost hygienickými parametry (například Karel Teige, Le Corbusier).

Tento princip ještě zesílil po druhé světové válce, kdy postupně docházelo k nenapravitelným zásahům do struktury historických jader. Města začala obklopotovat rozptýlená zástavba bez pevných urbanistických struktur, u nás panelová sídliště. Po vysmeknutí z totality sovětského typu a po jisté době zmatků nastalo postupné nahrazení malty na stavbách tuhnoucí byrokratickou kaší.

Proč Brno?

V České republice jsou dvě města, kde se výrazně nedaří zachytit poptávku po přirozeném rozvoji. Jde především o Prahu, kde od roku 1990 došlo k mírnému nárůstu počtu obyvatel v řádu desítitisíců (cca o 60 000), a také o Brno, kde počet obyvatel od roku 1990 klesl o tisíce (cca o 9 000). Mimochodem, než vstoupily správní povolovací postupy do praxe, po zavedení nového stavebního zákona z roku 2006, se v Brně postavilo téměř 3 000 nových bytů ročně. Jde o podobné číslo jako při změně režimu v roce 1989. Tehdejší

Nahoře rezidenční soubor Georg-Hermann-Allee v Postupimi, který byl na základě výsledku architektonické soutěže z roku 2015 realizován v letech 2016-2019; autoři projektu Müller Reimann Architekten, Berlín. Foto: z webové stránky mueller-reimann.de se svolením I. Reimanna

Vpravo lokalita pro plánovaný rezidenční soubor v Brně-Maloměřicích. Povolovací proces započal v roce 2015 a trvá dodnes. Foto: Jan Kozák

nový zákon bytovou výstavbu výrazně limitoval. Je také dobré zohlednit celkovou plošnou výměru nových bytů, začaly se totiž stavět byty malé, zato však drahé důsledkem uměle vyvolaného nedostatku. Po pár letech, i v době, kdy odezněla krize, byla plošná výměra nově postavených bytových ploch na třetině.

Když porovnáme výši průměrných příjmů domácností s nutnými náklady na bydlení v Brně a v Praze – splátky hypoték nebo nájemné,

inkaso – a ještě vezmeme v potaz, že některé rezidenční oblasti jsou výlučně jen v metropoli, dojdeme k výsledku, že nejméně dostupné bydlení je dnes v Brně.

Je tu ještě jedno vysvětlení. Praha si prosadila pražské stavební předpisy, které částečně umožňují stavět město. Také zde probíhají změny územního plánu v několikanásobném množství oproti Brnu. Jsou rovněž dořešena protipodnová opatření. V Praze přizvali k řešení rozvoje

města mnoho nesporných autorit z řad architektů a urbanistů, fungují odborné týmy a řešení je často věcí širší rozpravy.

Defenzivní formalismus

V současnosti je v České republice 6 254 obcí a 714 stavebních úřadů. To v praxi znamená stovky odlišných „ustálených správních postupů“. Legislativa, jako jsou vyhlášky, normy a metodiky, navazující na současný stavební zákon je často větší brzdou než samotný zákon. Jde o předpisy, které neumožňují stavět město ani budovy, jak to známe ze zahraničí. Je dobré si uvědomit, že například ve Vídni, Kodani a Curychu, tedy ve městech, která jsou opakovaně vyhodnocována jako nejlepší „města pro život“, by nepostavili ani jediný dům, kdyby museli splnit požadavky české legislativy. U nás není možné stavět tradiční městskou blokovou strukturu, neboť nesplňuje parametry pro proslunění, odstupy staveb, dopravní obsluhu a podobně. Naše předpisy jsou odůvodněné hygienickými požadavky a bezpečnostními parametry, kupříkladu dopravními a požárními. Když se podíváme do statistik blízkých zemí s vysokou stavební kulturou, zjistíme, že průměrná doba dožití je tam delší, průměrná doba nemocenské je výrazně kratší, počet úmrtí a zranění v dopravě je menší. Přitom jsou daleko méně chráněni legislativními požadavky. Když porovnáte genetickou genealogii obyvatelstva například v Rakousku a České republice, nezjistíte prakticky žádný rozdíl. Vysvětlení tohoto paradoxu může být jediné, po přejezdu hranic najednou svítí jiné slunce, hoří jiný oheň, působí jiná gravitace a setrvačnost.

Obecným postupem úřadů při povolování staveb je dle mého názoru princip tzv. defenzivního

formalismu. K povolení bytového domu potřebujete postupně několik povolení: územní rozhodnutí, vodoprávní povolení, povolení na dopravní infrastrukturu a stavební povolení. Jen k tomu prvnímu je ve velkých městech, v Praze a Brně, potřeba více jak 40 vyjádření a závazných stanovisek. U většiny úřadů projde každé z těchto rozhodnutí rukama několika úředníků. Kdysi jsem to počítal a bylo jich celkem více než 130. V praxi to funguje tak, že projektanti návrh stavby a dokumentaci pro územní řízení vypracují během pár měsíců. S tímto balíkem na zádech vstoupí do „saloonu“, kde již čeká oněch 130 pistolníků s paragrafy, proklatě nízko zavěšenými. Začíná přestřelka. Úředník ze třetího patra požaduje, samozřejmě po třiceti dnech, co má žádost na stole, aby ve vyjádření kolegy z druhého patra (to požaduje po vás, nikoliv po něm) bylo doplněno, podle kterého paragrafu rozhoduje. Úředník z druhého patra za třicet dní oznámí, že úředník ze třetího patra to má vědět sám. Doplnění dalších a dalších požadavků vzniklých z křížové rozpravy, důsledně vedené pouze přes žadatele, nikdy přímo mezi úředníky, trvá často i několik let. Jestliže je průměrná doba povolování bytových domů ve zmíněných městech tři i více let, pak je potřeba připomenout, že náklady na pozemek, projekty a režii stavebníka se promítají do koncové ceny produktů, v tomto případě do ceny bytů. Také je dobré zmínit, že dlouhá obrátkovost realizace bytového projektu by měla vygenerovat možnost pořízení dalšího pozemku. Ovšem po letech jsou pozemky již za jinou cenu, neboť se uměle vytvořila enormní nouze o nové pozemky, a toto očekávání se zpětně promítá do cen v jiném časovém období. Zmařenou energii v nekonečných kolečkách dokládání podkladů, posudků a vyjádření představují na jedné straně

nároky na velký počet úředníků a na straně druhé zrcadlově i na ty, kteří úředníky podklady zásobují. Vše samozřejmě nakonec zaplatí nešťastníci, kteří si berou hypotéku.

Územní plánování

Cena bydlení je dána vztahem nabídky a poptávky. Nabídka ploch, které je možné využít pro bytovou zástavbu, je dána územními plány. Například v Brně je platný územní plán starý třicet let. Proběhlo sice pár změn, ale všechny zásadní úpravy, které by výrazně přispěly k parametrickému zlepšení situace, byly vždy zrušeny, resp. neschváleny politickým rozhodnutím. Šlo o „aktualizaci“ územního plánu z roku 2014 a nový územní plán z roku 2022. Oba zrušené územní plány sice nepřinášely zásadní impulzy pro rozvoj města, šlo by ale o prokazatelné zlepšení situace. Přesto nenabýly účinnosti. Samotné územní plány také mohou mást neinformované. Jsou tam vyznačeny plochy k možné zástavbě, ale v některých případech jsou tyto pozemky dlouhodobě blokovány z jiných důvodů. Jsou to například záplavová území, je tam nedostatečná dopravní obslužnost nebo chybí technická infrastruktura. Situace je tedy horší, než se na první pohled může zdát.

Veřejnost

Stavět nové byty je potřeba, to víme. Ale v žádném případě ne v našem sousedství, ne v naší čtvrti. Postoj NIMBY neboli „not in my back yard“, tj. česky „ne na mém dvorku“, platí bohužel plošně ve všech částech města. Žijeme ve společnosti, která tímto způsobem diskriminuje

a znevýhodňuje nové uchazeče o bydlení, tedy své děti a vnoučata. Neváhá je zatížit velkými dluhy a omezit jim přístup k důstojnému bydlení. Je jí lhostejné, v jakém životním prostředí budou žít, a neřeší jejich budoucnost. Na této vlnce veřejného odporu se rádi povoží lokální politici. Odpor k výstavbě obecně, tedy i k výstavbě bytů, promítanou do ovlivňování úředníků v povolovacím procesu a také při sestavování územních plánů.

Co zákon přináší a čeho se vzdal

V novém stavebním zákoně byla navržena nová soustava stavebních úřadů včetně Nejvyššího stavebního úřadu. Ta ale neprošla do výsledné schválené podoby. Znamená to, že i nadále budou rozdíly ve správní praxi, že bude mnoho výkladů a místních specifik. Znamená to také, že úředníci stavebních úřadů budou stále pod přímým vlivem politiků, a to přes převodovou páku tajemníků, jimiž budou úkolováni a ovlivňováni. V praxi to znám i takto: po šesti letech zjevných obstrukcí ze strany městského úřadu pozve starosta stavebníka na jednání, kde mu sdělí podmínky, jak má být projekt upraven. Předá mu návrh smlouvy na vybudování městské infrastruktury, v tomto případě městského parkoviště. Výše takto vynucených „dobrovolných“ nákladů je nižší než dalších šest let boje za svoje práva.

Zrychlení, zjednodušení a integrace rozhodování

Územní a stavební řízení bude nahrazeno jednotným integrovaným řízením. Možnost společného řízení tu byla i doposud a byla často využívána. V některých případech je tu však i riziko velkých ztrát při vynuceném přepracování

projektů a při opakovaném obstarávání stanovisek a rozhodnutí, neboť již nebude možné postupovat v dalších krocích. Proto mělo dvou-
stupňové povolování v některých případech opodstatněné. Zda se zjednoduší i proces projednání na dalších úřadech, není ze zákona zřejmé, bude to předmětem následné legislativy. Jelikož bude v povolovacích postupech působit stejný okruh osob jako doposud, předpokládám, že konečným výsledkem bude výrazný počet zamítnutých žádostí, ovšem s jedním razítkem!

Nový zákon také předpokládá důslednou digitalizaci. Ta probíhá již dnes tak, že se projekty prezentují na obrazovkách, zasílají se klientům v digitální podobě, i na stavbách chodí mistři i stavbyvedoucí s tablety. Jediným odběratelem tištěných podkladů jsou dnes, kromě předepsané archivace, většinou jen úřady.

Jednotné environmentální stanovisko

V tomto bodě zatím není úplně zřejmé, jaké budou výsledné metodické pokyny a vyhlášky. Je tu riziko, že požadavek na dokládání dalších a dalších posudků, vyjádření a průzkumů, jak to často bývá dnes, vyústí do jednoduchého zamítnutí záměru. Samozřejmě s tím, že je možné požádat o nové řízení.

Společné jednání

Před lety jsem byl v Rakousku jako expert pozvaný firmou, která plánovala zakoupit hotel v rekreační oblasti. Prodávající prohlásil, že je možné přistavět ještě jedno křídlo hotelu se sto pokoji a čtyřiceti bungalovy. Sdílel jsem jim, že pokud na to neexistuje úředně potvrzené

INZERCE

Petr Pelčák

O architektuře

stavby – město – lidé – doba

Co je architektura a jaká by měla být?

Jaké škody na ní napáchala čtyři desetiletí komunismu a jaké modernistická avantgarda?

Jak společnost ovlivňuje kvalitu vystavěného prostředí?

Co nás odlišuje od západních zemí a proč se u nás nestaví?

Jsou naše města v ohrožení?

Má architekt společenskou zodpovědnost?

Vytváříme zateplením budov udržitelné a zdravé prostředí?

Jaký je vztah architektury a umění?

Jak bychom se měli inspirovat minulostí?

Lze být v dnešní architektonické tvorbě současně konzervativní i moderní?

Na tyto a mnoho dalších otázek o aktuálních problémech architektonické a urbanistické praxe se pokouší odpovědět tato kniha.

BĚŽNÁ CENA: 499 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 374 Kč (SLEVA 25 %)

rozhodnutí, tak nejde vyčíslit hodnotu. Pozvali starostu, který možnost rozšíření areálu potvrdil. Jelikož ani slovo starosty nebylo pro investory argumentem pro úpravu nabídnuté ceny, pozval nás starosta na další jednání. Záměr vyvěsil na úřední desku a po třech týdnech na projednání povolení nadiktovala desítka zástupců dotčených orgánů své podmínky a svá vyjádření. Následně se vzdali práva odvolání. Byli přítomni i majitelé sousedních nemovitostí, kteří rovněž podepsali převzetí, souhlas a vzdali se práva odvolání. Rozhodnutí nabylo právní moci. Podobný stavební záměr jsem tou dobou již třetím rokem projednával u nás, zatím bez výsledku. Pointa teprve přijde. Nedalo mi to a začal jsem procházet zákony a správní řád v naší legislativě. Nenašel jsem důvod, proč by tento postup nebyl možný i u nás. Není samozřejmě možný, protože na to neexistují metodiky, postupy, výklady a tak dále. Budou existovat po zavedení nové legislativy? A proč to nešlo dříve?

Výklad definice a stavební předpisy

Jedním z pilířů praktického zákazu výstavby bytů ve městech jsou technické vyhlášky, normy a nařízení vlády. Jde ale hlavně o jejich často neuvěřitelnou interpretaci ze strany úřadů. Uvedu příklad: Dle vyhlášky „odstup sousedních staveb musí být roven alespoň výšce vyšší z protilehlých stěn“.⁶ Uvažujme například stěnu vysokou 10 metrů – měl by být odstup z logiky věci 10 metrů? Kdepak, může to být třeba i 20 nebo 50 metrů, možná i nekonečno. Výklad toho, jak se sklápí výška fasády, trápí magistráty, kraj i ministerstva. Výsledky jsou zcela neuvěřitelné. Dále také například zjistit, jak se vypočítá polovina

plochy s předepsanou funkční náplní, třeba pro bydlení, byl proces na roky přezkumů.

V zákoně je možnost pořídit „městské stavební předpisy“. Jako města jsou však uznány pouze Praha, Brno a Ostrava, těm mají umožnit výstavbu městských struktur. Jde jednoznačně o skvělou příležitost vykročit do 21. století. Nezbývá jen doufat, že projednání a schválení bude vyžadovat kratší dobu než tvorba nového územního plánu v Brně.

Co nelze zákonem nahradit?

Doufat, že nějakým legislativním opatřením vznikne nová kvalita, se může ukázat jako bláhové. Moderní západní města jsou promyšlena již v úrovni územního plánování. Na podkladě územních plánů jsou zadávány plány „regulační“, tedy podrobné řešení části města, třeba jednoho obytného bloku, náměstí, veřejného prostoru. Na tato řešení jsou vypisována výběrová řízení, architektonické a urbanistické soutěže. Již nad zadáním se často vede odborná i veřejná rozprava, participace. Do celého procesu zadání i vyhodnocení jsou zvány nesporné autority z řad architektů, urbanistů, sociologů, demografů a dalších profesí. Zástupci města nejen moderují celý proces, ale často jsou i v pozici investora veřejných prostranství, která navazují na soukromé projekty. Moderováním procesu tvorby městského prostředí často vzniká synergie, která oživí a zvýší hodnotu nové navrhované části města. S podobným přístupem je možné se ojedinele setkat i u nás. Jde vždy o stupeň rozšíření těchto postupů, jejich využívání a hlavně dotahování do zdárného konce. Z tohoto pohledu je před námi ještě dlouhá cesta, do tvorby

územních plánů často zasahují lokální politické zájmy. Regulační plány, které jsou pilířem vzniku současných západních měst, jsou u nás spíše výjimkou. Do procesu více zasahují byrokratické struktury než nositelé vizí. Spolupráce politické reprezentace s developery je brána spíše jako podezřelá než přínosná. Větší váhu, jak při návrhu, tak i při povolování, u nás mají technické parametry města než vlastní městské a kulturní obytné prostředí. Jde například o řešení dopravy, o přetažené hygienické, požární a bezpečnostní parametry.

Základní otázkou je, jaké dědictví přenecháme svým potomkům a jaká podoba měst to bude. Jak jsme naložili s dědictvím po našich předcích, co jsme uchovali, co jsme zničili? Vůle řešit tyto otázky není vždy vyslyšena.

Dopadne to jako vždy?

Na konec se jistě patří zařadit citaci z důvodové zprávy:

S cílem zásadního zlepšení dosavadní úrovně je v zákoně navržena řada procesních omezení a zjednodušení, která se projeví zejména ve sníženém administrativním zatížení jak stavebníků, tak stavebních úřadů. Návrh zákona přichází se zásadním a radikálním řešením dosavadní neúnosné situace, která zatěžuje jak žadatele (stavebníky), tak správní úřady neúměrnou administrativní náročností a z toho vyplývajícím prodlužováním lhůt rozhodování.⁷

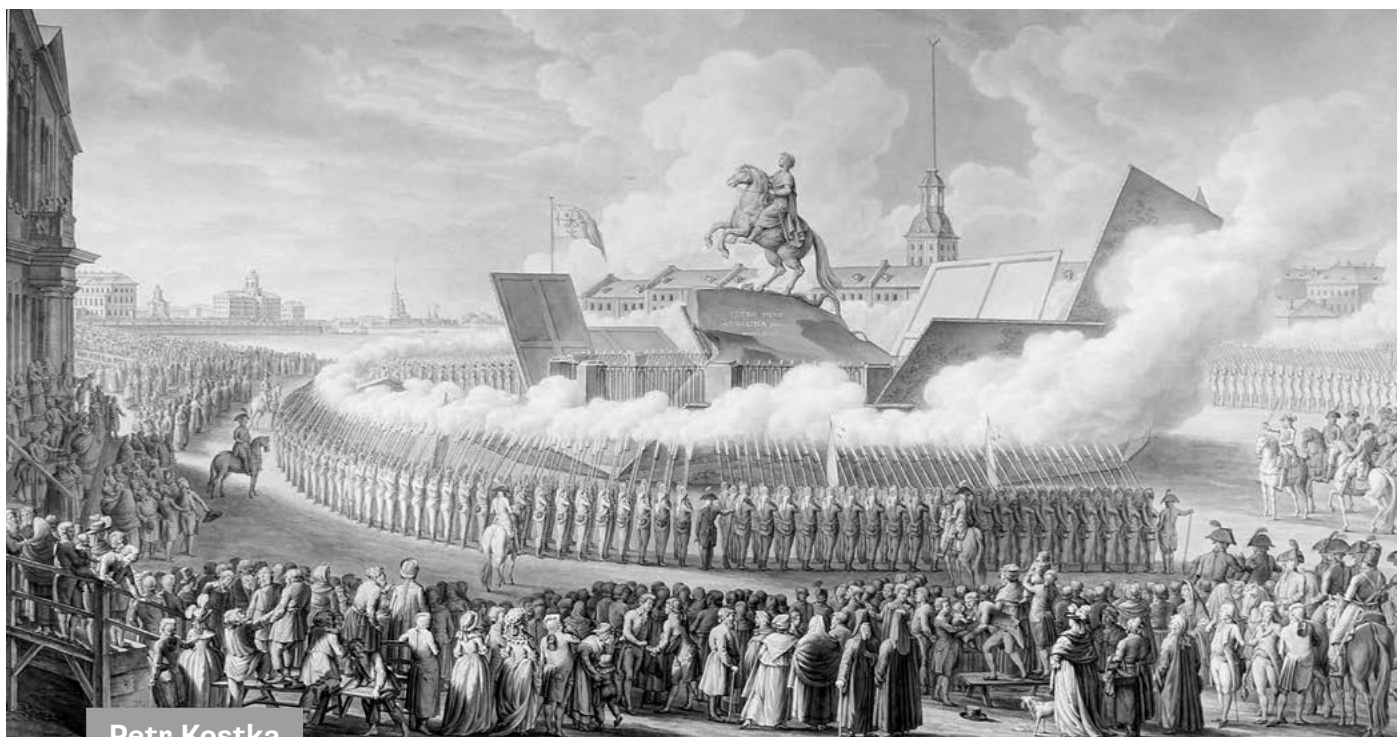
Se záměrem samozřejmě nelze nesouhlasit. Jde ale bohužel o Usnesení č. 612 ze dne 20. června 2001, kdy vláda schválila věcný záměr stavebního zákona. Současně uložila ministroví pro místní rozvoj, ve spolupráci s ministry životního prostředí a vnitra, zpracovat a předložit vládě návrh stavebního zákona. Na základě tohoto zákona z roku 2006 pak byl vytvořen stávající těžko propustný přebyrokratizovaný systém. Opravou chyb systému bývají zpravidla pověřeni lidé, kteří chybný systém vytvořili. Vytvořením navazujících vyhlášek, norem a metodik bude jistě pověřen stejný okruh tvůrců, jaký vypracoval stávající nefunkční systém povolování.

Nový zákon pouze pootevřít první dveře, bude zajímavé sledovat, kolika dveřmi se podaří projít a zda najdeme z tohoto labyrintu cestu ven. ■

- 1 Viz <https://www.indexprosperity.cz/2022/uroven-bydleni>
- 2 Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2000-14>
- 3 Viz <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX:52021IP0020&qid=1681284932714>
- 4 Viz https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Urban_Europe_%E2%80%94_statistics_on_cities,_towns_and_suburbs_%E2%80%94_life_in_cities&oldid=294950; <https://www.statistikaamy.cz/2020/05/28/srovnani-stotisticovych-mest/>
- 5 Viz https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/najemni-bydleni-investicni-byty.A230502_141808_ekonomika_rie
- 6 Viz Vyhláška č. 501/2006 Sb. Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území.
- 7 Viz http://www.mmr.cz/getmedia/69090a6b-1401-43c2-8078-c00fa6d1b7d7/Duvod_zprava_SZ_VN.pdf (s. 116 a 118)

Tomáš Zlámal (1957),
architekt.

Petr Kostka

Odhalení pomníku Petra Velikého na Senátním náměstí v Petrohradě v roce 1782. Jedna z verzí rytiny z počátku 19. století podle Davydovovy kresby, 1782.

Foto: Wikimedia Commons

Fosilie Rusko

Putinova válka a kořeny ruského barbarství

Nesmyslná válka rozpoutaná Ruskem na Ukrajině v únoru loňského roku a s ní spojené válečné zločiny na civilním obyvatelstvu nemohou nechat nikoho chladným. Co je vlastně Rusko a jak ho ve světle nedávných událostí vnímat? Kde hledat kořeny jeho iracionality, velikášství, krutosti a neúcty k lidskému životu vymykající se naší představivosti? V následujícím textu nabízím osobní pohled na Rusko, jeho dějiny a mentalitu.

Rusko je mentálně zkamenělá, původem le-sostepní telurická společnost. Je dědicem politické kultury mongolsko-tatarských kočovných nájezdníků, kteří Rusko dvě stě let ovládali. Rusové převzali jejich brutalitu centrálního vládnutí a metody represe a přijali anexi jako existenční princip.

Mongolové však nebyli kolonizátoři na rozdíl od ruských zemědělců, kteří anektovanou zem neopouštěli a navždy ji považovali za svou. Pře-vážně málo úrodná, brzy vyčerpaná půda však nutila k dalším záborům. Ruský lid přimknutý ke své zemi byl ruskými vládci společně s ní i exploatován.

Tataři vybírali daně a požadovali naprostou poslušnost. Ve výběru tributu pak okupanty zastoupila se stejnou tvrdostí moskevská knížata, jejichž kolaborace Moskvě umožnila budoucí mocenský vzestup a následnou dominanci v ruském prostoru. Moskevské knížectví rozvrátilo i původně vikingský Novgorod, což Mongolové vzhledem k jeho severní odlehlosti neučinili. Dobytím hanzovního města byl zničen jediný systémový kontakt s evropským trhem.

Zlatá horda vyžadovala absolutní pořádek, nebyla však ideologická, osobní ani společenský život poddaných ji nezajímal. Tak mohla okupaci pohodlně přežít i pravoslavná církev, která byla dokonce osvobozena od placení tributu. Ta se po pádu Saraje stala služebnou duchovní oporou carského samoděržaví, kterému potvrzovala privilegium přímého podřízení Bohu, jehož vůli car naplňoval. Církev udělovala samoděržaví mystický rozměr, stejně tak jako věčnému ruskému mesianismu. Byzantinismus s mongolským paradigmatem centrálního vládnutí nijak nekolidoval, césaropapismus byl autokratický. Mongolská despotie a byzantinská bohovláda jsou fundamenty ruského autokratismu.

Druhý Jeruzalém, třetí Řím

Pravosláví snilo o Moskvě jako o druhém Jeruzalému. Moskva jako třetí Řím byl zase ruský imperiální sen. Carské Rusko rovněž nikdy nepustila touha anektovat Konstantinopol. Ruská pravoslavná církev sloužila patrimoniální autokracii, jež se považovala za dědice byzantského césaropapismu. Nedošlo k augustiniánskému oddělení světské a církevní moci. Kněží byli převážně nevzdělaní, církev byla tudíž intelektuálně

chudá. Nikdy nemohla ani zdaleka dosáhnout teologické úrovně evropských mnišských řádů. Pravoslavnému fideismu byl naprosto cizí i katolický scholastický racionalismus. Ruské myšlení nezná abstrakci, je totalitní. Samotné Rusko nemělo filozofy, nýbrž náboženské myslitele, jakým byl třeba Solovjov, kteří však vždy působili mimo církevní struktury.

Jako se nenaplnil náboženský sen o druhém Jeruzalému, tak zklamal imperiální projekt třetího Říma. Moskva zažila i několik ponížení. Dmitrij Donský sice na Kulikovském poli zvítězil, ale nedlouho potom nechal tatarský chán Moskvu lehnout popelem. V období smuty vypálili Moskvu Poláci. Po oslavovaném Borodinu si Rusové před vstupem Napoleona stále ještě převážně dřevěnou Moskvu zapálili sami. Petr Veliký pobožné, poloorientální město nesnášel a svoji novou moderní metropoli nechal vystavět na březích Severního moře.

Ideologická mentalita

Tradiční ruské společenské, morální a intelektuální instituce jsou natolik petrifikované, že neumožňují jinou stabilní formu vlády než autokracii. Stejně jako ruské totalitní myšlení nemůže být abstraktně-filozofické, nemůže v Rusku vládnout neutrální abstraktně-formální řád, který je založen na nedotknutelnosti individuální svobody. Takto definovaná svoboda je v Rusku neznámá, ta je zde chápána hobbesovsky, tedy jako svévole. Naopak svoboda jako nezávislé, nepodmíněné individuální vlastnictví neexistuje, nemůže být tudíž vládnoucí mocí ani nějak omezoována. Vládnout znamená v Rusku rovněž i vlastnit. To je nezpochybnitelný atribut

autokrata. Zákony v Rusku nikdy neměly žádnou váhu, obcházel je poddaní a vláda je mohla kdykoliv porušovat.

Rusové sice neznají instituci individuální svobody, zato dobře rozumějí syrovému individualismu. Ten ve své krajně kořistnické podobě nastupuje v období krize a rozpadu stávající centrální moci. Teď vládne chaos a anarchie a lidé si zase přejí návrat autoritářského, třeba i brutálního diktátorství. To se nakonec vždycky stane. Občanská společnost neexistuje, tudíž ani není možný vznik trvalé občanské vlády.

Velikost moci se v Rusku posuzuje velikostí ovládaného prostoru, byť by třeba šlo o spálenou zemi. Státní moc je sakralizována, stejně tak je sakralizováno dobývání dalších území, protože Rusko se může rozvíjet pouze extenzivně do šířky, nikoliv kvalitativně do hloubky. Ruská historie je řetězení expanzí, kontrakcí a revizí. Pro ruského ducha nabývá prostor metafyzický rozměr.

Ruská mentalita je ideologická, pravé Rusko musí být ideokracií. Rus potřebuje vznešenou kolektivní ideu, k jejímuž vítězství je povoleno používat jakékoliv prostředky, jakékoliv lži. Ruské lhaní je bojem za Pravdu. Rus nemá rád pochybnosti, musí v něco dogmaticky věřit, třeba i v nicotu, což se může stát i politickým programem. Ruským ideálem byla vždy holistická struktura, skutečností však bývá beztvářá homogenita.

Rusové žijí v zajetí expanzionistického paradigmatu, nic jiného neznají, tak jej přirozeně promítají i na ostatní, je to projekce vlastní vize. Rusko bylo vždy paranoidní. Milovaný, převážně francouzsky hovořící ruský národní básník Ťutčev byl již v 19. století přesvědčen, že Evropa neustále touží Rusko poškozovat. Současné ruské představy o světě se neliší od těch před dvěma sty lety. Mění se pouze dobové kulisy.

Ruská materiální existence byla vždy založena na společné exploataci přírodních a lidských zdrojů. Při absenci výrobního faktoru kapitálu tvořily produkční fundament výrobní faktory půdy a práce. A při absenci nezávislého soukromého vlastnictví, které bylo v podstatě považováno za asociální jev, se nemůže rozvinout autentický trh, tudíž nejsou vytvořeny předpoklady pro efektivní tvorbu bohatství. To způsobuje chronickou technologickou zaostalost.

V 19. století tvořilo rolnictvo přes devadesát procent společnosti. Rolníci byli do roku 1861 nevolníky, představovali živý movitý majetek statkářů. Ti byli ruskými šlechtici, což ale zároveň znamenalo i carskými služebníky. Byla to neaktivní parazitická vrstva, jež žila z práce svých poddaných. Ruská města byla původně pevnostmi s vojenskými posádkami. Nemohl se zde rozvíjet nezávislý měšťanský život se samosprávami a absolutním vlastnictvím, nemohl zde vzniknout kapitalismus. Poddaní se sice mohli zabývat obchodem, ale jejich majetek mohl být kdykoliv svévolně zabaven. Šlechta získaná zdroje většinou spotřebovávala, nevyužívala je jako kapitál. Ruská elita neuznávala kapitalistické ctnosti a disciplínu, které považovala za přízemní obchodnickou mentalitu. Neznala soustavnou, metodickou, kauzálně navazující činnost vedoucí postupně k cíli. Věřila spíše na zázrak, zkratku, štěstí, boží vnuknutí. Milovala hazard, Tolstoj dokázal prohrát spousty peněz, pro Dostojevského bylo gamblerství součástí identity. Venkovská šlechta byla, stejně jako muži, převážně negramotná. Ti vzdělaní, běžně spolu komunikující francouzsky, tedy panským jazykem, trávili většinu času přemítáním o velikosti a poslání Ruska. To se jim nejlépe dařilo při odpočívání v západoevropských lázních. Občas

v období splínu však sami sebe považovali za zbytečné. Zakladatel slavjanofilství Chomjakov shledával v sobě panského lenocha.

Ruský mesianismus

Ruská povaha je polarizační a maniodepresivní. Dogma střídá herezi, ateismus fanatickou víru. V dobách chaosu se ruský kolektivismus rozpadá pod náporom agresivního individualismu. Nihilismus a anarchie jsou typicky ruské atributy. Nietzsche charakterizoval Rusy jako houževnaté fatalisty bez revolty, jejichž pokora se čas od času bortí výbuchy buntu. Krutost mžikem přechází v rozněžnělost, dionýsovství v askezi. Optimistická naděje se náhle propadá do truchlivého, sentimentálního pesimismu. Kolísání nálad často způsobují účinky alkoholu, který se Rusové v šestnáctém století naučili vyrábět od Tatarů. Konzumace alkoholu je významnou součástí ruské kultury.

Nikolaj Berďajev napsal, že Rusové jsou buď apokalyptici, nebo nihilisté. Rusko je eschatologické, jeho výjimečným posláním ve světě je být národem konce. Děsivá, bezvýchodná a brutální přítomnost nutí idealizovat minulost a snít o ideální vznešené budoucnosti. Vesměs mesianistická ruská elita, jež sama o sobě moc velké mínění neměla, věřila v metafyzický potenciál ruského lidu, tedy mužických nevolníků, které mohl jejich statkářský majitel nechat kdykoliv zpráskat. Národ, pravosláví, samoděržaví – to je ruská triáda definovaná Uvarovem, ministrem osvěty cara Mikuláše I. Nevěřit ve spasitelskou roli národa bylo v Rusku opravdu výjimkou. Byl jí třeba byzantinista Konstantin Leonťjev, elitářský estét moci a násilí, antiliberal a antirovnostář.

Jedním z největších kritiků ruské zaostalosti byl Pjotr Čaadajev, carský důstojník, který za napoleonské války došel do Paříže. Konfrontován se Západem podal tak šíravou obžalobu tristní ruské reality, že byl carskými úřady dokonce prohlášen za nesvéprávného. Přesto všechno mysticky věřil v mocný potenciál dosud nerozvinutého ruského národa, kterému předvídal velkou budoucnost. Dostojevskij a Gogol dokázali popsat úděsnou ruskou skutečnost jako nikdo jiný. I oni však byli velkými mesianisty, nepochybnými o výjimečném poslání Ruska. Gogolovo podobenství o pádící, nezadržitelné ruské trojce je legendární.

S ruským mesianismem je svázán i ruský imperialismus a ovšem i velkoruský nacionalismus, který vždy dominoval v multinacionální říši: imperialismus, mesianismus a nacionalismus má Rusko ve své DNA. Imperiálním básníkem byl i Puškin. I zde je částečná výjimka. Nejvýznamnější ruský náboženský myslitel, teologický univerzalista Vladimir Solovjov imperialismus a nacionalismus kritizoval, avšak v jeho ideji o bohidství sehrávají ruský duch a ruská pravoslavná církev rozhodující mesianistickou roli.

Slavjanofilství a euroasianismus

Imperiální myšlení bylo imanentní i zdánlivě tak rozdílným učením, jakými byly slavjanofilství a západnictví. Slavjanofilství mělo náboženský fundament, západníci byli socialisté a revolucionáři. Oba směry ale viděly Rusko jako naději lidstva. Mimo mesianismus měly i další společné znaky: etatismus, antiliberalismus, totalitní chápání světa. Společně sdílely i Hegelovo učení o poslání národa.

Slavjanofilství se vyvíjelo v trajektorii panslavismu, po kolizi se západními Slovany, především Poláky, následoval panrusismus, vyvrcholením pak byl velkoruský nacionalismus, jehož projektem je i konstrukce jedné národní kultury zahrnující Bělorusy, Malorusy (Ukrajince) a přirozeně dominantní Velkorusy. Vytvoření takového jednotného státu je Putinův revizionistický, minimalistický imperiální cíl.

Západníci nebyli nikdy liberálové, jejich intelektuální sblížování se Západem dosáhlo pouze břehů Kanálu. Mohli přijmout francouzský osvícenský, rovnostářský racionalismus, ale nikoliv individualismus anglo-skotského osvícenství. Nemohli pochopit Lockeův přirozenoprávní liberalismus ani civilizační roli soukromého vlastnictví. Do dnešních dnů představují skuteční liberálové jen marginální část společnosti, asi tak mizivou jako děkabristé v roce 1825.

Rusko je trvale autoritářské, militaristické a kolektivistické, s tradiční kulturou dvorjanského poddanství a propůjčování podmíněných privilegií. Kolektivistická společnost má i kolektivní osoby. Kolektivní voják, nečlověk v dispoziční moci státu, ideálně fatalistický patriotický hrdina s posmrtným nárokem na kolektivní členství v panteonu padlých. Býval vždy nástrojem masového nasazení živé polní síly. Kolektivní rolník byl základem občiny. Kolektivní věřící, subjekt kolektivní religiozity, kolektivního mysticismu a osvícení, dosahoval i kolektivního spasení, na rozdíl od katolické individuální spásy. Před Bohem odpovídali všichni za všechny. V době mongolské vlády se vyvinula instituce kolektivní povinnosti, kdy všichni společně ručili za odvádění tributu mongolským pánům. Garanci této povinnosti převzala moskevská knížata, což vytvořilo základnu jejich pozdější moci. Nad všemi

pak bdí ideální kolektivní Rus hrdý na příslušnost k velikému, obávanému národu, který má boží poslání zachránit morálně upadající svět.

Do bližšího kontaktu s Evropou se dostává Rusko v době napoleonských válek, po jejichž ukončení se konstituuje jako opora konzervativně-antiliberální koalice. Evropa se pro Rusko rovněž stává referenčním bodem, Rusko si vůči ní, respektive Západu úporně vymezuje vlastní identitu: vnímá svoji kulturní a technologickou zaostalost. S kulturní se vyrovnává mýtem o morální a duchovní nadřazenosti, kdy ruské mystické totalitní duchovno srovnává s obchodnickou roztržštěnou přizemností. S technologickou inferioritou se však nikdy vyrovnat nedokáže, dodneška nechápe její institucionální příčiny. Rusko není schopno střet s realitou vstřebet. Prahne po uznání a respektu, a když jich nemůže dosáhnout, tak chce alespoň vzbuzovat strach. Hrozí agresí a rovněž ji uskutečňuje (Gruzie, Ukrajina). Neustále připomíná svůj jaderný potenciál. Ruská apokalyptika temně umocňuje nukleární vydírání. Copak může existovat svět s ponížným Ruskem? Agresivitou si kompenzuje paranoii ohrožení kolektivním Západem. Svou optikou si představuje jakési západní vojensko-politické konspirační centrum ovládané Spojenými státy, které plánuje protiruská spiknutí. S tím souvisí i hysterická reakce na Majdan. Obává se i měkké síly Západu, když vlastní nedisponuje. Ruský způsob života nikoho neláká, do Ruska se nikomu emigrovat nechce. Tedy až na výjimky, jakou je třeba bývalá rakouská ministryně zahraničních věcí Karin Kneisslová.

Únikem z tlaku euroatlantické superiority je idea euroasianismu, tedy představa o posunu civilizačního středu světa na východ od Evropy, kdy podle ruské geografie Evropa končí u západního úpatí Uralu. Východiskem z frustrace, že se

Rusko nevejde do atlantického individualistického civilizacího rámce, je konstrukce pevninské euroasijské protiváhy atlantismu, jejímž přirozeným hegemonem bude dědic mongolsko-tatarského impéria. Protagonista ruské euroasijské hegemonie Alexandr Dugin, mystik a profesor Lomonosovovy univerzity, ještě v roce 1999 snil o tom, že Tibet bude anektován Ruskem.

Inspirace německými filozofy

Formativní vliv na ruské myšlení měl německý idealismus a romantismus. Rusko s Německem vždy spojoval, a patrně dále spojuje, negativní vztah k anglosaskému liberalismu. Dnes rovněž můžeme hovořit o společném antiamerikanismu, i když k němu nemají stejné důvody. I současnost je implicitně ovlivňována historickou afinitou ruských a německých postojů, což dokonce umožňuje vytváření společných projektů. Rusové přijímají romantickou organičnost a celistvost jako negaci západní roztržitosti, Schellingovo učení o duchu národa, Fichteho nacionalismus, podporu autarkie i jeho voluntarismus s podřizováním přírody lidským cílům, což pro pozdější bolševiky znamenalo poroučení větru a dešti. Ruský panslavismus byl inspirován německým pangermanismem. Fichteho přecitlivělost na údajné ponižování Němců západním liberalismem se odráží i v urážlivosti ruské inteligence, trpce vnímající západní vyspělost. Vytěsnit pocit ponižení pomáhalo Spenglerovo oddělování civilizace od kultury. Tedy plytké anglosaské mentality od německého, potažmo ruského duchovna. Nejdůležitějším filozofem pro Rusko byl ale etatista Hegel, doma respektovaný ideolog pruského státu a hrdé příslušnosti k obávané mocnosti,

Ruský prezident Vladimir Putin s tehdejšími spolkovými kancléřem Gerhardem Schröderem kladou věnec k památníku Vlast na Piskarevském pamětním hřbitově v Petrohradě, duben 2001. Foto: Wikimedia Commons

kteří však na druhou stranu i dobře rozuměl německému pocitu inferiority vůči Britům. Jeho učení o poslání národa, tedy německého, vzta-hují pak Rusové na sebe. Rusko miluje i Hegelovu tezi o rozumné přítomnosti, což Rusům pomáhá zvládnout frustraci z mučivé reality.

Obdiv k válečnému Prusku byl v carské autokracii obrovský. Třeba car Petr III. pro svoji úctu k pruskému militarismu a králi Friedrichu Velikému s Pruskem ukončil spor v sedmileté válce. Reformátor Sergej Witte, ministr financí a pozdější premiér, byl stoupencem německé historické školy, která odmítala univerzální zákony svobodného obchodu a usilovala o ekonomickou nezávislost. Jeho vzorem bylo bismarckovské Německo. V současnosti jsme se stali svědky bezprecedentní rusko-německé spolupráce. Kancléř Schröder započal a jeho následovnice Merkelová dokončila proces závislosti lídra Evropské unie Německa na ruském plynu, za účelem zajištění levnější energie pro předimenzovaný, energeticky náročný německý průmysl. Schröder se po ukončení svého mandátu nechal ostudně

zaměstnat ruským státem. Po posledním napadení Ukrajiny se současný kancléř Scholz dlouho oportunisticky kroutil, než zdráhavě odsoudil ruskou agresi. Možná marně čekal, že Putin rychle vyhraje a bude konec. Až pod tlakem událostí byl nucen otočit. A ještě jeden příklad vzájemné sympatie. Alexandr Dugin by při dělení sfér moci uvnitř euroasijské pevninské říše, která má být protiváhou atlantické dekadence, podle vzoru úmluvy Hitlera se Stalinem rozdělil Polsko mezi Rusko a Německo, popřípadě by Poláky Němcům přenechal.

Autokratická modernizace

Systémové technologické zaostávání nutilo Rusko k opakovaným snahám o modernizaci. Motivem nikdy nebylo ekonomicko-sociální povznesení živořícího lidu, ale primárně vždy reforma zastaralého armádního potenciálu. První velkou modernizaci uskutečnil Petr I., aby mohl zvrátit nepříznivý vývoj Severní války. Používal protobolševické metody. Zavedl daň z duše, nevolníky nahnal do továren a loděnic na nucenou práci a stanovil pro ně i povinnou službu ve státním vojsku. Obrat ve válce se dostavil a Petr Veliký Švédy v rozhodující bitvě u Poltavy porazil. Po napoleonské uspokojení vystřídal šok. Rusové prohráli Krymskou válku, když byli na svém území jednoznačně poraženi britsko-francouzským vojskem. Následovalo fiasko rusko-japonského střetu a nakonec zhroucení ruské fronty v první světové válce. V těch dobách se již žádná reforma nepodařila. Witte nedokázal zamezit destruktivnímu zasahování autokracie do ekonomiky a předválečný ministerský předseda Pjotr Stolypin neuspěl v pokusu o privatizaci zemědělské

půdy pro odpor občinového kolektivismu rolníků. Jakékoliv institucionální změny by přímo ohrožovaly autokratickou moc. Rusko se vždy sráželo se skutečností, jejíž kauzalitu nedokázalo pochopit.

Grandiózní modernizaci uskutečnil Stalin, následovník Petrových bezohledných metod, které dotáhl do obludně totalitních rozměrů. Masy rolníků přesídlil z venkova do těžebních oblastí, kde zároveň vedle sebe budoval továrny těžkého průmyslu a sídlištní centra jako nové kolektivní domovy. Stalin dovršil totální kolektivizaci zemědělství, kdy konfiskované obilí sloužilo jako prostředek pro dovoz západní technologie, která v době prvního pětiletého plánu tvořila čtyři pětiny průmyslového potenciálu. Zbídačské rolnictvo Ukrajiny zachvátil hladomor. Jestli Witte chtěl soběstačnou ruskou ekonomiku, tak Stalin počítal s autarkií.

Z mnoha nadšených mladých sovětských budovatelů se stávali noví straničtí funkcionáři, kteří z bývalých rolníků bezohledně hnětli sovětský materiál. Ty nepřizpůsobivé zavlekli do gulagů nebo na šibenici, stejně jako některé svoje soudruhy, aby pak mnozí z nich za stalinského teroru sami skončili před popravčí četou.

Masy vojáků

Druhá světová válka, pro Rusy Velká vlastenecká válka, a její vyústění se staly velkým přelomem v sedmdesátileté historii komunistického Ruska. Obratem ve válce byla bitva u Stalingradu a jeho dovršením byl následný neúspěch německé ofenzívy u Kursku. Německá invaze se zastavila a pak už Hitler na zmrzlých plánech ustupoval. Důvodem porážky nacistů bylo vedle jejich

mystického voluntarismu ignorujícího příčinnost obrovské nasazení protivníkovy živé síly bez ohledu na ztráty, sebeobětující hrdinství sovětských vojáků, tradiční krutá ruská pevninská zima, která už ničila Švédy v Severní válce a zdeminovala napoleonská vojska, a rovněž masivní britsko-americká vojenská materiální pomoc. Rusové vždy dokázali aktivovat masy vojska. Armáda Petra I. byla dvakrát početnější než pruská, na frontové linii za první světové války stálo na pozicích osm milionů mužů. Když Hitler napadl Sovětský svaz, měla Rudá armáda asi pět a půl milionu vojáků, na konci války jich přes strašlivé ztráty bylo víc jak dvakrát tolik.

Komunistické Rusko bylo po válce vedle Spojených států nejmocnější zemí světa. Byla to jaderná velmoc a svět se jí bál. Odvěký ruský sen se zase na přechodnou dobu naplnil. Moskva mohla být považována i za Řím planetárního proletariátu. Bolševismus měl ale nakonec slavjanofilské vyvrcholení. Z mesianistického proletářského internacionalismu, svým původem však Rusům cizího, se přešlo na sovětský patriotismus, který pak vyústil ve velkoruský nacionalismus. Nejvýznamnějším ruským šovinistou se stal Gruzíнец Džugašvili.

Zhroucení impéria

Chronická technologická zaostalost, neefektivita, korupce a systémová neschopnost generovat bohatství nakonec zardousily i komunisty. Abstraktní „poručíme větru, dešti“ je metafyzická proklamace, ale soutěžní „dohnat a předehnat“ je ověřitelný cíl. Soutěž skončila poměrně brzy. Svaz sovětských socialistických republik se necelých padesát let po válečném triumfu pod

tlakem Reaganova zbrojení ekonomicky a zároveň i ideologicky zhroutil. Zůstala hluboká, neléčitelná, tradičně ruská frustrace. Je fascinující, že tento pád i těsně před velkou implozí málokdo na Západě čekal. Například profesor Paul A. Samuelson, první americký ekonomický nobelista a prezidentský poradce, prohlašoval, že Sovětský svaz je úspěšný a ušlechtilý experiment. Opět se projevil efekt Potěmkinovy vesnice, fenomén ruského markýrování a lživosti. Kníže Potěmkin, rádce Kateřiny Veliké, nechal postavit malebné kulisy vesnic, aby při inspekční cestě carevna a císař Svaté říše římské Josef II., který ji doprovázel, mohli poněkud z dálky společně obdivovat výstavnost ruského venkova. Divadlo se zdařilo a uspokojený Josef kývl na rusko-rakouské společenství v boji proti osmanské říši.

Než se scéna zborčila, prožívali sovětské lidé relativně spokojený život kolektivního, skromného živobytí. Izolovaný sovětský člověk bez jakýchkoliv relevantních informací o okolním světě, o kterém vytvářela obraz státní propaganda, mohl v klidu u televize žít sen hrdého příslušníka obávané světové velmoci, jež bojuje za světový proletariát proti kapitalistickému, tedy hlavně americkému vykořisťování.

Když se pak iluze náhle rozplynula, nastal typický ruský scénář. Smuta, chaos, anarchie, loupeživost, ale i plané naděje ovládly širokou Rus. Těžářské státní podniky, jediný socialistický majetek, jenž měl značnou potenciální hodnotu, si s podporou nových vládců rozebrali postsovětské teluričtí oligarchové, kteří se stali jedněmi z největších boháčů světa. Na své si přišli i gangsteři různých levelů. Zbohatnout dokázali i rychle zorientovaní sovětské občane, kteří do náhle otevřeného Ruska začali Rusům dovážet dosud neznámé spotřební a průmyslové zboží.

Putinova obnova autokracie

Pokračování příběhu bylo opět tradičně ruské. Objevil se nový samovládce, který zase nastolil toužebný autokratický řád, a vyděšená, zmatečná většina si oddechla. Bývalý kágébák přizval k moci siloviky, ale privatizátorům majetek většinou ponechal. Nesměli se však politicky angažovat a museli odvádět tribut. Kdo to porušil, byl zlikvidován. Konfiskace je neustálou, staletými prověřenou hrozbou.

Putin měl obrovské štěstí, protože v začátcích jeho éry stouply ceny surovin. Vyrostla dobře placená vrstva zaměstnanců těžebního průmyslu a jeho široké infrastruktury. Pro zkorumpovanou byrokracii a úplatné guberniální politiky se otevřely úplně nové možnosti pro utrácení peněz. Rusům je umožněna konzumace západního, pro ně statusového zboží. Jejich návštěvy západních letovisek však odhalují zásadní kulturní rozdíly. S křečovitou arogancí frustrovaných se snaží vynucovat si pozornost a respekt.

Putin sám sebe považuje za nositele imperiálního odkazu velkých ruských samovládců, kteří říši rozšiřovali. Cítí hluboké ponížení z rozpadu Sovětského svazu, v němž vidí největší geopolitickou katastrofu. A tak začal uskutečňovat své poslání. V roce 2008 napadl Gruzii a nic se nedělo. Potom v roce 2014 obsadil Krym a až na bezzubé sankce se nedělo opět nic. Francii Rusko neohrožuje a Německo se snadno pohroužilo do závislosti na ruském plynu. Putin chce podle ruského imperiálního paradigmatu ovládat stále více území, která mohou být i zpustošená, důležité je právě ono samotné mocenské ovládnutí. Tradiční Západ dokáže přimhouřit oči, rozhodující je možnost čerpání z oné ruské benzinové pumpy a uskutečňování dodávek svých technologií, které

Rusové tolik potřebují. Putin se bojí působení západní měkké síly, jejíž uplatňování je ale v tomto případě Západu úplně lhostejné, natož aby Rusko nějak ohrožoval. Do struktur NATO se vehementně usilovaly začlenit bývalé sovětské satelity. Ani ony samozřejmě nechtějí Rusko ohrožovat, ale naopak touží z ruské hrozby uniknout.

Pro Putinovu sebevědomou agresivitu byla vždy důležitá podpora dlouhé řady západních proruských sympatizantů. Jsou to obdivovatelé autoritářského stylu vládnutí, jehož direktivní přímočarost demokracie neumožňuje, ekonomičtí nacionalisté a etatisté, národní socialisté, národní konzervativci, někteří církevní hodnostáři, nostalgičtí levicovní intelektuálové, antikapitalisté, antiamerikanisté, antisemité, gnostici, komunisté, postkomunisté, odpůrci univerzálních řádů... Je to pestrá směs, ale společným jmenovatelem pro všechny je antiliberalismus. Pro mnohé z nich je Rusko hlavně symbolem, někteří však vidí v pseudokonzervativním (atributem autentického konzervatismu je například nekompromisní ochrana soukromého vlastnictví) Rusku alternativu.

Specifickou skupinou podporovatelů Ruska jsou nostalgici z bývalých sovětských satelitů, kteří byli vykolejeni změnou režimu. Vyhovovala jim socialistická příjmová nivelizace a statusová rovnost. Tito lidé vůbec nemuseli být nominálními komunisty, dokonce mohli být i kritiky komunistických „nešvarů“. Dnes je však irituje sociální rozvrstvení. Svobodná společnost z principu diferencuje, s čímž se mnozí nedokážou smířit. Mají i své nástupce.

Účinnou Putinovou oporou jsou dnes ti, kteří požadují okamžitý mír i na úkor napadeného, protože pomoc Ukrajině podle nich ohrožuje financování jejich vlastních sociálních nároků. Z ruské

agrese někteří viní přímo Západ, který prý frustrovaným Rusům nevycházel dostatečně vstříc.

Poslední dějství potěmkiniády skončilo s 24. únorem 2022, kdy Rusko bez zjevných obav už podruhé napadlo Ukrajinu. Zvláštní vojenská operace byla druhou nejsilnější armádou světa plánována na několik dní se závěrečným dobytím Kyjeva, který měl osvoboditele vřele přivítat. Nikdo nepochyboval, že se tak stane. Válčí se dodnes a Ukrajinci usilují o protiofenzívu. Západ se probudil, vyhlašuje sankce a posílá Ukrajině zbraně. Ani Němci se už nedokázali vykrotit. Sankce jsou sice nekomplexní a děravé, ale začínají působit. Válka nabývá charakter dlouhodobého konfliktu s hromadícími se oběťmi. Rusové se opevňují a poraněný predátor je stále nebezpečný. Podpora Západu může pod vnitropolitickými tlaky ochabovat. Ruská armáda prolezá korupcí, historicky spoléhající na disciplinovaný, kolektivní, patriotický fatalismus, nasazuje přes demografické napětí stále nové lidské zdroje, přičemž se dosud snaží šetřit Moskvu a Petrohrad. Je to osvědčená ruská metoda získávání kvantitativní převahy. Přináší ale problémy. Rekruti chybějí ve výrobě. Odborníci před mobilizací hromadně prchají do ciziny. Většina Rusů však stále sleduje státní televizi a pořád věří v neotřesitelnou velikost Ruska, i když se Potěmkinovy kulisy opět hroutí. Sílí odstředivé tendence. Došlo k podivné vzpouře soukromé armády, částečně složené z propuštěných kriminálků, která původně zachraňovala ruskou frontu. Rusky podivně zahynul i její vůdce. Dříve se turecký sultán ruského cara bál, dnes je tomu naopak. Putin má strach odcestovat do spřátelené Jihoafrické republiky, aby ho tam nebyli nuceni zatknout. Finsko a Švédsko vstupují do NATO. Západ se odstříhl od ruského plynu. Prestiž i rubl

padají. Ruští oligarchové přišli o obrovské peníze. V saudskoarabské Džiddě se jedná o Rusku bez Rusů. Ukrajinci s dnes už vyhraněnou identitou, podle Putina vlastně Rusové, budou Rusy asi už navždy nenávidět. Čína, sama sice v problémech, Rusko postupně kolonizuje. Tomu dnes hrozí i rozpad se vznikem několika brutálních diktatur. Ruská říše, snad jako málokdy předtím, by naléhavě potřebovala standardní vztahy se Západem. S archaickou imperiální zaslepeností a neuvěřitelnou iracionalitou si Putin všechno zničil, přitom byl před agresí v naprosto komfortní pozici. Do takové izolace se nedostal ani Stalin. Rusku už nyní zbývá jenom ponuré, apokalyptické jaderné vyhrožování.

Je užitečné si opět připomenout Putinův deset let starý valdajský projev. Na valdajské konferenci 19. září 2013 prohlásil: „Bohužel, v historii naší země byla hodnota jednotlivého lidského života často nízká. Příliš často byli lidé jen prostředkem, nikoliv cílem a posláním rozvoje. Nemáme už nejen právo, ale ani možnosti pro to, abychom mohli hodit do pece rozvoje miliony lidí. Je třeba chránit každého. Právě vzdělání, kreativní, fyzicky i duševně zdraví lidé, a nikoliv přírodní zdroje nebo jaderné zbraně budou hlavní silou Ruska v tomto a následujících stoletích.“ A dále ještě dodal: „Občan je ten, kdo je schopen samostatně řídit vlastní záležitosti.“

Romantický básník Ťutčev napsal, že Rusko se nedá pochopit, v Rusku se musí věřit. Rusko pochopit lze, ale věřit v něj? ■

Petr Kostka (1949),
ekonom, podnikatel.

František Mikš, Martina Slouková

Od dřeva k bronzu a vnitřní život sochy

Rozhovor s řezbářem a sochařem
Jiřím Netíkem

Brněnský řezbář a sochař Jiří Netík (1953) je skromný a tichý umělec, jenž se v médiích objevuje zřídka. Rovněž katalogy, které vyšly k jeho výstavám, se soustředí hlavně na dílo a osobnost autora ponechávají poněkud stranou. Dočteme se pouze to, že si prošel profesí hudebníka a ve své řezbářské a sochařské tvorbě čerpá především z tradice mistrů středověku, renesance a baroka. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších současných českých řezbářů, zabýval se rovněž tvorbou betlémů. Od řezbářství postupně přešel k odlévání soch do bronzu, ale dřevo zůstalo jeho životní vášní. Kromě České republiky vystavoval na Slovensku, v Rakousku, Itálii, ve Švýcarsku, v Nizozemsku, Německu a ve Francii. V roce 2017 získal bronzovou plaketu na florentském sochařském bienále. Shrnutí a podtrženo: velké dílo, a přitom málo slov, což je sympatické. Nyní, při příležitosti sochařova jubilea, nazrál čas na větší rozhovor. Odehrál se převážně před sochami v jeho ateliéru v Brně-Lišni.

Začněme zahřívací otázkou, než půjdeme po pořádku v čase. Vaše socha *Lučištník* (obr. 1), stojící před budovou radnice v Brně-Líšni, je umístěna na žulovém podstavci, na kterém měla původně stát socha Klementa Gottwalda. Nahá, protáhlá atletická postava muže vypínající se k nebi s lukem nad hlavou na místě, kde měl stát neforemný komunista, navíc masový vrah...

Ano, žulový podstavec, který se pod *Lučištníka* vlastně moc nehodí, byl převezen z Mariánského (předtím Gottwaldova) údolí. Měla na něm stát socha či busta Gottwalda, ale soudruzi to nestihli, a tak byl později v rámci úspor použit pod tuto sochu. Zkrátka symbol za symbol... *Lučištník* představuje symbol té vertikality, transcendence, kterou se právě bolševik snažil v lidech vymýtit. Sám je jakoby tím šípem a snaží se o přesah. Do-stat se někam výš.

Bydlíte v Líšni, kde máte i ateliér. Žijete tam od narození?

Ne, narodil jsem se sice v Brně, ale dětství a mládí, asi tak do devatenácti, jsem prožil na Botanicke ulici, na rohu s Kotlářskou, kousek od vyhlášeného klubu Šelepka. Naproti balkónu, který jsem jednou málem vyhodil podomácku vyrobeným střelným prachem do povětří, a naši mě proto dali na chemickou průmyslovku, bydlel básník Jan Skácel. A cestou do „štatlu“ jsem na Mášově míjel dům, ve kterém bydlel Oldřich Mikulášek. Oba stálí hosté „Venáglu“, jak se říkávalo známé bohémské vinárně Venuše. Směrem opačným byla Šelepka. Tam se v mém mládí děly divy socialistického světa. Hrál tam basista Jimiho Hendrix s kapelou Fat Mattress, vystoupil tam DJ Tony Prince z Radia Luxembourg,

1. *Lučištník*, Brno-Líšeň, instalován v roce 2013 na podstavci určeném pro pomník Klementa Gottwalda. Foto: cs.wikipedia.org

zkrátka beatová první liga. Později jsem tam hrával s Romanem Dragounem a kapelou ReGENERACE. Nahoře na „Statku“ (Stadion na Leninově ulici, dnes Kounicova) hrály první beatové kapely z Prahy a v rozhlasovém studiu kousek od „šilcárny“ (policejní stanice) na „Lenince“ byly zdarma veřejné nahrávky dost dobrého jazzu ze světa. Úžasný koncert Beach Boys na zimním stadionu, všechno pár minut pěšky. Bylo to pražské jaro v Brně!

Ještě v době před mými dvacátými narozeninami ale začal tento ráj postupně normalizačně

mizet, a já se z centra odstěhoval. Koupil jsem si za peníze tvrdě vydělané brigádami, muzikou a prací v laboratoři malý domeček v Líšni, daleko od Kamenky, kde bydleli kamarádi.

Před řezbařinou jste se tedy věnoval hlavně muzice...

Byl jsem bigbíták, bubeník. Honili nás komunisti, stříhali nám vlasy a podobně. Byly to tehdy divoký časy. Vzpomínám si třeba, jak jsem jel jednou do Budapešti na kole na Pink Floyd a přišlo mi to normální. Spal jsem ve škarpě a Pink Floyd tam nakonec stejně ani nebyli, protože to byla nějaká falešná informace. Pak jsem šel do popu, kde jsem sice skončil s výbornými muzikanty, ale byl to showbyznys a bylo to nesnesitelné. To vydrží jenom někdo. Já jsem to nějakou dobu vydržel jenom proto, že z toho byly prachy a mohl jsem cestovat. Začínal jsem s mizernými kapelami a skončil jsem s výbornou sestavou, byl to opravdu výběr. Dokonce jsme odmítli i Karla Gotta, který z nás chtěl udělat svou doprovodnou kapelu. Ale to už mě hraní přestalo bavit.

2. Jiří Netík (druhý zprava) se skupinou Regenarace. Foto: archiv JN

Jak jste se od hudby dostal k řezbářství a sochařství?

Řezbařit jsem začal až kolem třicítky. Sám, samouk. S touhou poznat ty středověké finesy a taje. Času bylo dost. Socialistický biedermeier. A já v tom seděl a propadal se do toho. Moje „univerzity“ byly sochy světců v kostelech a muzeích. Odjakživa jsem obdivoval gotiku, hlavně to, co řezbáři dokázali ve vrcholné gotice na konci 15. století. Třeba dílo majstra Pavola z Levoče považuji doslova za zázrak. A tak jsem to postupně sám zkoušel. Hodně jsem experimentoval a hledal si cestu. Svaté jsem dělal, abych trochu naštvál bolševiky.

A kdy řezbářství převážilo?

Pracovat od sedmi od rána a pak zkoušet s kapelami a často v noci hrát začalo být náročné. Navíc mě vyhodili z práce v laboratoři za jakési kecy po návštěvě Gusty Fučíkové. A já byl vlastně vděčný, protože jsem se donutil udělat profesionální přehrávky a získal jsem štempl „svobodné povolání“ do občanky. Tím ovšem skončila svoboda rokenrolu a začala daň z přepychu svobody – muzika za prachy, tady i za čárou. Bolševik potřeboval valuty. Byl jsem pln víry, že vydělám na dobrou aparaturu a vrátím se k bigbítu, ale lákavá propast showbyznysu mě na pár let pohltila a já v cizině tvrdě dřel, tak jako mnoho muzikantů odtud. Někteří proleželi celé zahraniční angažmá v posteli, aby neutratili valuty. Já jsem byl naopak pořád venku, v galeriích a muzeích nebo v kostele. To utrpení v showbyznysu jsem si začal kompenzovat sochařinou na cestách. Ve velkých městech Západu a jejich galeriích má „soukromá studia sám sobě“ pokračovala. Kolem

roku 1987/1988 jsem zkusil vstoupit do profí ži-
vota sochaře v ČSSR, ale bez rudé legitimace, bez
škol a s převážně sakrální tvorbou jsem neměl
šanci. Tak jsem těch ponižujících přijímaček ne-
chal a dělal jsem jen do šuplíku, i když pochopi-
telně nějaké nabídky byly. Přišla za mnou třeba
taková sestava soudruhů, že by mě teda do toho
Fondu nebo Svazu vzali, pokud udělám Gorba-
čova. Protože potřebovali lézt Rusům v době pe-
restrojky do zadku...

Dneska by ten Gorbačov byl vlastně ještě dobrý...

Chtěli jenom hlavu a já jsem to hrdě odmítl, že
komunistu dělat nebudu, ať už je to Gorbačov
nebo někdo jiný. A jsem rád, že jsem to nevzal,
i když pravda je, že dneska by ten Gorbačov asi
zase tak nevadil.

Hrát jste přestal úplně?

Po roce 1989 se vše změnilo a mohl jsem svo-
bodně dělat řezbařinu. Když se po revoluci ko-
nala řezbářská soutěž v Levoči, vyhrál jsem první
místo a začal mi život sochaře na volné noze se
vším všudy. Chvilí jsem byl ještě muzikant na
telefonu a občas jsem si s někým zahrál. Napo-
sledy jsem jel tuším s Plavci do Finska, protože
si jejich bubeník zlomil nohu. Ale nebavilo mě
to, protože jsem neměl rád country, a tak jsem
toho nechal. K muzice jsem se vrátil až po dva-
ceti letech. Absolutně nekomerční svět jazzu,
klasiky a elektroniky v ateliéru kamaráda ma-
líře bez publika a potlesku. Přátelé říkají, že se
to nedá poslouchat, a určitě mají pravdu. První
vinyl nám vyšel v malém nákladu letos v červnu
v Rakousku.

Jak jste se učil řezbařit?

Pokus a omyl. Chodil jsem tu a tam na Petrov,
kde byla řezbářská dílna pana Kotrby, byli tam
kdysi tři bratři, a také k panu Vaňkovi. Z původ-
ních sedmdesáti dílen zbyly už jen dvě. Byli to
spíš opraváři, už nebyla poptávka a neměli za-
kázky. Způsob stavění se změnil, tak už to nebylo
potřeba. Vyřezávaná vrata už nikdo nechtěl. Bol-
ševik navíc tu profesi násilně zlikvidoval, protože
zrušil soukromé dílny. A nic se nedalo sehnat.
Nebyla například dláta, to si nedovedete předsta-
vit. Mně ale ani nepřišlo divný, že si musím něja-
ký nástroj sám vyrobit. Sem se to prostě nedosta-
lo a člověk si musel pomoci.

To muselo být dost náročné...

Dělal jsem na tom pořád, žádné hospody! Věděl
jsem, že za celý den udělám třeba jen dvoucen-
timetrový obličejíček a druhý den třeba vlasy.
Když se podíváte na gotické nebo renesanční
řezbáře, ty figury byly miniaturní, a měly přitom
úplně jasný výraz tváře, smály se, brečely. Tech-
nika, jak dospět k výrazu, mě vždycky hrozně
zajímala. Viděl jsem dokonce výstavu nejmen-
ších miniatur, kde ruští řezbáři dokázali do oříš-
ku vyřezat ruskou *Auroru*, ale to už bylo něco
jiného...

A začal jste těmi betlémy?

Ne, začalo to jednotlivými figurami, betlémy
přišly až trochu později (obr. 3). Byl to pro mě
symbol Vánoc, ale doba se tehdy přikláněla spíše
k dědovi Mrázovi a jolce. Také jsem se díky tomu
procvičil ve vícefigurální kompozici.

Byl jste v té době věřící?

Za komunistů jsem byl praktikující katolík. Dostal jsem se k tomu sám, rodiče věřící nebyli. Otec však byl politicky poučený a o padesátých letech měl jasno. Všechno mi brzy vysvětlil a maminka šílela, že to řeknu ve škole. Po revoluci se to rozvolnilo a promítlo se to i do mé tvorby. Sice jsem ty duchovní věci dělal, ale byla to spíš mystická zobrazení obecnějšího, možná dokonce pohanského rázu. Ta doba taková byla. Chodilo se do kostela, ale kupovala se velká auta.

Vystavoval jste před listopadem 1989?

Dost jsem provokoval vystavováním betlémů ve výlohách některých obchodů, přestože je tehdy vystavovat jinde než v kostele moc nešlo. Šel jsem například za vedoucím knihkupectví s cizojazyčnou literaturou na náměstí Svobody. Vystoupal jsem tehdy po schodech do patra, kde měl vystavené obrázky Carla Spitzwega. Byl trochu opilý a já se zajímal, jestli toho autora zná. Chvilí jsme si o něm povídali a pak jsem se ho zeptal, zda bych ve výloze mohl vystavit svůj betlém. Mávl rukou a souhlasil, ať si tam dám, co chci. Za tu výlohu potom dostal ocenění Rudé hvězdy. Všichni se na betlém chodili dívat, protože jsem tam vyřezal postavu Havla, jak sedí v kriminále za mřížemi. Když jsem betlém vystavil v knihkupectví ve Štorchově domě na Staroměstském náměstí (dnes jsou tam místo knih thajské masáže), okamžitě začaly zvonit telefony různých ambasad, jestli bych ho neprodal. O betlémy se začala zajímat muzea. Protože jsem ale nebyl v těch organizacích – Fond, Dílo atd. –, nešlo nakupovat přímo u mě a nakupovalo se prostřednictvím všelijakých bazarů odložených věcí a tak podobně.

3. Středová část betlému vystaveného v roce 2013 v katedrále Notre-Dame v Paříži, 1995, výška 91 cm

Před deseti lety, v roce 2013, byl váš osm metrů široký betlém vystaven v pařížské katedrále Notre-Dame a vidělo ho přes dva miliony lidí. Jak jste se dostal k tak prestižní výstavě?

Na cestě sochaře občas číhají zázraky. Ze samoty dílňu katapult na nějakou tu vernisáž. Doba už otevřela dveře ven, a tak se o mé práci dozvěděli v katedrále Notre-Dame v Paříži. Bylo výročí 850 let od založení a chtěli na Vánoce nějaký betlém. Zklamali je studenti pařížské akademie a museli začít hledat jinde. A tak mi jednou zvonil telefon a já si zprvu myslel, že si ze mě někdo dělá srandu. Skončilo to pozváním do Paříže,

napřed na týden při instalaci, pak na další týden při zakončení, se vším všudy. Byla to krásná odměna za léta v klauzuře dílny. Vystavoval jsem v Bruselu, v Pantheonu v Římě, měl jsem audienci u Svatého otce a já nevím co.

Za komunistů jste nedělal jen betlémy a postavy svatých. Například plastika *Genesis* vznikla v roce 1988, rok před revolucí. Je to dost překvapivý objekt, vyřezaný ze dřeva a částečně pozlacený. Znázorňuje to stvoření světa?

Ano, jsou tam vidět i různé symboly. Byl jsem tehdy fascinovaný rudolfinským manýrismem. Celé to vyvrcholení renesance se střetem vědy a umění. Je tam mapa z atlasu hvězd, nějaké symboly, alchymistické značky vody, plynů, pevné hmoty..., nějaký měsíc. Házel jsem to tam trochu chaoticky. Zachycuje to vývoj, chaos, ze kterého posléze vznikla modrá planeta, kterou jsem nakonec pozlatil. Mnohem později, tuším v roce 2010, jsem to celé nechal odlít do bronzu (obr. 4).

Pojďme k dalším sochám z té doby, například soše *Morava*...

Morava (obr. 5) byla docela důležitá. To jsem dělal, poněvadž jsem byl docela naštvaný, že všechny ty sakrální objekty chátrají a všechno to postupně odchází. Ta socha měla celkem tři varianty. První byla s trnovou korunou jako symbol katolické Moravy ještě za komunistů. To byla ta chátrající boží muka, kapličky a všechno. Cítil jsem určitý zmar, všechny ty rozorané meze... Druhou *Moravu* jsem dělal někdy v roce 1990, když po mně primátorka Dagmar Lastovecká chtěla sochu pro Havla, který měl přijet poprvé

4. *Genesis*, 1988, původně ořech, zlaceno, výška 45 cm, odlitek do bronzu z roku 2010

do Brna jakožto prezident. Řekla, že tam ta trnová koruna nemůže být, protože už máme přece po revoluci a bude to dar státníkovi. Tak jsem udělal *Moravu* s lipovou ratolestí a s takovým věncem na hlavě. A nakonec se ta socha využila ještě jednou – někdy v roce 2009, když se podepisovaly diplomatické styky s Lichtenštejnem, tak to chtěli dát jako dar knížeti. Protože tady Lichtenštejnům sebrali všechny vinice a vinohrady, udělal jsem ten věnec *Moravě* z úponků z vinné révy a s hrozny.

Ta postava je spíš takové torzo...

Ano, v tom je to *vanitas*. Malíři zejména v 16. a 17. století, většinou severští, malovali květiny, krásně rozkvetlé, a vedle nich některé odkvétající; na obrazech poletovali motýli

a zároveň dole lezli červi nebo v pozadí byly hodiny a symboly marnosti jako např. zhaslá svíčka. Já jsem symbol *vanitas* a toho odcházení a zmaru často znázorňoval použitím poškozeného dřeva, stejně jako u *Moravy*. Část té sochy byla krásně vyřezaná a část byla poznamenaná nějakým tím napadením... Mám rád všechny možné formy a podoby dřeva, takže jsem částečně vycházel z dobře rostlého stromu, a částečně ze stromu prolezlého červotočem a tesaříkem, a do zbytku jsem vyřezal nějakou figuru. Takové sochy by se mi líbily i dnes, ale člověk musí sám od sebe občas utéct, aby to nebylo pořád stejné. Později jsem začal kombinovat tu jemnou řezbu s hrubou motorovou pilou, kterou jsem dělal struktury natvrdo. Takový kontrast, aby to mělo rytmus. Protože jsem bubeník a muzikant, tak se ten rytmus v sochách asi trošičku odráží.

Každoročně pořádáte ve Slavonicích řezbářský ateliér, máte tam i dům. Jak jste se k tomu dostal?

Před asi pětadvaceti lety jsem tam koupil ruinu starobylého goticko-renesančního domu. Úžasná příroda, kilometr do Rakouska, co šutr to století. Magie a alchymie dvoru Rudolfa II.! Dům v troskách a po vybydlení s poválečnými osudy s mnoha otazníky. Tehdy to stálo nějakých 650 nebo 680 tisíc, což je z dnešního pohledu úplná legrace. Ale byly tam propadlé stropy, někde nebyla vůbec střecha... Na to, abychom dům opravili klasickou cestou, nešlo vůbec pomyslet. A tak jsem začal učit řezbařinu nadšence z celého světa zdarma, a oni mi na oplátku pomáhali s opravami domu. Spali ve spacáku na zemi. Často mezinárodní sestava. Studnu mi hloubil Američan, který šel jen tak náhodou kolem.

Skoro týden z té díry nevylezl. Po patnácti letech dřiny, kdy jsem se teoreticky i prakticky vyučil mnoha řemeslům, byl dům opraven do původní podoby. A tak ho používáme dodnes k letním výstavám, pobytu a práci.

Dodneška nemůžu pochopit, že jsem si mohl dovolit koupit dům, který stavěli někdy od raného 15. století – a bůhví jak dávno předtím – až do konce 16. století. A vlastně se nepovažuji za majitele, ale jen za správce těch věcí. A cítím to tak opravdu upřímně a silně. Už vůbec jen to, že můžu být zrovna já tím správcem... Škoda jen, že tuhle mystiku už nedokážu předat další generaci... I když vlastně jsem to předal své ženě, která je o nějakých dvacet let mladší a celou anabázi se Slavonicemi si se mnou prošla.

5. Morava, třetí verze (vinná réva), bronzový odlitek, 2009

6. Martina Netíková: Portrét J. N. (podle Albrechta Dürera), 2003, miniatura, deska 93 × 59 cm, řezba 12 × 12 cm

Vaše žena je taky řezbářka. Obdivovali jsme její miniaturu, na které vás zachytila po vzoru Albrechta Dürera (obr. 6), to je nápaditá a moc pěkná práce...

Martina původně studovala estetiku na Masarykově univerzitě a dělala keramiku, pak se stala mou žačkou... a musím říct, že velmi nadanou. A posléze i manželkou a matkou našich tří synů. Dnes je z ní skvělá sochařka, má výstavy, jednu její sochu nedávno instalovali v parku v Líšni ne-daleko našeho domu.

Vy jste také dělal miniatury...

Ano, celou řadu. Malé miniatury do velkých de-sek, líbí se mi ten rytmus rovné plochy s drobnou řezbou. Ty desky – ta velká rovná plocha a do ní ta miniatura. Připomínalo mi to efekt těch ho-landských barokních rámců. Široký rám a malá Rembrandtova destička. Ten rám to dílo uváděl...

Měl jste řadu žáků či učedníků, takže výraznou stopu v oboru jste nepochybně zanechal...

Jestli ty moje věci měly nějaký smysl, tak to bylo právě to, že jsem kolem sebe shromáždil velké množství řezbářů a že se začalo znovu dělat se dřevem, protože jinak se díky tomu „pokroku“ vyráběly už jenom prefabrikáty. Snad se mi svým způsobem podařilo trochu nakopnout smysl toho řemesla... Najednou viděli šílence vytvá-řejícího věci, které se už tehdy nedělaly. Pak ale bohužel začalo to „umění“ s motorovou pilou, kdy dělají třeba medvěda nebo orla na náměstí. A to je teda podle mě dost průser. Jsou lidi, kteří to umějí a dělají skutečné umění, ale zbytek to prostě mastí, jak se dá. Protože to jde rychle. Ale je to o ničem. Zato opravdová řezbařina, to je velké usebrání a velice duchovní činnost.

Vaše první polistopadová realizace prý byla bronzová hlava Jana Palacha, kterou dnes mů-žeme vidět v budově Fakulty strojního inže-nýrství VUT v Brně.

Ano, dělal jsem ji po příjezdu z Prahy z Palachova týdne do Brna. Byl jsem tam ve čtvrtce a to začal docela rachot. S kamarádem jsme se sešli u koně, ale policajti obehnali celý Václavák ježky. Hnali nás a my jsme utíkali až k těm zátarasům. Všich-ni tam měli svetry a šály, ale já měl zrovna sako, protože jsem byl u francouzského obchodního rady s betlémem, a říkám jednomu z těch poli-cajtů: „Pusť mě.“ A on mě pustil, zřejmě si mys-lel, že jsem tajnej. Když jsem přijel domů, vyřezal jsem hlavu hoříčího Palacha (obr. 7), která byla hned po revoluci odlita do bronzu a umístěna na VUT. Sám jsem to viděl, jenom když to insta-lovali. Není to přímo Palachův portrét, je to spíš

hodně expresivní, protože v tom už byla opravdu velká nasranost.

Palacha navíc odléval mladý Axman. To byl paradox té doby. Byl jsem tehdy naštvaný, protože jeho otec, Miloš Axman, byl symbol komunistického sochařství, byť nebyl úplně špatný sochař, byl Makovského žák. Ale nenašel se nikdo jiný, kdo by to mohl odlít.

Na Palachovi jste si poprvé zkusil odlévat dřevěnou sochu do bronzu?

Ano, Palach byl první, později přišly další. Byla to vlastně náhoda. Přišel za mnou nějaký šlechtic z ciziny a řekl, že má obrovskou zahradu a že by chtěl ty sochy z bronzu. Tak jsem to začal dělat a líbilo se mi to. Líbila se mi ta transformace dřeva do jiného, trvalejšího materiálu. Kdo má sochy s odlitými dírami od červotočů?

A dělá to podobně někdo jiný?

Já myslím, že ne. Dělat model ve dřevě je velmi pracné a není to běžné. U dřeva nesmíte udělat chybu, je tam určitá naléhavost, protože to musíte trefit napoprvé. Ale ty otisky stop dřeva, zajímavé struktury a často i díry červotočů z řezbovaných soch do bronzu jinak nedostanete. Co vím, jednou podobnou techniku použil náš secesní sochař František Bílek u sochy Mistra Jana Husa, tuším v Kolíně.

Ano, řezbář nesmí udělat chybu, kdežto sochař, který modeluje předlohu z hlíny, může kdykoliv něco přidat, pak zase ubrat, může libovolně reagovat na různé podněty, které mu ten materiál dává, může využívat náhody, zkoušet a experimentovat... Ale řezbář musí

vždy pracovat s nějakou jasnou představou, musí vědět, co chce udělat. Jednou říznete špatně a je konec...

A vezměte si, kolik těch řezů na soše je! K přípravě vám slouží skica, která má v celém tom procesu důležitou úlohu. Musíte si udělat předem různé varianty, dva tři pohledy, musíte si to umět představit už předtím v hlavě a mít trojrozměrnou představivost.

Změnila se vaše tvorba nějak výrazněji po pádu komunismu, kdy se otevřely hranice a objevila se spousta možností? Vaše sochy jako by se postupně oprostovaly od těch starých náboženských vzorů...

Jak jsem řekl, začal jsem to vše dělat ze vzdo-ru. Dělal jsem sakrální umění, protože mě

7. Oběť (Jan Palach), 1989, akát, výška 48 cm

8. Oběť, 1994, bronz, výška 99 cm

fascinovala vrcholná gotika a to ticho kolem věřících. Cítil jsem za komunistů to dusno kolem kostela. Navíc jsem miloval řemeslo, a řezbářství se začalo vytrácet. Jak tu začalo být jasněji a větší svoboda, lidé začali jezdit ven, a tak jsem postupně sakrální umění opouštěl, protože v něm bylo to utrpení. Začalo se mi to vzdalovat, protože jsem se cítil svobodněji.

Když o tom zpětně přemýšlím, asi bych svou tvorbu rozdělil do tří období. To prvotní bylo reakcí na staré mistry, kdy jsem to dělal vyloženě řezbářsky, o čemž jsme už mluvili. Druhé období bylo obdobím takového tápání. Občas se tam objevují staré prvky, občas nové. To bylo právě

někdy kolem revoluce roku 1989, před a po. Už je tam hodně symbolistních motivů a není to jen „odraz“ starých časů, i když jsem do toho dával manýristické prvky. A pak je tu novější tvorba, která už ale taky trvá třeba pětadvacet let, kdy jsem to začal úplně zjednodušovat a tu techniku jsem použil jenom ve chvíli, kdy jsem si myslel, že je potřeba. Jinak jsem ty detaily naopak odstraňoval. A nakonec jsem ty sochy rozřízl napůl.

K těm púlým sochám se ještě dostaneme. Ted' zůstaňme v tom období hledání v době po pádu komunistického režimu, což jsou například sochy *Oběť* či *Sapfó*...

Ano, *Oběť* (obr. 8) je už úplně jiná, ale stále je tam trochu to esíčko, které se mi vždycky líbilo na gotických sochách. Takové to zalomení, vytlačené břicho, ale spíš do boku, tedy u těch starých soch. Já jsem to břicho vytlačil dopředu, ty sochy byly všechny jakoby trochu těhotný, ale i v tom jsem viděl určitý symbol naděje, nebo nějaké budoucnosti – neznáma. Ta původní *Oběť* vznikala ještě za komunistů, což je docela důležitý. Tenkrát jsem dělal takové smutné sochy. Už ten název, že? Je trochu manýristická. Rozhodně nevychází z anatomie, kterou bych se někde naučil. Tu jsem totiž vůbec neznal. Dělal jsem ty ženské tak, aby se mi líbily. Takže někdy měly nenormálně dlouhé nohy a někdy nenormálně dlouhý krk.

Technicky jsem tam občas využil těch starých řezbářských fines – třeba těch vytočených vlasů. Ale pak už jsem od toho ustupoval. Jak jsem v začátcích dělal hlavně náboženská témata a zkoušel jsem, co je vůbec možné, postupně jsem zjišťoval, že je do dřeva možné dělat cokoliv, jenom když člověk trochu ví, jak na to. Když jsem to objevil a už to pro mě nebylo až takové tajemství,

9. Sapfó, 2008, bronz, výška 39 cm

začal jsem to opouštět a sochy zjednodušovat. A taky proto, že dělat „novogoticky“ začala po revoluci řada lidí, tak jsem před tím musel utéct. Musel jsem utéct i sám od sebe, protože už mě to nebavilo.

Sapfó (obr. 9), jak známo, byla řecká lesbická básnířka. Tehdy jsme letěli poprvé s rodinou do Řecka, i když ne zrovna na ostrov Lesbos, a mladší syn, který se nudil, si sundal ponožku a začal si ji omotávat kolem obličeje. Mně se to moc líbilo. Tak jsem si to zapamatoval a udělal tohle... Je to taková zafačovaná hlava. Je v tom symbol básnictví, potlačení osobnosti a taky určitá věštba. Zakryté oči... Až později jsem přišel na to, že ty pásy používal už Makovský.

Kolem roku 2000 jste, alespoň podle katalogu, udělal i nějaké instalace...

To bylo takové tápání, které mi pak přišlo trochu banální. Jsou to spíš takové asambláže nebo kompilace, řekl bych...

Pochopil jste, že to nemá smysl?

Ono to totiž opravdu smysl nemá. Vlezete do kontejneru a naházíte všechno na hromadu nebo to spojíte nějakým drátem... Hlavně aby to bylo velké. To je můj názor, protože když ty díla dneska vidím, tak jsem naštvaný. To jsou samý takový megaprojekty... V mládí jsem cítil, že co je moc velký, to je blbý. Říkal to i Werich. To byly třeba ty ruský pomníky... Dneska to platí úplně naopak, protože všichni to dělají obrovský.

10. Hvězdář, 2004, bronz, výška 100 cm

Některé vaše sochy jsou hravé až rozverně. Například *Hvězdář* (obr. 10) s hlavou namířenou k obloze, velkýma rukama na prsou a sákem připomínajícím krovky.

Ano, jako by to byl brouček, který někam odletí... Ta socha je inspirovaná už zmiňovaným Carlem Spitzwegem. Ty nenápadné krovky vzadu, hlava v oblacích a nohy pevně na zemi. Spitzweg byl švýcarský apatykář či lékárník. Jeho malby jsou takový hyperpoetický romantismus 19. století.

Je to fantastické, jsou to takoví ti zamilovaní brigádyři, podle mě úžasně namalovaní. Přitom byl taky laik a naučil se to sám. Mě to jednu dobu úplně položilo. Myslel jsem si, že ho znám jenom já či malá skupina zasvěcenců, a pak jsem jel přes Vaduz, kde byla jeho obrovská výstava a stály tam fronty lidí. Zaprvé je to technicky perfektně zvládnuté a za druhé je v těch obrazech taková poezie. Přitom to není banální, je v tom hluboká pravda. Mně se to strašně líbilo a do dneška se mi to líbí. Vždycky jsem se u toho

11. Salome, 2010,
bronz, výška 109 cm

usmíval. Možná je to trochu kýč, ale úplně na hraně. Existují takové věci na hraně, kdy je to ještě úplně úžasný, ale kousek dál už by to byla úplná blbost.

Hodně vašich soch se vztahuje ke hvězdám, např. již zmíněný *Lučištník*, *Ad Astra*, *Hvězdář* či *Snílek*, a většinou jsou velmi protáhlé, například socha *Salome* (obr. 11).

Ano, to jsou další takové věci úniku tady z té marnosti světa. Ale ono to má své fyzikální příčiny, protože to dřevo takhle roste. Nerad jsem něco lepil. Strom je vertikála, roste na výšku. Má to současně i symboliku – symbol růstu a toho „nahore a dole“. Je to taky trochu jako v gotickém sochařství, protože v něm na rozdíl od baroka nelepili. Dělali to většinou z jednoho kusu, jenom třeba tomu ukřižovanému přilepili či technicky připevnili ruce. V barokním sochařství se lepily bloky dohromady a bylo to rozevláté doširoka. Proto se gotické věci často dochovaly vcelku – na rozdíl od těch barokních, u kterých ve vlhku ty části odpadly. Klich má navíc moc rád červotoč, takže červotoči ty spoje rozežrali a zůstalo jen torzo, což je ale taky krásné.

Inspiroval vás někdo z tehdejších sochařů, třeba Jaroslav Horejc, který také dělal hodně protáhlé sochy?

Pro mě byli všichni inspirací. Nejen Horejc, i když ten byl velmi výrazný a za komunistů poměrně neznámý. Toho si tak člověk objeoval, stejně jak jsem si objeoval Františka Bílka. Byli mými skutečnými učiteli, stejně jako ti vrcholně gotičtí mistři. Například starší *Loutkohra*

12. *Lod' bláznů* (Loutkohra), 1982, mořená lípa, výška 85 cm

(obr. 12) je trošku jak od Bílka, i když něco takového nikdy nedělal. Je to ruka, která jako by hýbe s figurkami, i když tam nejsou provázky. To je takový motiv, že nás někde někdo nějak ovládá.

V Líšni v parku Rokle stojí vaše bronzová socha *Anděl* (obr. 13) v životní velikosti. Andělů jste udělal hodně, vlastně je to vaše oblíbené téma...

Ano, není to první anděl, kterého jsem dělal. Měl jsem takové andělské období. Dělal jsem jich ze dřeva spoustu, ale nejsou to typičtí andělé. Je to velice krásné, citlivé a abstraktní téma, stejně jako bůh nebo vesmír.

Tato postava anděla je hodně jiná, rozříznutá na dvě poloviny, mezi nimiž prosvítají naleštěné bronzové plochy, takže jsou to vlastně dvě zrcadla proti sobě, kde se odráží světlo a dává to soše vnitřní zář.

Ano, ty půlené sochy... Tak trochu si tím odpovídám na otázku, kterou si kladl i britský sochař Henry Moore, když hledal vnitřní sílu, energii a život sochy. On sochy různě děravěl, já je půlil. A myslím, že jsem v odrazech leštěných ploch mnoho odpovědí našel. Socha vůbec, to je hra světla a stínů... Je to ale ten vnější plášť, ta socha je vlastně exteriér. Já jsem přemýšlel o tom, co by se mohlo dít uvnitř. Není to jenom o tom, co vidíte, ten objekt musí mít i nějaký vnitřní život. Tak jako ho má architektura. Jste venku, vidíte barák, exteriér, a jdete dovnitř a uvnitř má vlastní život. Tím se socha velmi blíží architektuře. A myslím si, že nejlepší architekti jsou dobří sochaři a naopak. Tak mě napadlo, že se do té sochy docela jednoduše podívám tím, že ji rozříznu. Udělal jsem několik takových věcí a byla to fakt dobrá cesta.

Je to všechno bronz, uvnitř vyleštěný?

Ano, je to vyleštěný bronz. Dva zlaté pláty. Takové nekonečné zrcadlo. Dvě zrcadla proti sobě. V tom je obrovský život. Při pohybu slunce nebo nějakého jiného osvětlení se ty obrazce, odlesky a paprsky různě mění...

13. Anděl, 2017, bronz, výška 170 cm

Půlené neděláte pouze anděly, ale i sochy zvířat, například býka...

Ano, tu sochu *Toro* (obr. 14) mám docela rád – je to takové to zlaté tele. Nebo býk atavistický, starý předkřesťanský kult. A to zlato a lesk. Býk jako symbol síly a pohybu. Předpokládal jsem, že to jednou bude desetimetrové (tak jako je *Rónův Jošt* v Brně) a lidi budou chodit mezi těmi zrcadly a uvidí jenom tu záři a lesk a bude to úplná Byzanc. A to bude konec, hotovo.

Když přišel covid, přestal jste pracovat... Na jak dlouho?

Nadlouho. Jak začal ten první covid, udělal jsem poslední věc, myslím, že docela slušnou, a myslil jsem si, že nastává klidné období. Že mě, vnitřního cestovatele, nic nikam nepotáhne. „Nikam se nesmí, to je bezvadný, budu pracovat...“ A najednou nic. Ve svatém nadšení jsem udělal první věc. Byl to takový zoufalý covidový jezdec ze dřeva, nechal jsem odlít jen jediný

14. *Toro*, 2017, bronz, výška 60 cm

odlitek (obr. 15). A dál jsem jen přemýšlel a nic mě nenapadlo...

Ta socha, když se na ni díváme, je hodně zajímavá a možná pro tu dobu a vaši situaci i příznačná. Zdá se, jako by se ten jezdec i kůň před něčím v úleku zarazili, před jakousi neviditelnou zdí. Přišel covid, vše se zavřelo, začaly všechny ty šílenosti s rouškami a vy jste navíc přestal pracovat...

Někdy se to všechno propojí. Víte, ono se to ve mně hromadilo už delší dobu, jak zase začaly všechny ty sračky – Zeman, Babiš, covid, a nakonec Rusi. Říkal jsem si: „Do prdele, to mám zase začít dělat ty svatý?“ Teď mně to až dochází. Opravdu, tak to je. To je přesně běh mé práce. A na to jsem si říkal: „To už mám za sebou, takže na shledanou.“ Tak jsem normálně ze dne na den přestal. Víte, já pořád cítil, že ty sochy, co dělám, by měly být *forever*, prostě

15. Výkřik, 2017, bronz,
výška 60 cm

16. Marino Marini: Jezdec, bronz,
119 × 97 × 69 cm, Galleria dello Scudo.
Repro: <https://www.artbasel.com/catalog/artwork/54935/Marino-Marini-Cavaliere>

navždy. A když jsem pak najednou viděl ten veškerý zmar kolem, tak mě přepadl pocit, že to nemá smysl. Na některé věci jsem hodně citlivý...

Vrat'me se ještě k tomu covidovému jezdcí...

Tu sochu mám rád, ale zpětně je v tom cítit úžasný italský sochař Marino Marini (obr. 16). Vždycky člověk něco dodělá a pak zjistí, že už to někde je. Marini má obrovskou stálou výstavu ve Florencii. Už je po smrti. Já jsem na to narazil úplně náhodou. Jsou to samé takové figury na koni, ještě daleko zjednodušenější. Ve Florencii je odsvěcený kostel plný těchto úžasných soch. Teď vidím, že je to trochu podobné, ale fakt jsem si k tomu ten obrázek nevzal. Vždycky něco udělám a pak někam jedu a vidím to tam...

Podobné to není. On má například ty postavy jezdců hodně neforemné, až komické, krátké ručičky a nohy, také kůň je podivně rozčapený... Vaše postava jezdce je štíhlá, s koněm dokonale sladěná, kdežto Mariniho sochy působí trochu komicky.

To já právě obdivuju. To je tak blbý, co on dělal, ale je to ohromně expresivní...

A znal jste Mariniho sochy, když jste to vytvářel?

No právě že ne...

Od té doby jste tedy už nic neudělal?

Skoro nic. Až doteď...

Začal jste znovu pracovat?

Ano, začal a jsem opravdu šťastný. Dělán na dvou třech věcech a jsem rád, protože je krásný znovu pracovat. Začínám zas jak kdyby od začátku, ale to nelze brát vážně. Musím se ještě znovu rozjet, než umřu. Možná do té doby ještě něco udělám, a když neudělám, tak už mně to stačí. Víte, že se v tom mém ateliéru nedá hnout... ■

/ Fotografie: Michal Horák. /

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Martina Slouková (1987), zástupkyně šéfredaktora nakladatelství Books & Pipes.

Jan Paul

Současné umění, nebo výstavka ve školce?

Foto: Jan Paul

Status umělce – nutnost, nebo zbytečnost?

Příspěvek k diskusi o tzv. „statusu umělce“

V poslední době se stále častěji hovoří o tzv. statusu umělce, který má v některých zemích Evropské unie různou podobu. Ministerstvo kultury čeká komplikované rozhodování, protože návrh musí předložit vládě do konce roku, aby Česká republika splnila podmínky Národního plánu obnovy. Kritici tvrdí, že bude nejspíš nemožné vytvořit univerzální normu, která by uspokojila různé profesní skupiny, a že status umělce ve formě zákona je čistý nesmysl. Ti, co se ho snaží vehementně protlačit, argumentují, že by měl umělcům zajistit existenční jistoty, protože být umělcem prý znamená mít ještě jinou práci. Časy se mění a romantickou představu, že umělec musí pro umění strádat, už nalezneme jen v dopisech Vincenta van Gogha a v životopisech moderních malířů, jejichž životní údele většinou provázela nouze. Mnozí z nich i přesto, a možná právě proto vytvořili úžasné dílo. Možná že stále ještě platí, že z prasete a z umělce je užitek až po smrti.

Jsem umělec, kdo je víc?

Dnešní adept umění už ale pro umění trpět nechce, naopak, potřebuje být zajištěný a oceněný. Současný výtvarný umělec vůbec potřebuje spoustu věcí k tomu, aby mohl tvořit, především prý jistotu, že ho tvůrčí činnost uživí. Dokonce si myslí, že má na ni právo, protože přece vytváří kulturní hodnotu, bez níž by byli lidé navždy ochuzeni. Zajímá se vůbec někdo o to, jaké kulturní hodnoty vlastně umělci nyní vytvářejí? Nepřehrabují se většinou jen v pocittech a zážitcích a nepozorují jen sami sebe, aby se pak vyjádřili tvorbou, jejíž hodnota je přinejmenším sporná?

Podle Johany Lomové, členky spolku Skutek, se výtvarným uměním nelze až na výjimky důstojně živit a soustředěná tvorba není možná, protože umělci učí, dělají komerční zakázky, a z umění, které dotují, se stává hobby. Také situace umělců v důchodovém věku je prý svízelná, neboť výše důchodu je minimální. Hm, něco o tom vím, nejistota je mým důvěrným společníkem více než čtyřicet let a směšný důchod je nyní mým prvním pravidelným příjmem. Na argumenty nářku jen dodávám: No a co má být? Nevytvořil třeba Mucha a mnozí jiní své obdivované dílo právě na komerčních zakázkách? A je snad role pedagoga na výtvarné škole něco podřadného? A jaké hobby? To máme v historii umění málo osobností, pro které byla tvůrčí práce zábavou? Bylo tu snad málo umělců, pro které nebyl problém tvořit souběžně s jinou prací? Například Vladimír Boudník, který své vrcholné grafické dílo vytvořil jako soustružník v podniku Aero Vysočany, kde nacházel materiál pro svou tvorbu. Dokonce si zde vyrobil několik satinýrek. Práce v továrně ho také inspirovala – jako

matrice používal kousky plechu, ale otiskoval i pilníky, kotouče pil, matky, šrouby či kusy litiny odpadlé při zpracování kovu, které vlisoval do plechových plátů, nebo vytvářel na tiskové desce stopy bruskou a frézou. K tomu všemu potřeboval jen jedno jediné: tvůrčí nadšení a schopnost tvořit! Jinými slovy talent, díky němuž mohl projevit svoji imaginaci. Úplně jednoduché to neměl ani Filla, který poslední roky života trávil v drsných podmínkách na zámku v Peruci a maloval zde České středohoří, své jediné původní, ale opomíjené dílo, zatímco jeho kubistické obrazy, šikovně okoukané u Picassa a pařížských modernistů, se prodávají za desítky milionů korun.

Podle Lomové si společnost neuvědomuje význam umělců a stát zase neví, kolik jich zde vlastně je. No, je jich tady hodně, protože pokud může být dnes umělcem každý a všechno může být umění, tak tu máme miliony potenciálních umělců s nárokem na důstojnou obživu! A stačí k tomu jakákoliv v galerii nainstalovaná banalita. Současné výtvarné umění je až na výjimky prostorem dávno odzkoušených formálních postupů, estetických východisek a konceptuálních nápadů.

Kdo je vlastně umělec?

Tato otázka je to první, na co je třeba odpovědět, pokud se chceme zabývat statusem umělce. Je umělcem zedník Lojza, vystavující své naivní malůvky v místní restauraci, či popelář Bořek, který prohlásí hromadu odpadků za umělecké dílo, protože podobnou hromadu odpadků spatřil za okny galerie? Nebo je umělcem absolvent vysoké umělecké školy, který se raději věnuje

tenisu než svému umění? Může být umělcem každý, kdo se za umělce prohlásí nebo je za umělce prohlášený? A kdo posoudí, který umělec je kvalitnější? Státní instituce, neziskové organizace či kurátorsko-galerijní lobby, média či snad Ministerstvo kultury?

Unesco nabízí dvě téměř shodné varianty definice umělce, které schválilo v roce 1980, uvedu jen jednu: „Umělcem se rozumí každá osoba, která vytváří umělecká díla nebo se svou interpretací podílí na vytváření nebo znovu vytváření uměleckých děl, která považuje svou uměleckou tvorbu za hlavní součást svého života, která tímto způsobem přispívá k rozvoji umění a kultury a která je uznávána nebo se snaží, aby byla uznávána, za umělce, ať již je nebo není v jakémkoliv pracovním svazku nebo jakémkoliv sdružení.“ No dobrá, ale aby platilo toto tvrzení, pak musíme vědět, co je „umělecké dílo“ a co již „umělecké dílo“ není. Kdo to však bude určovat? Sami autoři? Teoretici, kritici a kurátoři umění, nebo galeristé? Ti všichni se přece mohou mýlit a mohou být také ovlivněni svými zájmy.

Kdysi to bylo jednoduché, státní moc rozlišovala dvě skupiny, profesionály a amatéry. Profesionál měl vysokoškolské umělecké vzdělání nebo byl členem Svazu výtvarných umělců, zbytek tvořili amatéři. Přitom v historii moderního umění lze nalézt mnoho osobností považovaných za umělce, které neměly odborné vzdělání. Například Henri Rousseau, který opustil zaměstnání, teprve když se mu začalo dařit s malbou, nebo zanícený šachista Duchamp, který vytvořil první ready-made jako knihovník a pro něhož byla tvůrčí činnost spíš okrajovou zálibou. Je obtížné určit, kdo může či nemůže být považován za umělce, stejně jako je komplikované v dnešní

době s jistotou říci, co je a není umění. Bez definice umělce ale nelze definovat jeho status, a už vůbec ne napříč různými obory, jako jsou výtvarné umění, tanec, divadlo, film, literatura apod. Otázka také je, zda by pod status umělce měli patřit všichni, kdo se za umělce prohlásí, nebo se bude týkat jen tzv. OSVČ, osob samostatně výdělečně činných, které se věnují tvorbě na volné noze mimo zákoník práce.

Stále slyším o významu umělců, a to nejen v souvislosti se statusem umělce. Zamyslel se někdo z těch, kteří se neustále domáhají pomoci dobrého tatíčka státu, nad tím, co vlastně vytváří význam dnešních výtvarných umělců volajících po zajištění? Odpověď je jednoduchá: jejich tvorba. Hodnota jejich díla je to, co by mělo vytvářet jejich společenské postavení. A tak se ptejme: Jakou hodnotu dnešní umělci vytvářejí a co v ní je vlastně přínosné pro diváka a společnost? Já osobně v ní až na výjimky nenalézám nic, čím by mě oslovila, snad jen stále více průměrnosti, ale to už je jiné téma.

Komu není shůry dáno, tomu není pomoci

Česko prý plýtvá talenty a ztrácí je, znějí hlasy volající po státní podpoře umělců a umění, ale kde ty talenty jsou? Vždycky platilo a platí: mnoho povolanych, málo vyvolených. Umělecké školy chrlí každý rok desítky absolventů v oborech tzv. volného umění, produkují „umělce“, ale s minimálním talentem a zkušeností. Představa, že by se tito lidé měli uživit vlastní tvorbou, je čistá fantasmagorie. Absolvent umělecké školy v oboru volného umění je na samém počátku umělecké kariéry, v níž se teprve bude hledat.

Jaképak může mít jistoty? Neměl je ani za socíku, když si nechtěl zadat, proč by je měl mít nyní? Bonus studia na vysoké umělecké škole před rokem 1989 byl jediný: status svobodného povolání, tzv. volná noha, občanka bez razítka zaměstnavatele, a to nebylo vůbec málo. Žádná škola ani státní podpora nikdy nezajistí kvalitu umělce a kvalitu jeho umění, nepřinese mu invenci, schopnost tvořit. Komu není shůry dáno, tomu není pomoci. Jistě, leccos se může adept umění naučit, okoukat, napodobit, ale to je asi tak všechno. Může v ateliéru prosedět hodiny a dny bez užítku, může vymýšlet vymyšlené, může se domáhat i důstojného žití, když už se rozhodl být umělcem, ale tohle všechno mu talent nezajistí. Kdo chce a musí tvořit, tvoří nehledě na jakékoliv životní okolnosti.

To platí dle mého soudu pro jakýkoliv umělecký obor, i pro literaturu. Ondřej Lipár z Asociace spisovatelů vidí situaci české literatury bez statusu umělce tragicky, protože jsme prý svědky amatérizace literatury místo toho, aby se profesionalizovala. „Pokud dovolíme, aby se z tvorby stal jen koníček, tak jsme na nejlepší cestě k tomu, abychom o kvalitní česky psanou literaturu dříve či později zcela přišli,“ sdělil Lipár. Představa, že status umělce zabrání plýtvání talentů, když už teď jich je v českém literárním prostředí tak málo, je úsměvná. Řeči o amatérizaci literatury mi přijdou spíše jako snaha odvést pozornost od skutečného problému, kterým je podle mě postupné snižování kvality současné literatury, a to z důvodů nikoliv existenčních, ale tvůrčích. Kdekdo dnes vydává knihy, ale skutečných talentů je mezi autory zoufale málo.

Ti, co status prosazují, tvrdí, že by měl v sobě zahrnovat nejen umělecké, ale i technické a produkční profese, neboť bez nich by prý umělecká

Dílňa jako umělecké dílo,
AVU, ateliér intermediální tvorby I.
Foto: Jan Paul

produkce nebyla možná. Kupříkladu argumentují, že na realizaci knihy se kromě autora podílí i redaktor, korektor, sazeč atd. a že jejich práce je v procesu vzniku knihy nepominutelná stejně jako práce spisovatele. Nevím, odkud čerpají informace, protože například profese sazeče už dávno nahradila DTP studia, která vydání kompletně připravují, a ti lidé jsou až na výjimky v pracovněprávních vztazích se svým zaměstnavatelem. Navíc snaha srovnat do jedné řady autory a ty, kteří se podílejí na produkci, opravdu zavání údernickou ideologií.

Umění jako práce aneb Umělci, spojte se!

Myslím, že by bylo mnohem účelnější, kdyby se čeští umělci více soustředili na tvorbu než na „řešení nestandardních pracovních podmínek, nízkých a nepravidelných příjmů a nepředvídatelnost návratnosti umělecké práce“. Status umělce

kvalitu jejich tvorby určitě nezaručí. Podle Lomové ze spolku Skutek by mělo být cílem, aby umělci i další profesionálové na poli výtvarného umění, a také vlastně celá společnost, chápali umění, tedy to, co vystudovali a čemu věnují většinu svého času, jako svoji práci, za kterou by měli dostat důstojné honoráře, což podle Lomové není spojeno s jednorázovými dotacemi, ale s jistotou. Byla by také ráda, kdyby status umělce zohledňoval i situaci, do které se dostávají čerství absolventi uměleckých škol. Jenomže absolutorium vysoké umělecké školy ještě automaticky neznamená důvod si myslet, že každý její absolvent je hned umělec. Není, a ani být nemůže, protože ne všichni posluchači vysokých uměleckých škol mají talent. Škola musí také plnit limity uchazečů, a myslet si, že z umělecké školy vycházejí jen samí talentovaní lidé, kteří budou vytvářet umění, je iluze. Studenti na uměleckých školách obdrželi podporu v začátku své kariéry už tím, že je stát nechal vystudovat umělecký obor zadarmo, ba dokonce, že nechává zadarmo studovat i netalentované posluchače.

Úsměvné je, že Johana Lomová očekává od zřízení statusu i ideový zisk, změnu pohledu společnosti na profesi umělce. Status prý může změnit „také to, jak jako společnost smýšlíme o umělecké práci. Opakovaně slycháme, že umění je entita odtržená od reálného světa a že umělci tvoří na základě osobního pnutí, nezávislého na vnějších okolnostech,“ říká v rozhovoru ze dne 12. 4. 2023 pro deník *Právo* a dodává, že „status umělce tak má potenciál změnit zaběhnuté paradigma a naučit nás chápat umění jako práci“. Podobné úvahy mi vzdáleně připomínají ideologii z období socialistického realismu, v němž mnozí nomenklaturní umělci, jako třeba Jan Čupelík nebo Jaromír Schoř, považovali tvorbu

za budovatelskou práci pro národ a socialismus. Snahu deklasovat uměleckou tvorbu na pracovní činnost za účelem zvýšení její prestiže i ocenění ve společnosti považují za trapný pokus proletarizovat umění. V devadesátých letech mnozí politici tvrdili, že kultura a umění si na sebe musejí vydělat, a tak je dnes protlačovaný status umělce mnohými kritiky považovaný za regulující levicové opatření.

Zdá se mi, že snaha přenést odpovědnost umělců na bedra státu má za cíl jediné – zbavit je osobního rizika a odpovědnosti za své rozhodnutí věnovat se tvorbě. Ale jakou hodnotu pak bude mít jejich tvůrčí úsilí a snaha uspět a vyniknout v oboru, pro který se rozhodli? Nejsou všechny tyto požadavky volající po jistotách umělců jen zakrýváním mnohem hlubšího problému, kterým je nezájem diváků o současné umění? Snahou zbavit je výsady výjimečného postavení ve společnosti, upřít mu výlučnost, do níž spadají i obtíže existenciální povahy, které musí umělec překonávat v touze vytvořit neopakovatelné dílo? Nechceme oním „zrovnoprávněním“ náhodou umělce zglajchšaltovat na pouhého dělníka svého zaměstnání a vzít mu radost z vlastní soběstačnosti? Nevidím důvod, proč by měl tatíček stát zbavovat své občany samostatnosti, když tolikrát opakoval, že nás nebude vodit za ručičku.

Státní podpora umělců a nezájem publika o současné umění

Cíl instalace statusu umělce je jediný, usnadnit život lidem, kteří se rozhodli věnovat umění. Jenomže snaha věnovat se umění ještě nezaručuje, že dotyčný bude umění skutečně vytvářet. O co

se má vlastně stát starat? Aby v kultuře působily silné osobnosti, které vytvářejí její hodnoty, nebo aby měl podporu každý, kdo se rozhodne věnovat umění? Nebude se umělec nakonec starat víc o výhody svého postavení než o svoji tvorbu a nepřilákají případné výhody i ty, kteří by se za jiných okolností věnovali všemu možnému jenom ne umění?

Před třinácti lety jsem v *Kontextech* publikoval esej „Umělec, kultura a stát, tři bludičky v kulisách marnosti“ (*Kontexty* č. 6/2010), a mnoho se od té doby nezměnilo. Tehdy jsem zmiňoval článek Pavla Švandy „Kdo zaplatí umění“ (*Kontexty* č. 3/2010), který se právem odvolával na to, že umělci oslovují současnou politickou reprezentaci jako dědičku práv, ale i povinností historických sponzorů, kterými byli v dřívějších dobách panovníci, církve, aristokracie a měšťanstvo. To je podle Pavla Švandy důvod, proč se v našem prostředí považuje státní podpora umění za morální nárok. Potíž je, že stát neplatí umění z vlastní kapsy, ale z prostředků daňových poplatníků, z nichž třeba galerii současného umění navštíví jen mizivé procento.

Dalším problémem je, že počty tzv. umělců či lidí, kteří se za umělce považují, dalece převyšují možnosti jejich prezentace a obživy. Za feudalismu nebylo tolik tvůrců, a ti, kteří jimi byli, měli mnohem více možností svého uplatnění. Namátkou třeba v sochařství, kdy se sochami osazovaly domy, římsy a terasy nebo fontány v parcích. Sochařství se uplatnilo též ve funerální plastice na náhrobcích a šlechta si nechávala malovat žánrové obrazy, portréty, nástěnné malby apod. Ještě za první republiky bylo pravidlem, že vyšší střední třída nakupovala umění a bylo pýchou a ozdobou jejich salonů. Současná architektura a veřejný prostor již nenabízejí uplatnění pro

umělecké dílo a umění už nepatří do interiérů domácností.

Umělecká scéna je rozdrobená, uplatnění umělců minimální, a jistotou pro jeho život má být podpora státu. Někteří kritici této snahy poukazují na to, že v někdejších dobách fungovaly umělecké svazy a spolky, které měly svoji odbornou opodstatněnost a samostatnost oddělenou od státu. Měly i vlastní financování a zajišťovaly nejen určitý druh možnosti výdělků, ale také jistou kvalitu výtvarné tvorby svých členů. Tuto kontinuitu přerušila normalizace, a po roce 1989 už se spolky nepodařilo obnovit v jejich někdejší funkčnosti. Současný umělec zůstal až na výjimky odkázaný sám na sebe, nemá zakázky, sběratele, nemá mecenáše a ve vyprofilovaných galeriích, které jsou odkázané na síť sběratelů, nemohou být zastoupeni všichni. Výtvarný umělec tak prý nemá, na rozdíl třeba od herce, angažmá pro svůj růst. Má, a velmi silné – přece motivaci, která ho zaměstnává a nutí tvořit! Motivace pohání výtvarného umělce k tomu, aby tvořil své dílo bez ohledu na uznání, a pokud ji nemá, tak může jít dělat něco jiného, užitečnějšího, a pro něho ekonomicky jistějšího. Alespoň nebude rozšiřovat řady rádoby „umělců“, kteří jen natahují ruku, ale jsou umělecky impotentní.

Epilog

Opustíme nyní slovo umělec a vše, co toto postavení provází, včetně sporu o jeho status. Bylo by zajímavé zjistit, jaké umění by vznikalo, kdyby se zhroutilo úplně všechno, pro koho by zůstala tvorba skutečně životní nutností a posláním, nikoliv povoláním. Jedno je jisté, lidé, kteří se

skutečně rozhodli naplnit svůj život tvorbou, na okolnosti příliš nehledí, protože jejich jediným zájmem je tvorba. Rozhodli se dobrovolně věnovat něčemu, čím žijí, a to určitě není málo, to je naopak mnoho, tak jaképak existenční záruky? A když se nedaří prodeji, není to vlastně marginální záležitost, není mnohem horší, když se nedaří tvorba? Někteří umělci přece odmítají svá díla prodávat, nebo dokonce odmítají se tvorbou živit, a je to jejich svobodná volba. Vybrali jsme si segment činnosti silně profilový, výlučný, ve společnosti obtížně zařaditelný, a tudíž přirozeně obtížně docenovaný. Vybrali jsme si obor, který je nejistý, v němž uznání a úspěch nezávisěji

vždy na kvalitě tvorby, ale podléhají dobovým měřítkům a vkusu. Vytváříme hodnoty, které procházejí snad spravedlivě teprve sítím času, neboť kvalita umění se ozřejmuje v řádu desetiletí a staletí, a to je asi to poslední, v co může současný tvůrce doufat. Jsme outsideři a měli bychom s pokorou děkovat za to, že můžeme své životy naplnit tvorbou. ■

Jan Paul (1956), malíř, výtvarný kritik a publicista.

INZERCE

Zábrana Fröhlich

Čang Sien-ming
Šuman Grauová
Brecht Šotkovský
Mazzini Kozár
Zizler Ljubková

Jedličková Klas

Hauková Langerová
Rus Dvořáková
Novotný Ondráček
Auslander Ulmanová
Nodl Roleček

3/23

www.souvislosti.cz

revue pro literaturu a kulturu

„Bude to hodně turbulentní“

Rozhovor s básníkem
Iljou Kukulínem

Igor Pomerancev

Ilja Kukulín. Foto: Amherst College

Putinův režim nutí k masovému odchodu ze země všechny, kdo s ním nesouhlasí. Opakuje se situace, kterou Rusko od vítězství Říjnové revoluce zažívá už poněkolkráté: to nejlepší z lidského potenciálu, co tato země má, ji opouští. Tito lidé – at' už je budeme nazývat emigranty, uprchlíky či těmi, co odešli, aby se už nikdy nevrátili – tvoří svobodné Rusko, existující mimo teritorium země už více než sto let. Jejich osudům se ve vysílání Rádía Svoboda věnují historik Ivan Tolstoj a básník Igor Pomerancev, autoři podcastu *Zahraničí*. Tentokrát byl jejich hostem literární vědec, kritik, básník a vysokoškolský pedagog Ilja Kukulín, který opustil Rusko v roce 2022.

Igor Pomerancev: Iljo, narodil jste se v Moskvě, studoval jste v Moskvě, zvolil jste si povolání, obhájil jste doktorskou práci, jste filolog, celý váš život je spojen s Moskvou. Kromě toho máte vztah k Petrohradu, protože jste napsal studii o Daniilu Charmsovi. Proč nyní žijete v zahraničí?

Ilja Kukulín: Nevím, kde přesně žiji, ale momentálně jsme v Rize. Nyní máme s mou manželkou a zároveň spoluautorkou a kolegyní Marií

Mayofisovou dočasnou smlouvu na Amherst College v Massachusetts, kde, doufám, zůstaneme až do května příštího roku. Co bude dál, to opravdu nevím. Co se týče otázky, zda jsme v cizí zemi – asi ano, jsme tady. Ale už dlouho jsem měl pocit, že dříve nebo později přijde chvíle, kdy budeme muset Rusko opustit, protože situace se posledních dvacet let systematicky zhoršovala. Zpočátku jsem si říkal, že si nejdříve musím najít práci, jenomže jsem na to neměl čas. Pracoval jsem jako pedagog na Vysoké škole

ekonomické, kde jsem měl hodně povinností, musel jsem psát spoustu článků. A pak ta chvíle přišla, a tak jsme s Marií, naší dcerou Aljou a psem opustili Rusko.

Odešel jste z důvodů politických, profesních, nebo psychologických? Víím, že jste před rokem a půl podepsal protestní dopis proti ruské intervenci na Ukrajině. Souvisí to nějak s vaším odchodem z Ruska?

Ano, i když se domnívám, že moje rozhodnutí je motivováno především důvody morálními. Za nimi následují důvody politické a psychologické, protože mi bylo jasné, že tam dál nemohu žít. Toto rozhodnutí samozřejmě souvisí s válkou na Ukrajině, či chcete-li s „totálkou“, jak teď říkají Ukrajinci – to slovo jsem se od nich naučil –, s něčím, co začalo 24. února 2022. Říkám tomu druhá fáze invaze do sebe sama. Nejde jen o samotnou hrůzu a hanbu této války, vraždění civilistů a státní terorismus, ale také o stupňující se státní militaristickou a šovinistickou propagandu, která je všude a obklopuje každého, kdo tam zůstal. Kromě toho mi vadí rostoucí nesnášlivost ve společnosti, rostoucí nesnášlivost ze strany lidí, o nichž si člověk ještě včera myslel, že se s nimi dá domluvit.

Filologem a odborníkem na ruský verš a ruskou literaturu jste se stal v relativně vegetariánských letech [pozdní fáze sovětského režimu bez krvavých represí]. Tenkrát už se vědci nerozlišovali na ty, kteří mohou do zahraničí, a ty, kteří do zahraničí nesmějí. Pobýval jste v zahraničí často, přednášel jste na různých univerzitách, vysokých školách na Západě, v Americe. Určitě jste měl o cizině vlastní představu.

Nyní žijete v Americe. Změnila se optika, kterou se díváte na cizí země?

Jezdil jsem hodně do zahraničí, i když cestovat jsem začal relativně pozdě. Narodil jsem se v roce 1969 a většina lidí mé generace začala velice brzy hodně cestovat. Na konci 80. let to bylo hrozně populární. Všichni, co byli tenkrát mladí, jezdili do zahraničí, nechávali se fotit v západních supermarketech před regály plnými alkoholu. Já na ně tenkrát koukal dost nechápavě a dlouho jsem si myslel, že mě nikdy nic podobného nepotká: kdo by mě taky zval?

Osud mě sice zavál do Japonska, když mi bylo jednadvacet, ale to bylo něco jiného. Můj otec byl mezinárodně uznávaný fyzik, nicméně směl jezdit jen do socialistických zemí. V roce 1991 dostal na několik měsíců smlouvu s Kjótskou univerzitou a mohl si na tři týdny přivést rodinu. Tak jsem jel na tři týdny do Japonska, což byl pro mě naprostý šok. Téměř nic jsem o Japonsku nevěděl, ale byl jsem naprosto nadšený. Ani ne tak z množství potravin, které jsem nikdy předtím neviděl, ale z toho, že Kjóto je zkrátka úžasné město. V roce 2000 mi Galina Andrejevna Bělaja nabídla, abych jel na konferenci do Udine, do Itálie. Kousek je Padova, Giotto, a zase jsem byl nadšením bez sebe.

V roce 1994 jsem byl na stáži v Berlíně. Na jedné straně se mi Berlín velice líbil a dodnes ho mám moc rád. Na druhé straně jsem se cítil hrozně bezradný, vůbec jsem nechápal, jak to tam funguje. Cestovat víc jsem začal až po roce 2000. V mé generaci je mnoho lidí, kteří byli Západem zklamaní, jejich náladu vyjadřovala a stále vyjadřuje píseň *Goodbye America* od skupiny Nautilus Pompilius. Ale já jsem žádný zázrak nečekal. To mi pomohlo. Teď, když dočasně

žiju v USA, nemám s lidmi ani s mezilidskými vztahy žádný problém. Je to pro mě zajímavé i příjemné. Stres mám jenom z americké byrokracie. Je složitá a člověk toho musí hodně vědět, aby se s ní vypořádal. Kdybych žil v Americe natrvalo, časem bych se všechno naučil. Pro nováčka zvenčí je dost složité, aby se zorientoval ve zdravotní péči.

Už nejste na služební cestě. I když máte uzavřený kontrakt, který je časově omezený, v Americe žijete. To znamená, že si musíte platit zdravotní pojištění, musíte mít podepsanou nájemní smlouvu, musíte si udělat řidičský průkaz. To je život se vším všudy. Není to únavné?

Je to normální. Je normální učit se řídit. Učím se teď vyplňovat všechna ta daňová přiznání, učím se jednat s americkým finančním úřadem, protože naše dcera musela dostat číslo daňového poplatníka. Ano, je to časově náročné, ale jsou to běžné věci.

Vyšší síly mi daly najevo, že se mám všechno učit znovu, což je velice důležité a správné. Na konci filmu *Opravdoví přátelé* [sovětská filmová komedie z roku 1954] je scéna, v níž jednu ze tří hlavních postav, takového uhlazeného nafoukaného profesora, hodí jeho staří přátelé do řeky se slovy: „Už strašně dlouho jsme nekoupali žádného profesora!“

Nechci být jako ten profesor.

Dříve jste jezdil do zahraničí, ale byly to pracovní, akademické cesty. Přijel jste na měsíc jako vítaný host, byl jste na návštěvě, viděl jste život jenom zvenčí. Teď se váš status změnil. Stal jste se soupeřem svých akademických kolegů?

Věděl jsem pochopitelně, že to tak bude. Oba dobře známe starý sovětský vtip: Nepleťte si turistiku s emigrací. Tenhle vtip jsem slyšel poprvé asi ve svých sedmnácti letech. Takže všechno, co se mi teď děje, mi nepřipadá jako tak strašný průšvih: čekal jsem to. I když se s tím samozřejmě musím prát.

Vidíte ty „vyceněné zuby“ soupeřů na vlastní oči?

Nejsou to ani tak vyceněné zuby jako nervózní výraz ve tváři, který souvisí s tím, že univerzitní systém na celém světě v současné době prochází krizí. Turbulentní situace asi potrvá dlouho a možná s sebou přinese i snižování počtu pracovních míst. Možná budu muset opustit akademické prostředí a pracovat někde jinde než na univerzitě. Takové věci mi nevadí. Horší je, když snídáte a pijete kávu s člověkem, o němž víte, že se zítra bude ucházet o stejné místo jako vy. Ptáte se toho druhého, co píše, a on se ptá zase vás. Je v tom upřímný kolegiální zájem, ale zároveň si v duchu říkáte: „V čem mě může porazit?“

Existují pojmy ruská filologie, sovětská filologie, západní filologie. Mají tyto pojmy akademický význam, nebo jde jen o konvenci?

Myslím, že dříve význam měly, ale dnes už jsou překonané. Smysluplné byly tak do první poloviny 20. století, kdy byla mezinárodní akademická spolupráce velice omezená, kdy se zkrátka nejezdilo přednášet do zahraničí s výjimkou Německa. S tamními univerzitami byla spolupráce vždycky velmi intenzivní. Musíme si uvědomit, že vyhraněné místní vědecké školy existovaly zejména v humanitních oborech. Šlo především

o dějiny filologie, protože filologie sloužila národním zájmům každého státu: vysvětlovala, co je na národním kulturním kánonu dobrého. Existovala sovětská filologie, která byla samostatná, protože Sovětský svaz byl izolovaný od zbytku světa. Lidem, kteří přicházeli ze Sovětského svazu, byly kladeny otázky podobné těm, kterými se častovali král a anglický velvyslanec v divadelní hře Leonida Filatova o Fedotovi-střelci [*Příběh Fedota-střelce* je ostrá společensko-politická satira na současné Rusko, která vyšla v roce 1987]: „A jakpak tam sejí brukev, se slupkou, nebo bez?“

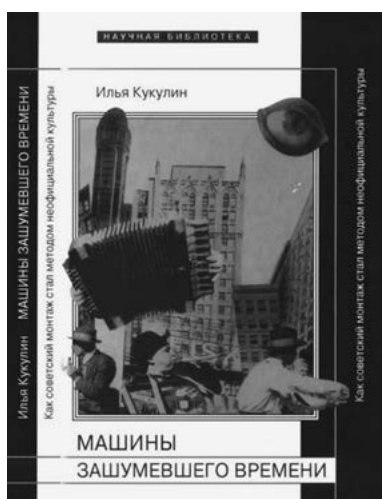
Samozřejmě že se překládaly knihy, to ano, ale v mentální rovině železná opona fungovala velmi dobře. A to nejen kvůli zákazům, ale i kvůli tomu, že lidé byli zvyklí přemýšlet jen o určitých tématech. Nyní je situace odlišná. Zintenzivnily se mezinárodní vědecké kontakty, vzrostl zájem o jiné kultury, jiné literatury, posílila se myšlenka, že literatura je něco, co přesahuje teritoriální hranice jedné země. Ostatně vidíme to na úrovni bolestných procesů v Rusku. Velké procento spisovatelů je nuceno opustit zemi. Jak bychom

je měli nazývat? Ruskými? Nebo rusky mluvícími spisovateli žijícími v Americe, v Izraeli, v Kazachstánu? Je to důkaz, že kulturní výměna, myšlenková interakce mezi lidmi je celosvětový proces. Ne že by tedy vůbec neexistoval pojem „ruská filologie“, ale domnívám se, že v současné době ztrácí na významu.

Ovlivnila nějak válka na Ukrajině a ruská agrese postavení rusistiky na západních univerzitách?

Velmi silně. Vedou se o tom vášnivě diskuse a zřejmě dochází a bude docházet k významné proměně tohoto oboru. Během těchto diskusí zaznívá mnoho pravd i mnoho nepravd. Na jedné straně je podle mého názoru nespravedlivé říkat, že ruština je jazyk agresora. Není zdaleka jen jazykem agresora. Mluví se o tom, že celá ruská kultura je imperialistická. To, co je spravedlivé a co bylo dosud velmi málo prozkoumáno, jsou diskuse o kolonialistických, imperialistických prvcích v ruské kultuře. Nedávno jsme s manželkou publikovali text na toto téma v časopise *Novoje Litěraturnoje Obozrenije* [*Nová literární revue*], kde jsme uvedli, že imperialistické prvky v britské nebo americké literatuře se studují už padesát let. A toto studium, prováděné v rámci postkoloniálních a dekolonizačních přístupů, si vyžádalo velmi rozsáhlou revizi faktů, které se zdály být neměnné. Mimo jiné to vedlo k tomu, že je na britskou literaturu nahlíženo v mnohem širším kontextu: například jaký je vztah britské literatury k literatuře Austrálie a Nového Zélandu či k anglicky psané literatuře Indie. Na všechny tyto otázky je třeba umět odpovědět.

Rusistika se zatím náležitě nevěnovala studiu ruské literatury v kontextu ostatních literatur

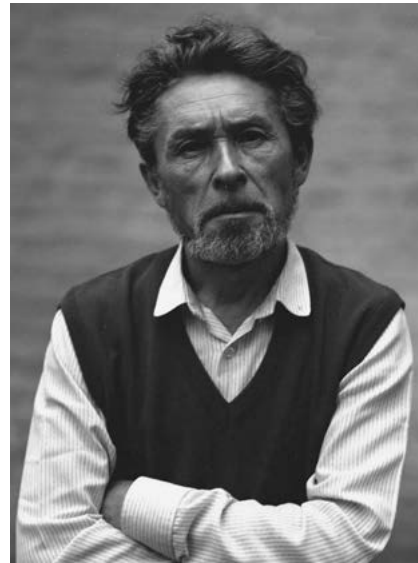

Přebal knihy Iliji Kukulina: *Stroje hlučné doby. Jak se sovětská montáž stala metodou neoficiální kultury*, 2015

impéria – Sovětského svazu, dnešního Ruska. Ani tvorbě jiných, neruských národů Ruska v ruštině, která rovněž existuje. Například Gennadij Ajgi [básník a překladatel čuvašské národnosti, výrazná osobnost samizdatové literatury] – autor písňů ruský, psal vynikající poezii, ale zároveň si pevně stál za tím, že je pro něj velmi důležitá příslušnost k čuvašské kultuře, a překládal evropskou poezii do čuvaštiny. Jak na to nazírat prizmatem ruské kultury? Ne že by se o podobných souvislostech nepřemýšlelo, ale myslelo se na ně jen velmi okrajově. To je rovněž samostatná disciplína, která by se měla stát součástí rusistiky. Neměli bychom se zabývat jen studiem „postkoloniálních a dekolonizačních“ témat v rámci takzvaných „nových imperiálních dějin“. Zabývám se tímto tématem od roku 2002, kdy jsem o něm publikoval svůj první článek, a nadále o tom píšu a přednáším.

Přestože se v blízké budoucnosti bude o provázanosti ruské literatury s ostatními literaturami někdejšího sovětského impéria asi hodně mluvit a v diskusích pravděpodobně padne mnoho ostrých slov, je zde zjevná snaha minimalizovat ruská studia. Myslím, že je to krátkozraké, že nakonec budou ruská studia pokračovat, ale na jiné bázi. Hádky a diskuse, které tomu budou předcházet, však budou dlouhé. Je mi smutno z toho, že všechny tyto diskuse začaly až s druhou fází agrese proti Ukrajině: mnohé z problémů, jež se nyní snažíme vyřešit, existovaly už v sovětských dobách a byly zřejmé už po první a druhé čečenské válce.

O imperiálních motivech v anglické literatuře, především ve viktoriánském období, byly v Anglii napsány doslova stovky studií. A nejsou to jen studie ostře kritické, odsuzující

Gennadij Ajgi.
Foto: Wikimedia
Commons

imperialismus. Jsou to studie v pravém slova smyslu. Čím to je, že jak v Sovětském svazu, tak v Rusku bychom mohli články o ruském imperialismu nebo imperialismu v ruské kultuře spočítat na prstech jedné ruky?

Rozlišujme dvě fáze. Před revolucí v roce 1917 se existence státu v podobě impéria zdála mnohým přirozená. Bolševici dokázali vytvořit podivuhodnou říši-neříši, především díky politické obratnosti, cynismu a prozíravosti Vladimíra Lenina na straně jedné a ještě větší mazanosti, cynismu a nevyzpytatelnosti Josifa Stalina na straně druhé. Bylo o tom napsáno mnoho knih, ovšem jejich autory jsou většinou západní historikové nepřekračující rámec akademických diskusí. Ocituji vám z paměti větu Lva Trockého z jeho článku *Ukrajinská nezávislost a sektářský zmatek*, který napsal v roce 1939: „Sovětský byrokrat říká sovětské ženě: osvobodili jsme tě, tak neprotestuj proti podmínkám, v nichž žiješ. Sovětský byrokrat říká Ukrajinci: osvobodili jsme

vás, tak neprotestujte proti podmínkám, v nichž žijete.“

Sovětské impérium bylo říší, jíž vévodila emancipační hesla. Říkalo se o něm, že je státem osvobozujícím národy, kterými je tvořen, a mění je ve společenství národnostních oblastí, autonomních okruhů a svazových republik, jež v něm existují pod jednou střechou. Pravdou je, že zde skutečně vznikaly moderní kulturní instituce, operní divadla, univerzity, často první na tomto území. Na druhou stranu tato operní divadla, univerzity a vše ostatní měly rysy toho, co němečtí kolegové nazývají „předstírání“: šlo o národní kulturu, avšak její specifické rysy byly eliminovány. Zejména modernistické a romantické národní směry zde byly potlačovány. Jakmile někdo, dokonce i ten, který byl vytvořen a vyškolen sovětskými orgány, napsal něco nevhodného, byla proti němu v tisku rozpoutána štvavá kampaň.

Štvavé kampaně v tisku ale nebyly to nejhorší! Připočtete k tomu likvidaci mladých národních kulturních elit během Velkého teroru [politické represe v SSSR ve druhé polovině třicátých let 20. století, které rozpoutal Stalin s cílem odstranit zbývající opozici a získat neomezenou moc], který byl strašný nejen na Ukrajině, ale i v Bělorusku či ve Střední Asii. Lidé, kteří vytvářeli národní literatury, byli nezřídka zavražděni. Ale formálně, na papíře, všechno kvetlo a vonělo. Existovaly národní školy. A tato poloautonomie nejenže bránila vidět imperiální charakter Sovětského svazu, ale také z něj dělala mimořádně netypické impérium, velmi odlišné od ostatních imperiálních říší, například od britského impéria 19. století. Řekl bych, že přes určitou vnitřní shodu vypadalo sovětské impérium zvenčí jinak.

Řekl bych, že sovětské impérium má z hlediska krvelačnosti blíže k aztécké říši.

V tomto smyslu bylo univerzálně krvelačné, lidské oběti se vyžadovaly od všech, i když existovaly takzvané národní operace NKVD: německé, polské a tak dále. Probíhaly deportace kavkazských národů, Čečenců, Kalmyků a dalších. Další věcí byla velmi tvrdá cenzura, která se opírala o autocenzuru lidí. Jak se člověk zbavuje autocenzury, líčí Semjon Israeljevič Lipkin v románu *Dekáda*, který vyšel roku 1983 v tamizdatu [obecné označení pro zahraniční nakladatelství nelegální sovětské literatury]. Jde o nesmírně vizionářský román, jenž předpověděl mnohé z toho, co se později stalo.

A třetí věcí je nepřetržitá hra ruského impéria v 19. století, která měla bohužel dopad na to, jak je vnímáno západními vědci. Vnější prezentace ruského impéria byla založena na jeho neustálé záměně s etnonacionálním státem Rusů. Proto se Sovětskému svazu říkalo Rusko, jeho obyvatelům se říkalo Rusové a v západních učebnicích si z jeho kultur všímali především té ruské. Vypráví se známá anekdota, jak divadlo Roberta Sturui z Tbilisi přijelo na zájezd do Británie, bylo to koncem sedmdesátých nebo začátkem osmdesátých let, a dvě mladé Britky studující ruštinu říkají: „Co je to za ruské divadlo, když nerozumíme ani slovo!?“ Hráli v gruzínštině.

Na to představení si pamatuju. Roberta Sturuu jsem měl v londýnském studiu Rádía Svoboda.

Proč si imperiálního charakteru sovětského státu nikdo nevšiml? To je jednoduché. Kremelští propagandisté, například Margarita Simonjanová, dodnes používají tato sovětská hesla, vypadající

jako zahnívající kolonialismus 19. století v té nejhorší podobě, na Twitteru: „Dali jsme vám všechno, dokonce jsme vám dali nezávislost a státnost, proč byste nemohli žít s námi?“ Podle mě Margarita Simonjanová není jediná, kdo je hluboce přesvědčen, že tuto sovětskou rétoriku, jejíž podstatu odkryl v roce 1939 Trockij, lze používat i v dnešní době.

Zabýváte se ruským veršem. Vraťme se tedy na závěr k filologii, či spíše k literární vědě. Jaké obrazy cizích zemí nebo představy o nich se objevují v ruské poezii? At' už jde o poezii klasickou či moderní, o poezii Zlatého [celé 19. století] či Stříbrného [první desetiletí 20. století] věku?

Poprvé jsem o tom mluvil v roce 1994 v rádiu Rossija. Co se týče Zlatého věku, určitě si vzpomínáte na úryvek z Oněginovy cesty. Existovaly popisy Itálie ruských autorů, kteří ji navštívili. Těch popisů není mnoho, ale existují, především v ruské próze. Máme Gogolův geniální esej *Řím*, v Turgeněvových pozdních románech najdeme nekonečné popisy Německa. V sovětské poezii množství popisů moderního Západu vytvořili legální šedesátníci: Jevtušenko, Vozněsenski. Tento obraz jako by byl třívrstvý.

Zde musím odkázat na brilantní esej současné izraelské spisovatelky, básnířky, literární kritičky, kulturní kritičky a myslitelky Linor Goralikové [narozena roku 1975 v Dnipropetrovsku v židovské rodině]. Ten esej je o vnímání Ameriky poslední generací sovětských dětí a napsala ho už dávno. Píše v něm o tom, jak si lidé její generace představovali Ameriku a jak se jejich představy o Americe změnily poté, co ji měli možnost navštívit a poznat. Velmi důležitá

Pomník Nikolaje Vasiljeviče Gogola u vily Borghese v Římě.
Foto: Wikimedia Commons

pro ně byla kombinace dvou faktorů: na jedné straně je Amerika něco děsivého a nebezpečného, něco, o čem se rodiče bojí mluvit, něco, o čem se nepíše v novinách. Na druhé straně je to něco mimořádně přitažlivého, místo, kde je sex a všechny druhy zakázaných rozkoší. Linor v tomto článku trefně poznamenala, že takové vnímání Ameriky připomíná pohled na sex u dospívajících. Na jedné straně je to hanebné a hříšné, na druhé straně to neuvěřitelně přitahuje. Jelikož mluvíme o lidech, kteří jsou už dospělí, nabalovala se na to ještě další věc: Amerika a Západ byly v sovětském tisku vždycky demoinizovány. Pokud člověk mluvil jakoby o Západě, mohl bez problémů Ezopovým jazykem kritizovat Sovětský svaz.

Andrej Vozněsenski napsal legendární báseň *Monolog Marilyn Monroe*, v níž zazněla památná slova: „Je nesnesitelné být k něčemu nucen, ale

dělat to dobrovolně je ještě nesnesitelnější.“ Ve skutečnosti to bylo o Sovětském svazu. Každý, kdo báseň četl, tomu velmi dobře rozuměl. Pod maskou Marilyn Monroe vypráví o osudu intelektuálů v Sovětském svazu, o tom, jak jsou vystaveni permanentnímu týrání a násilí.

Další jinotajnou variantou byla Čína. Existoval celý „průmysl“, zčásti iniciovaný zesnulým Fjodorem Burlatským: pranýřovat maoistickou Čínu a pod rouškou pranýřování kritizovat Stalina. A to velmi důmyslně, rafinovaně a chytře: Čína se Západem zmizely, jinotajné sdělení zůstávalo.

Bylo jen pár lidí, patřil k nim třeba Viktor Platonovič Někrasov [spisovatel, který v polovině sedmdesátých let emigroval, měl pravidelné vstupy v ruském vysílání RFE/RL], jejichž popis Francie a Itálie je vzácným případem, kdy se člověk o Francouze a Italy skutečně zajímal. Lidí, kteří popisovali jiné země, aniž by je skutečně znali, aniž by tušili, s jakými problémy se potýkají, je nespočet. V roce 1997 řekl znamenitý izraelský spisovatel a literární vědec Alexander Goldstein, rovněž už zesnulý: „Do dnešní doby byla ruská literatura Narcisem, ale je jí souzeno stát se Orfeem.“ To znamená, že místo toho, aby neustále obdivovala jen sama sebe, měla by začít opěvovat i to, co se nachází mimo ni. Ne že by se to vůbec nedělo, ale dochází k tomu v mnohem menší míře, než je žádoucí, než Goldstein doufal.

Nyní je doba plná utrpení a mluvit o tom, co by bylo či nebylo pro ruskou literaturu dobré, je nepatřičné. Přesto doufám, že ruská literatura má ještě šanci projít transformací, kterou Goldstein předpověděl. ■

/ Rozhovor byl vysílán Rádiem Svoboda pod názvem „Budět bolšaja boltanka.“ *Intervju s poetom Iljej Kukuliny* 15. srpna 2023. Dostupný je z: <https://www.svoboda.org/a/budet-bolshaya-boltanka-intervju-s-poetom-iljey-kukuliny/32547128.html>. Pro *Kontexty* vybrala, přeložila a k publikaci upravila Ivana Ryčlová. /

Ilja Kukulín (1969), ruský literární vědec, literární kritik a básník. Dne 24. února 2022 podepsal otevřený dopis ruských vědců a vědeckých novinářů, v němž odsoudil ruskou invazi na Ukrajinu a vyzval ke stažení ruských vojsk z ukrajinského území. V současné době žije v USA, působí na University of Massachusetts.

Igor Pomerancev (1948), ruský básník, novinář a literární kritik s ukrajinsko-židovskými kořeny. V sedmdesátých letech se účastnil ukrajinského národního hnutí. V roce 1978 s rodinou emigroval do Německa, roku 1979 přesídlil do Londýna, kde pracoval pro BBC. Od roku 1995 žije v Praze. Je redaktorem ruského vysílání RFE/RL.

Drago Jančar

Ukrajinská Buča v březnu 2022.

Foto: Wikimedia Commons

Skutečný strašný příběh

Drago Jančar, významný a ve světě nejznámější slovinský spisovatel, ve svém textu reflektuje začátek války na Ukrajině. Text napsal bezprostředně poté, co ruská vojska v únoru 2022 vtrhla na Ukrajinu, s bolestnou zkušeností konfliktu na území bývalé Jugoslávie – jeho vlasti. Zamýšlí se obecněji nad původem a silou zla, které nás svádí a pudí k nelidskému, krutému jednání.

Sedmého února 2022 jsem obdržel laskavý e-mail z Židovského centra v Kyjevě. Ředitel centra Ihor Vynokurov mi oznamuje, že nakladatelství Dukh i Litera, které působí v rámci této instituce, vydalo můj román *A láska také – I kokhannya tezh*, jak zní název v ukrajinském překladu Oleny Dzjuba-Pogrebnjak. Sděluje mi v něm, že autorské výtisky knihy poslali poštou, a doufá, že je brzy obdržím. Jak už to u zásilek ze zemí mimo Evropskou unii bývá, knihy se zasekly v labyrintu celní pošty. Musel jsem vysvětlovat, že v zásilce nejsou žádné cennosti a že

knihy spadají do kategorie zvané „bezplatný dárek“. Podařilo se mi to a ve středu 23. února mě pošťák potěšil ukrajinským překladem mého románu o lásce dvou mladých lidí, kterou přerušily události na počátku druhé světové války, kdy německá armáda okupovala Slovinsko. O lásce, která překoná všechno, jak se na jednom místě v románu píše, všechno kromě války.

V den, kdy jsem konečně dostal výtisky své ukrajinské knihy, jsem užasle zíral na televizní obrazovku, kde v bílém sále Kremlu ruský vládce se suitou svých opřičníků slavnostně vyhlásil

uznání obou republik, a ještě téže noci oznámil „speciální operaci“ ruské armády na Ukrajině. Následujícího rána, ve čtvrtek 24. února, jsme sledovali kolony ruských tanků, které pronikaly ze všech stran přes pláně bratrské slovanské země. Začalo raketové a dělostřelecké ostřelování pozic a objektů ukrajinské armády. Nyní bylo jasné, co znamená „speciální vojenská operace“. Válka. Bylo to, jako bych se probudil do rána před více než třiceti lety, kdy televizní záběry ukazovaly, jak tanky Jugoslávské lidové armády drtí auta a převracejí autobusy v mém rodném městě Mariboru. Při „speciální operaci“, jejímž cílem bylo obsadit hraniční přechody a podmanit si nově vyhlášenou Slovinskou republiku. Krátce nato se toho rána objevily zprávy o bojích, záběry hořících domů a zabíjených vojáků i civilistů. Pokračování jugoslávské agonie známe: ostřelování chorvatských měst, hořící vesnice v Bosně, obléhání Sarajeva. A na konci strašného balkánského příběhu z konce století: kolony srbských uprchlíků z chorvatské Krajiny, Albánců z Kosova a bomby padající na Bělehrad.

Dnes, kdy píšete tyto řádky, trvá válka na Ukrajině již patnáctý den. A já na obrazovce opět sleduji střely párající oblohu, zničené domy, zoufalé lidi v krytech, nekonečné kolony civilistů ustupujících směrem na západ. Z Přemyšlu na polsko-ukrajinské hranici mi volá můj překladatel a přítel Nikodem, který jako dobrovolník pomáhá s péčí o uprchlíky z Ukrajiny. Říká, že ho ve tři hodiny ráno vzbudili a do jeho pokoje ve starém rakousko-uherském domě nastěhovali zoufalou a promrzlou ukrajinskou rodinu. Přemýšl je přeplněný k prasknutí a ve městě už je tolik uprchlíků jako místních. Ptá se mě, jestli o tom, co se děje, něco napíšu.

Samozřejmě, napíšu, i když ne přesně o tom, co se děje, protože to nevím, nikdo to přesně neví, všechny televizní a rozhlasové kanály přetékají protichůdnými zprávami o postupu invazních ruských vojsk a houževnatém odporu ukrajinské armády. I když vím, co se děje, viděl jsem krátce trvající válku ve Slovinsku, byl jsem v obleženém Sarajevu, slyšel jsem dunění děl v Dalmácii a projížděl jsem zbořenými vesnicemi chorvatské Krajiny. Už vím, co je válka.

Byly roky, kdy mi válka připadala jako něco zcela dávného a vzdáleného v mlze dějin, jako něco, co patří do jiného světa. I když jsem narozen pár let po druhé světové válce a celé dětství jsem poslouchal vyprávění lidí, kteří ji prožili – příběhy z okupovaného rodného města, o násilí gestapa, o partyzánech v lesích; a také o bojích na ukrajinských pláních, odkud se vrátili Slovinci mobilizovaní do německé armády. Ti, kteří neleželi mrtví v bažinách u Dněpru. Ale přesto to byla historie. Mládí nemá rádo historii, historie je příběh jiných lidí, mládí chce žít tady a teď. Žil jsem v hlubokém přesvědčení, že něco takového se mně, nám všem, už nikdy nemůže stát. Snad i proto jsem dlouho nemohl psát o tomto divokém a brutálním neklidu lidstva. K balkánské válce muselo dojít jako k poslední kapitole ideologicky a nacionalisticky divokého dvacátého století, abych pochopil, co je to válka: oblak zla. Do něhož nejdříve jako náměsíční zabloudí politici, kteří si myslí, že pomocí omezených a „speciálních“ vojenských operací dají svět do pořádku. S hrůzou vzpomínám na knihu Christophera Clarka *Náměsíčníci* (*The Sleepwalkers*), v níž nám autor vysvětluje, jak se politici na počátku dvacátého století dostali do strašlivé Velké války, která záhy pokračovala druhou světovou válkou a skončila balkánskými válkami. A je hrozné pomýšlení,

že válka na Ukrajině je jen pokračováním těchto lidských násilných bludů. A že jsme na pokraji nového propadání náměsíčníků do labyrintu zla.

Během války v Jugoslávii jsem se v debatě na frankfurtském knižním veletrhu pokusil pomocí literární metafory vysvětlit, proč se v té zemi dějí tak iracionální věci, řetězec násilných událostí, které nelze zastavit. Řekl jsem, že nad námi neustále cestuje neviditelný oblak zla, který pak připluje nad krajinu, kde vytuší a vycítí napětí i rostoucí nenávisť mezi lidmi; tam se snese na zem a začne běsnit nepředstavitelným násilím. Po debatě se mě jeden německý přítel zeptal, zda mám v hlavě všechno v pořádku, když říkám takové ztřeštěné věci. To je možné, ale takové podivnosti se odehrávaly už v hlavě spisovatele Nikolaje Vasiljeviče Gogola, kterého Ukrajinci i Rusové považují za svého.

„Buráci a duní to na konci Kyjeva...“ píše Gogol v první větě své povídky *Strašná pomsta*. Na začátku příběhu slaví kozácký velitel Horobec svatbu svého syna, ale burácení a dunění na svatbě je zlověstnou předzvěstí událostí, které budou následovat. Podél širokého, temného Dněpru, v Záporoží, na sluncem ozářeném Krymu, v celé rozlehlé krajině až k vysokému pásu Karpat se za měsíčních nocí začínají dít strašné věci; duše opouštějí těla spících lidí a bloudí kolem, mrtvolky se za měsíčních nocí potulují u řeky, žena zradí svého muže, přítel přítele a bratr bratra, démonem posedlý otec zabije vnuka. Do země přišel sám ďábel, jenž po ní v nejfantastičtějších scénách šíří násilí a zlo. Na konci se objeví slepec, který „starým i mladým“ vypráví příběh o dvou kozácích. Žili spolu v souladu, dělili se o vše dobré a pomáhali si, když bylo nejhůř. Když však první z nich dostane za své zásluhy ve válce s Turky „půdu tam, kde si

přeje“, druhý to nesnese. Vztek a závist mu vrazí do rukou kopí, kterým v obludně ponuré karpatské noci strčí svého bratra i s jeho dítětem do propasti. Majetek a půdu získá díky zločinné bratrovraždě. Bůh však má s ním a jeho zločineckou duší nevyřízené účty. Na ni a všechny jeho potomky sesílá strašlivou kletbu a věčná, podrobně popsaná muka. Taková muka, jaká si přejí lidé pro duši zločinného bratra, i duše toho, kdo byl vržen do propasti. Ať je tomu tak, jak lidé chtějí, říká poněkud výstřední Gogolův Bůh, ale ve své nevypočitatelnosti trestá i duši člověka zabitého v karpatské propasti, protože ten se nedokáže vzdát touhy po pomstě ani na onom světě.

Příběh vyšel v prvním vydání s podtitulem *Skutečný strašný příběh*. Sám spisovatel se zřejmě zalekl, že by se fantastický příběh o zlu v zemi a bratrovraždě mohl někdy stát strašným nejen v příběhu, ale i ve skutečnosti, a proto tento podtitul později stáhl.

Nám se však zdá, že příběh, který dnes vidíme na Ukrajině, není vůbec smyšlený a fantastický, ale zatraceně skutečný a strašný. A nakonec, budeme-li mít štěstí a nespádnou-li náměsíčníci do propasti společně s námi... nakonec budeme všichni společně vypadat jako ti, kteří poslouchali Gogolova slepce: „Ale staří a mladí se ještě nevzpamatovali, stále stojí s hlavou svěšenou a přemýšlejí o strašné události, která se stala před dávnými časy.“

Kde je teď moje ukrajinská kniha o jiné dávné válce? Možná shořela v kyjevském skladu nakladatelství Dukh i Litera v Židovském centru. *A láska také. I kokhannya tezh*. Ach, vždyť je to jen papír, co je to v porovnání s lidskými životy. Ať shoří. Ale *dukh i litera*, duch a litera neshoří, to věděl už Michail Bulgakov, který dobře chápal zlo, které přichází mezi lidi. Rukopisy ještě nenapsaných

knih, které v současnosti vznikají na Ukrajině, se neviditelně vznášejí nad troskami bombardovaných měst a uchovávají vzpomínky na vše, co se děje. Vše zůstane napsáno. Také v Rusku.

Odtamtud je zpráv málo. Objevují se informace, že úřady zavírají nezávislá média i všechny hlasy, které se odváží mluvit o válce na Ukrajině. Cenzura. Ale i u nás byl zablokován ruský televizní kanál RT vysílaný v angličtině, který přinášel ruský pohled na události. Je válka. Jak mám zjistit, co si myslí lidé v Rusku? Na internetu najdu nějaké ruské noviny, které můj počítač překládá do slovinštiny. V týdeníku *Literaturnaja Gazeta* nenajdu o válce nic. Ale v *Komsomolské pravdě* nacházím obsáhlou zprávu o nějaké průzkumné jednotce v blízkosti Mariupolu. Takové živé válečné reportáže z druhé světové války jsem četl, když jsem se připravoval napsat své poslední dvě knihy o válce. Vypovídají hodně o náměsícnících. O těch, kteří rozkazují, o těch, jež bojují, a o těch, kteří píší.

Před dvěma lety jsem seděl na lavičce v Jasné Poljaně s Pavlem Basinským, autorem skvěle napsaného životopisu Lva Nikolajeviče Tolstého.

Společnost nám dělala láhev domácí vodky, kterou vypálil sedlák z vesnice, možná potomek těch chudáků, jimž chtěl Tolstoj ke zděšení své rodiny rozdělit půdu a veškerý majetek. Můj ruský známý, spisovatel, se uprostřed rozhovoru o Tolstého literatuře a jeho sporech s pravoslavnou církví a vůbec s celým okolím odmlčel. Podíval se na mě a řekl: „Musíš něco pochopit. Centrem Ruska není Moskva. Jeho centrum je tady, v Jasné Poljaně.“

Jeho hlas slyším ještě teď.

Myslím, že jsem pochopil, co měl na mysli. Doufám, vlastně pevně věřím, že to pochopilo mnoho lidí v Rusku. A přijde čas, kdy to řeknou i nahlas. ■

Lublaň, březen 2022

/ Ze slovinštiny přeložil Petr Mainuš. /

Drago Jančar (1948), slovinský prozaik, dramatik a esejista.

INZERCE

Pavel Hošek

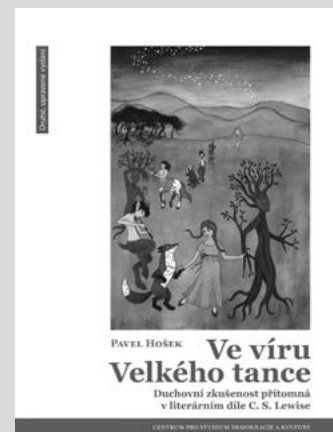
Ve víru Velkého tance

Duchovní zkušenost přítomná v literárním díle C. S. Lewise

Dílo C. S. Lewise zůstává zahaleno tajemstvím. Ačkoliv má stamiliony vděčných čtenářů, jeho způsob myšlení je zvláštní a ojedinělý. Přesto jsou Lewisovy knihy od prvních do poslední spojeny neviditelným poutem. Jsou to dílčí a různorodá vyjádření určité základní výpovědi, která prostupuje celým jeho literárním dílem.

A5 | brož | 200 stran | 229 Kč na www.cdk.cz, pro předplatitele *Kontextů* 25% sleva

Druhé, upravené vydání

Andrzej Babuchowski

Dům Bohuslava Reynka v Petrkově,
dnes Památník národního písemnictví.
Foto: Radim Tregler

Trvat v neustálém úžasu – paralely

Poznámky o poezii Bohuslava Reynka

Rodný dům básníka Bohuslava Reynka v Petrkově u Havlíčkova Brodu tvoří už třetím rokem pobočku Památníku národního písemnictví, konají se zde pravidelně hudební koncerty, literární čtení a přednášky či komorní divadelní akce. Polský překladatel české literatury Andrzej Babuchowski (1944) vydal v roce 2019 obsáhlý výběr Reynkových veršů *Odlot jaskótek (Odlet vlaštovek)*. Letos v červnu přednesl v „modrém pokoji“ básníkovu domu svůj esej *Trvat v neustálém úžasu o Reynkově poezii a duchovní zakořeněnosti jeho díla, čteného v polském kulturním kontextu*. Rozhovor s A. Babuchowským přinesly *Kontexty* v posledním čísle roku 2020.

S básněmi Bohuslava Reynka jsem se sice seznámil už v devadesátých letech minulého století, ale můj opravdový zájem o jeho poezii paradoxně započal až *zrakovým kontaktem*,

když jsem spatřil několik desítek jeho grafik, které v roce 2003 přivezla do Katovic paní Věra Jirousová z Památníku národního písemnictví. Poprvé jsem je uviděl na výstavě *Pietà v loďce*

v Arcidiecézním muzeu v Katovicích. A tehdy jsem – nijak nepřeháním – zažil osvětlení: Tohoto umělce je nezbytně nutné přiblížit polskému příjemci! Protože u něj *je všechno poezii!* Rovněž jeho grafiky a obrazy. Nicméně uplynulo ještě několik let, než se mi mé rozhodnutí podařilo uskutečnit – s přispěním našeho velice talentovaného básníka Wojciecha Wencela, jenž byl Reynkovou tvorbou rovněž fascinován a vzbudil o ni zájem ve spřízněném nakladatelství Arcana v Krakově.

Poté, co jsem prostudoval množství textů o poezii Bohuslava Reynka, a po dlouhém přemýšlení jsem se rozhodl, že jako výchozí bod svých úvah zvolím báseň s názvem *Balada z dětství*, v níž je po mém soudu skryt svého druhu *genetický kód* celé tvorby tohoto skvělého umělce a zároveň *klíč* k jeho vidění a líčení, popisu světa.

Teplý dubnový večer,
k večeři měli jsme bramborovou polévku
s opencem.

Slunce se rozplývalo jako vonná krůpěj másla,
slunce, do něhož uměl jsem se dívat,
jediný z druhů, protože jsem nejméně viděl.

Tehdy jsem byl šťasten, jako dítě, jehož otec
a matka jsou dobří a spokojeni,
bylo mi šest let a stanul jsem vedle Smrti,
dívenky zlatooké,
vlasy jsem jí oběma rukama shladil na temeno,
políbil jsem ji na čelo, ona se odvrátila,
a za ruku mne pojal kuplíř Život.

(*Balada z dětství*)

V citované básni se jako nejzáhadnější jeví část týkající se autorova zrakového vnímání. Co znamenají ony dva vnitřně rozporné verše „slunce, do něhož uměl jsem se dívat, / jediný z druhů,

protože jsem nejméně viděl“? Jde pouze o fyzickou vlastnost, jakou je krátkozrakost (víme, že Bohuslav Reynek měl slabý zrak, což je výrazně znát na fotografiích, na kterých je v brýlích s tlustými skly, hluboce skloněný při práci na grafikách nebo při malování)? Možná tu jde o něco víc? O nějaký druh oslnění, zaskočení neznámou skutečností, která se dítěti jeví v podobě „slunce rozplývajícího se jako vonná krůpěj másla“? Z vlastní zkušenosti však rovněž víme, že příliš dlouhé hledění do slunce oslepuje a znemožňuje nám vidět život kolem nás. Potvrzuje nám to báseň *Panychida*:

Na nebi slunce vzplálo, citron žhavý,
Bůh stiskl je, zrak oslepl je šťavou.
Pod stromů prchnuv navoněné hlavy,
v tvář závoj stínu tisknu sobě tmavou

A o dvě sloky dále:

Však nevěřím. A dětská křídla lámu,
by nová vzrostla, donesla mne výše;
chci přeletět pusté kopce klamů
a spočinouti na bezpečné líše...

(*Panychida*)

Proč jsem na úvod vybral právě tyto úryvky? Protože se v nich odhaluje jedna stálá vlastnost, řekl bych přímo *dominanta*, kterou Reynek (naštěstí!) neztratil do konce života nezávisle na probíhajících změnách v jeho tvorbě. Tou vlastností je neustálé *patření na svět očima dítěte*, které samozřejmě nemá nic společného s naivitou nebo infantilností. Všimněme si, že v *Baladě z dětství* se vedle slunce jako synonyma štěstí objevuje rovněž zlatooké děvčátko Smrt a Život označený ironicky a nepříliš lichotivě jako kuplíř. Víme, že v každém z nás se přes naši

dospělost a těžké životní zkušenosti nejednou ozývá dítě, a tehdy se my, bezbranní, musíme konfrontovat se světem. Ona konfrontace dítěte s „kuplířem Životem“ bývá u Reynka často tvrdá a bolestná připomínka dětství se pojí s obrazem ztraceného ráje. Neboť patření na svět má rovněž existenciální a psychologický rozměr. Hovoříme-li ovšem o tvorbě autora z Petrкова, nelze opomenout ještě jeden důležitý aspekt – teologický. Bez tohoto rozměru bude chápání Reynkova díla vždy v nějaké míře omezené. Proto se budu odvolávat nejen na literární vědce, spisovatele a básníky, ale rovněž na teology. Chtěl bych tím připomenout, že ve světě literatury a umění existuje určité *společenství lidí*, které přes geografické i časové vzdálenosti spojuje blízká spřízněnost vidění a výkladu skutečnosti.

Ocituji tu teď krátký úryvek z promluvy Czesława Miłosze, kterou přednesl v roce 1980 při převzetí Nobelovy ceny:

Vidět znamená nejen mít před očima, ale také uchovat v paměti, „vidět a vyličit“ znamená znovu vytvořit v obraznosti. Distance, jakou vytváří tajemství času, nemusí měnit události, krajinu, lidské tváře ve spleti stále bledších a bledších stínů. Naopak, může je ukazovat v plném světle tak, že každý fakt, každý údaj přijímá výraz a trvá na věčné připomenutí lidské upadlosti, ale také lidské velikosti.

Myslím, že Reynkova poezie má v sobě téměř všechny Miłoszem vyjmenované vlastnosti, díky kterým „přijímá výraz“ a trvá „na věčné připomenutí“.

Významný polský oční lékař Edward Wylegała tvrdí, že my lidé „jsme vizuální bytosti a naši

bránu do světa představuje zrak. Až osmdesát procent podnětů z našeho prostředí k nám přichází prostřednictvím našich očí, patnáct procent přes sluch a teprve zbytek skrze dotyk, čich a chuť.“ Nicméně tentýž polský specialista říká, že „důležitější než reálný zrak je náhled naší duše. Lidé často skvěle vidí, ale nedokážou rozeznat dobro a zlo, protože je nemocné jejich svědomí.“

Polská řeholnice Dominika Sokolowska se v rozhovoru svěruje se svým duchovním hledáním a také ona používá metaforického obrazu oslepujícího slunce:

Vnitřní život se skládá z etap – po fascinaci přichází očištění, kdy se nám zdá, že Bůh neexistuje. Takový stav jsem prožívala často, naštěstí ne tak intenzivně jako Matka Tereza z Kalkaty, která dlouho neměla pocit Boží přítomnosti. Přesto setrvala s Ním, neboť chtěla zůstat věrna své volbě. Vždyť když hledíme na slunce, nevidíme nic, protože nás oslňuje. Přemíra světla, které ji obklopovalo, způsobovala, že měla dojem, že dále trvá noc.

Jaký je tedy recept na vystoupení z této noci, na vysvobození z temnoty? Známy teolog, básník a esejist p. Janusz Pasierb radí:

Poezie věrná Bohu musí být stejně jako On zamilovaná do stvořeného světa, viditelného a hmatatelného, především do člověka, jenž tvoří psychofyzickou jednotu. Proto se básník, nezávisle na tom, je-li kněz nebo laik, nemůže vyhýbat tělesnosti.

Myslím si, a není to pouze můj názor, podobného mínění jsou i čeští literární vědci, že se

právě tímto způsobem vyvíjela i poezie Bohuslava Reynka. Martin C. Putna ve skice nazvané *Pro měny neměnného* píše, že ve zralé Reynkově tvorbě „ustoupily náboženské motivy, ‚velké dějiny spásy‘ do pozadí, v prospěch pozorování drobných věcí básníkovy mikrosvětá“. Můžeme tak, parafrázujíc v úvodu citovanou *Baladu z dětství*, říci, že Reynek v průběhu času stále vzácněji obrací svůj zrak ke slunci a stále častěji se obrací ke „kuplíři“, Životu. Dokonce bych řekl, že se do něj zamilovává. Putna při své analýze sbírky *Rty a zuby* upozorňuje na to, že Reynek „reaktivuje svůj dřívější způsob kontemplance biblických motivů a scén, ale spojuje ho s pohledem, v němž se zjevuje velikost malých věcí“. Vyplyvalo to ze zjištění, že „náboženskou dimenzi světa lze prožívat a vyjadřovat nejen prostřednictvím sakrálních obrátů, ale stejně výrazně prostřednictvím pozorného vnímání profánního, drobných každodenních věcí a jevů. Jsou to totiž vpravdě nenápadní, ale právě za tímto účelem nám lidem darovaní svědkové a účastníci neviditelných mystérií. [...] Setkáváme se zde poprvé s uspořádaností venkovského mikrosvětá, jehož každá součást – zvíře, strom, roční doba nebo část dne – vypovídá o přítomnosti Božího řádu a zároveň o křehkosti časného světa,“ uzavírá český kritik.

V mnoha Reynkových dílech jsou hlavními hrdiny právě ona křehká Boží stvoření jako vlaštovka, sýkorka, straka, holoubě, ropucha, pavouk, moucha, myš, kočky, a dokonce můra. Jde tu právě o onu pasierbovskou „zamilovanost do stvořeného světa, viditelného a hmatatelného“. Při překládání Reynkových veršů se mi neodbytně vybavoval v mysli otec Jan Twardowski, označovaný svého času jako „básník od berušek“, u nějž Bůh často promlouvá skrze své stvoření:

Bůh se skryl proto, aby byl vidět svět.
Kdyby se odhalil, pouze on sám
by mohl před sebou spatřit mravence
krásnou rozčilenou vosu točící se dokola [...]
utrpení a rozkoš obě zřídla vědění
kameny ukazující putujícím směr
láska již není vidět
nezaclání sebou.

V Reynkově *Pohřební písni zemi* čteme:

Shromážděny viz nás – všichni němi.
Vran jest nejvíce.
Ale mnozí krásni, zemi,
pohled: straky, veveryky, lasice...
V osikovém křoví sýkory a pod nimi ježek
v listí;
mnozí neohrabani, však také v srdcích čisti.

Nedávno se na stránkách katovického týdeníku *Gość Niedzielny (Nedělní host)* objevil zajímavý článek p. Adama Pawlaszczyka *Oko víry neboli návyk patření na Boha* věnovaný právě *patření*. Autor v něm píše:

Oči mají v naší spiritualitě ohromný význam. Lze se snadno dopustit hříchu prostřednictvím oka, i když si to dnes málokdo uvědomuje. [...] Přitom oči jsou nejen zrcadlem duše, jejím „oknem“ do světa, ale také „dveřmi“ a „branou“, jimiž toho vpouštíme nejvíc do svého srdce.

Když čtu Reynkovy básně a dívám se na jeho grafiky, nabyvám dojmu, že právě on, tento netuctový umělec z malého Petrkova, dokáže „oknem, dveřmi a branou“ vpustit do svého srdce nejen krásu tohoto světa, ale i celou *složitou*

pravdu o něm, nevyklučuje ošklivost, bolest, utrpení. Souvisí to s duchovním zráním, přemáháním strachu před světem, který se básníkovi v určitém období, kdy byl uhranut expresionismem, jevil jako nepřátelský a cizí? Je pro mne těžké na tuto otázku odpovědět.

V knize rozhovorů s Danielem a Jiřím Reynkovými *Kdo chodí tmami* oba básníkovi synové uvádějí vyslechnuté příklady z otcova dětství svědčící o jeho velké vnímavosti vůči přírodě, násilí na ní páchaném, utrpení jí způsobovaném. S odvoláním na francouzskou pohádku o železném a hliněném hrnci, které šly vedle sebe tak dlouho, dokud se jeden z nich (je jasné, který) nerozbil, říkají, že „tatínek byl typický hliněný hrnek“.

Básníková vnímavost ke světu, který jej obklopuje, k věcem malým a bezbranným, k jejich tajemnému vyzařování, téměř vždy vede k osvobození se od teroru abstrakce a k zamilovanosti do konkrétního. „Ve své konkrétnosti,“ říká Adam Zagajewski, „je poezie aristotelovská, ne platonská. Vypovídá o stolu, ne o ideji stolu. [...] Čteme-li Herbertovu báseň, vidíme stolec, na kterém píše, kamínek, na který naráží. Tehdy námi pronikne zmrazující záchvěv konkrétnosti, že je něco zachyceno tak, jak skutečně existuje.“

Toto je velice výstižná myšlenka, již potvrzuje i úryvek z mého rozhovoru se Zbigniewem Herbertem, který jsem, dávno tomu, v roce 1971 vedl v Polském rozhlase:

Studoval jsem filosofii, a mého učitele profesora Elzenberga rmoutilo, že mne to šíleně táhlo ke konkrétnu, k umění, protože umění musí být konkrétní. [...] Proto také velice miluji architekturu a malířství, protože to jsou věci. Jde o zmnožování uspořádaných věcí, které promlouvají

rovněž svými zprostředkovanými filosofickými obsahy.

Mám-li uvést nějaké analogie či příbuznosti Reynkovy optiky se světovou literaturou, připomenu zde slavnou ódu anglického romantika Williama Wordswortha *Záblesky nesmrtelnosti ze vzpomínek na rané dětství*. Zajímavý je především začátek deváté strofy:

Ó, jaká radost, že vše řeřavění
se v pouhý popel nepromění
a že tak mnohé z prchajících dní
má duše v paměti a uchrání.

Co podle Wordswortha lidská duše má „v paměti a uchrání“ ze všeho nejvíc? Náznak odpovědi na tuto otázku nacházíme už v první sloce básně:

V těch dobách louku, háj a prameny,
vždy každý zemský vhléd mého zraku
přioděla síla mého patření
světlem přicházejícím znad oblaků.

Analogický stesk po Arkádii se v tvorbě Bohuslava Reynka objevuje velice často, například v básni *Útočiště v nevinných*:

Dětství, ó dětství, koutku ráje,
z něhož mne vyhnali!
Na tě vzpomínám si, nalézaje
hrdélek ptačích krvavé korály [...]

Zmíněná Wordsworthova óda je na jedné straně chvalo zpěvem na počest nezkaženého dětského vidění světa:

Andrzej Babuchowski s Josefem Mlejnkem v Památníku národního písemnictví v Petrkově, červen 2023.
Foto: Radim Tregler

Vy požehnaná stvoření! Tak slyším
vaše volání a vidím slavnost vaši
a nad ní tvář Slunce rozesmátou –

ale na druhé straně jde zároveň o skvělý traktát o zápasu lidské přirozenosti s utrpením, smutkem a pomíjivostí. Anglický básník však připomíná:

Namísto zármutku se posilujme nadějí:
Že barvy, byť bledé, jednou přec zjasnějí,
spolucítění jednou v nás vytane
a navždy přec v duších zůstane,
dokonce bohatší dnes o pochopení
toho, čím je lidské utrpení,
ó, filosofie, kterou vnukají nám léta,
víru skrze smrt patřící v tvář jiného světa.

I báseň českého básníka končí výzvou odkazující k eschatologii:

Kde moje dětství? Rád bych zas domů!
Do tiché své vsi,
za přáteli svými, psy a slepicemi,

dávno mrtvými už. Vím, pln hříchů
půjdu. Ale oni budou prosití a neoněmí,
jako lidé v Soudu tvého hrozném tichu.

Jiné zajímavé paralely odhalil na internetu jistý anonymní autor podepisující se jako Teresius po četbě *Odletu vlaštovek*:

Reynek má blíže k Emily Dickinsonové než ke Georgi Mackay Brownovi. Detail, příroda, kapka rosy, příroda, pták, a ne historický kontext jsou pro českého básníka i americkou básničku důležitější. Jako kdyby celý svět nacházeli kolem sebe. Biblický a náboženský kontext je však u Reynka výraznější než u Dickinsonové. A podobně jako u Browna se u něj vrací motiv Utrpení našeho Pána a Jeho narození. Kromě toho u Reynka se rýsují dvě tendence – k minimalismu výrazových prostředků, ke krátké formě, ale na druhé straně tíhnutí k rozsáhlým básním, k formám vhodnějším pro prózu nebo hymnus.

Geniální příklad zkratkovité „srážky“ obou motivů – Narození a Umučení –, o nichž se zmiňuje Teresius, nacházíme v básni *Kříž*:

Hle, kostra jeslí,
už není slámy,
ven jesle vynesli,
kříž sám je s námi.

Zbyla jen holá
se hřeby břevna,
bez osla, vola,
kříž, bída zjevná.

Už během práce na polském výboru básní Bohuslava Reynka jsem si uvědomoval, jak důležitou roli hraje v jeho poezii vizuální, zraková vrstva, která není něčím vnějším, co se odehrává pouze na povrchu díla. Reynkovy oči se dívají a vidí mnohem hlouběji, a v tom mu pomáhá – což se může jevit jako paradox, ale není tomu tak – jeho dětské patření na svět. V tomto místě se přímo vnucuje známý citát: „Amen, pravím vám, jestliže se neobrátíte a nebudete jako děti, nevjedete do království nebeského.“ (Matouš 18,3)

Vzdálených reminiscencí týkajících se dětství je v tvorbě Bohuslava Reynka mnoho. Autor někdy „přenáší“ své dětské asociace do dospělého věku téměř automaticky. Výmluvným příkladem je báseň *Kaštan*:

Kaktus kulatý mám v dlani,
bodlinatý, snadno raní.
Ale otvírám jej přeče,
a hle: ze své hořké klece
a v ní z hnízda bělostného
(lásko, nejvroucnější něho!)
dívají se vstříc dva ptáci,
pestří, buclatí a sladcí...

ne: to telátka dvě bílá,
jež se sotva narodila,
z měkké povstávají slámy,
zraky hlubokými mámí,
mají těžké hlavy hnědé,
pára pokrývky jim přede...

[...]

Je vzpomínka to
na blaho, jež bylo vzato
větry, které v dáli dují.
Med a strdí minulosti
útrpné, jež dnešek hostí.

Podobně tomu je v básni *In memoriam – Září*:

Věž chrámu prohlédne nad chladnou
dědinou,
až plody rozpuklé z kaštanu spadají,
jež děti dlaněmi a prsty ovinou
a ke rtům telátka si přimknou potají.

Vracející se motiv „telátka“ jako plodu kaštanu určitě není dílem obraznosti dospělého člověka. Tímto způsobem vidí pouze dítě a samotný obraz byl nějakým způsobem „transportován“ do přítomnosti vehikulem autorovy paměti a obraznosti.

Tuto vlastnost každého vnímavého člověka, která trvá navzdory uplynulým létům, zřejmě charakterizoval významný český prozaik Jan Čep, jehož četbě se soustavně věnuji a jehož dílo jsem začal překládat:

Ta velká slavnostní krása věcí, to jejich podivné záření, kterým je vyzlacen náš dětský svět, tvoří z našeho dětství místo přechodu z rajskeho pravěku do dnešního času. Jako bychom tenkrát nebyli ještě docela vkročili na tento svět, jako bychom udržovali ještě podlounné styky se svou prvotní vlastí. Ne nadarmo se říká o malých dětech, když se usmívají ze spaní, že si hrají s andělíčky.

Polský bohemista Piotr Gierowski – inspirován Martinem Putnou – ve svém eseji *Zkušenost sacrum a její básnické podoby v tvorbě Bohuslava Reynka* uvádí řadu příkladů potvrzujících a rozvíjejících tezi českého badatele. S odvoláním na práce historiků umění a literatury odhaluje nejenom výraznou příbuznost mezi grafickou a básnickou tvorbou básníka z Petrкова, ale

upozorňuje rovněž na fascinující a historicky vzdálenou genealogii jeho díla.

Úzké, téměř synonymní spojení barvy a světla jako jev naskrze malířský je vidět v první řadě v Reynkově grafické tvorbě. V básnických útvarrech (a tedy v mezích zásadně odlišné umělecké látky) bývá tato spojitost někdy označována prostě a jednoduše, jak tomu je například v básni *Modrá sýkorka*:

Sýkorka mi k oknu slétla,
hvězda lehounkého světla,
ve zsinalé zimy líci
záře fosforeskující.

V podstatě však zásadním způsobem zdůraznění světlosti barvy je u Reynka spojování barevných motivů s motivy nebo popisy asociujícími světlo, oslnění, prosvítání či mihot, třpyt.

Autor skici také připomíná, že ztlumení světla, onen nepřetržitý kontrast mezi světelností a soumráčností, je přítomné rovněž ve středověkém umění.

[...] Rovnoměrné denní světlo nemohlo do středověkého kostela proniknout, podléhalo transformaci, jež vedla k oslabování reálnosti interiéru svatyně a k jeho izolaci od skutečného světa. V Reynkově případě se dojem oddělenosti od obklopující jej skutečnosti objevuje rovněž – a je obzvlášť důležitý v životopisném kontextu [...] a podtrhuje charakter jeho básnického světa jako svého druhu azylu.

Vidíme, že úžas, vytržení nad světem, nad jeho oslnující mnohostí a složitostí, skrze niž často s obtížemi proniká nadpřirozená krása,

může být zdrojem hluboké víry. Ale zde existuje rovněž obrácené pružení, jinými slovy onen úžas v nás může vyvolávat víra, může nás inspirovat a učit milovat svět. Polský teolog a básník otec Jerzy Szymik ve své knize *Úžas a jiné následky víry* uvažuje mimo jiné takto:

Úžas jako následek víry... vůbec tu nejde o výlučně sentimentální, emocionální stránku *mého* spojení s Bohem. Ani to není otázka spjatá výlučně se sluneční stránkou života, naivně slepou vůči temné stránce nebo ji záměrně vytěsňující. Je spíše spojena se silou, s tím, co je tvrdé, se zbraní v boji na život a na smrt – v boji o spojení s Tím, jenž je Pánem života a smrti.

První část Římského triptychu Jana Pavla II. nese příznačný název – *Úžas*. Mimo jiné v ní čteme:

Potok nežasne, když padá dolů
a lesy mlčky sestupují v rytmu potoka –
žasne však člověk!
Práh, který v něm svět překračuje,
je prahem úžasu.

Myslím, že Reynek překračuje onen „práh úžasu“ téměř v každé ze svých básní:

Mou duši blaží tiché divy (*Svítání zjara*)
požehnanou němotu svých úst / jatých
na bolesti řetěze / v perlu úchvatu zří růst
(*Glosa zimní*)
V okno hledím: údiv němý / knihu samot
otvírá (*Deštivé jitro*)
Diví se dítě, anděl i ptáče u cesty bílé
a skvrnitě (*Volí*)

V příkladech by se dalo pokračovat... Básníkův údiv, úžas bývá často znásobován, čemuž napomáhá i struktura básní, v nichž vstupní motivy podléhají náhlé metamorfóze:

Květem holý stromek láká,
ne, to haluz zasněžená,
ne, to usedla tam straka,
lesklá, modrá a zelená,
bílá jako moře pěna,
černá jako trpké saze

(*Straka v zahradě*)

Reynek básník (a zároveň malíř a grafik) se během plynoucího času ve své tvorbě stále hlouběji sklání nad světem, žasne a oslavuje to, co je v tomto světě malé, jednotlivé, nenápadné. Souvisí to se silou, s onou „zbraní v boji na život a na smrt“, o které píše Jerzy Szymik? Všimněme si blíže ještě jedné básně:

Záclony tajemné
na okna mráz nám věsí,
do nitek rozemne
pravůně a pralesy
a zima tká je
v snů pouště a háje,
liány, jmelí,
laně, gazely,
proroků brady,
věže a vinohrady,
hrozny na lůně luny,
světél struny...

Je to jedna z nejzajímavějších a nejemblematičtějších básní Bohuslava Reynka – *Mráz v okně*.

Básník v ní pouští uzdu svému obrazotvornému talentu, jehož síla je zakořeněna právě ve

vzpomínkách z dětství. Na okenním skle se odehrává svého druhu náboženské mysterium. Ono veškeré bohatství asociací, celý ten dlouhý „přívod“ metafor spojený s Narozením Páně nebo s ním spojená lidová tradice patrně připomene někomu z nás vlastní zkušenosti z dětství. Možná jsme se i my pokoušeli v oněch „freskách – arabeskách“ hledat únikovou cestu pro své vlastní stesky a vlastní obraznost, když jsme se zahleděli na ledem pokrytou okenní tabulku?

A dále? Dále jsou už pahorky Betléma, kole-da, stáj, vůl a osel, putující s dary, Mudrci, velbloudi a sloni a... překvapující závěr:

Skleněné kouzelnice,
tabulky v okně stříbřité,
co skrýváte, co vidíte?
Přelude zakletý do stěny,
oázo s vratkými kořeny
vykvetlá na útěchu
jen z vláhly našich vzdechů,
když ve snu dýcháme
(sen vždycky nezklame)
neb, bdíce u kamen,
hledíme na plamen,
hledíme nad plameny
strom smrti rozvětvený. ■

/ Pro *Kontexty* připravil Josef Mlejnek. /

Andrzej Babuchowski (1944),
polský překladatel české literatury,
novinář a literární kritik.

Přicházet před sebe, zůstávat po sobě

Rozhovor s básníkem
Petrem Čermáčkem

Zdeněk Volf

S Petrem Čermáčkem (vl. jm. Petr Čermák, 1972 Choceň) se poslední roky setkáváme v nově opravené funkcionalistické kavárně Era, nacházející se v Brně poblíž Lesnické a dřevařské fakulty Mendelovy univerzity, na které od absolvování doktorského studia (2000) pracuje. Čteme si navzájem texty, sdílíme vydávání nejrůznějších knížek, potkáváme se na autorských křtech či vernisážích... Když mi tedy počátkem prázdnin předával „ke kávě“ třetí číslo *Kontextů* se svými nejnovějšími básněmi, napadlo mě, zda na ně nenavázat rozhovorem. Překvapilo mě však, ba zaskočilo, že s autorem, který do svých padesátin vydal již deset básnických sbírek (tu desátou letos zjara pod názvem *Fysiologus*), který své dřevorezy, linoryty a kresby – jimiž doprovází nejen vlastní tvorbu, nýbrž i tu v literárních revuích a tiscích svých přátel – vystavuje od roku 1996, prostě že s někým, kdo zároveň redakčně působil v časopisech *Psí víno* a *Weles* (tam mezi lety 2011 až 2015 dokonce jako šéfredaktor) a v letech 2008 a 2012 obdržel nominaci na Drážďanskou cenu lyriky, doposud nikdo v žádném kulturním periodiku nehovořil. I pokusil jsem se s básníkem slova, vrypů, čar (podrobněji na cermacek.cz), výbojně ohledávajícímu jak krátkost haiku, tak možnosti prozaizace volného verše, jenž nadto v neposlední řadě již drahý čas věrohodně glosuje novinky naší i překladové poezie (protimluv.net), o „premiéru“.

Říkám si, co se skrývá za údajem na záložkách tvých sbírek: Pochází z Chocně.

Místo, odkud pocházíme, kde jsme prožili dětství, považuji za důležité. Nejen pro sebe. Ať chceme

či ne, dává nám určité měřítko, výchozí nastavení pohledu na svět. Příběhy, barvy, vůně, scenerie, slovní spojení se v nás v dětství ukládají, tvoří základní matici, s kterou se poměřujeme, vůči které se vymezujeme. Vědomě i nevědomě. Podobně

jako můj učitel, kolega a přítel Honza Lacina mívám radost, když v krajinách daleko od svého domova zahlédnu stejné tvary, stejnou horninu, rostlinu jako ve své rodné krajině. Žiji už přes třicet let v Brně, postupně srůstám s okolní krajinou, Svratka se prolнула s Tichou Orlicí, přesto „pochází z Chocně“ zůstává podstatné.

Právě vydaný sborník brněnských básníků dokonce dostal název podle tvého verše: *Srůstáme se Svratkou*. Co „stejného“ však shledáváš v krajině Norska, kde poslední roky pracovně pobýváš?

V norské krajině nejdříve vnímám vše, čím je jiná než naše krajina... Moře a kámen ve všech myslitelných podobách, měřítcích. Fascinuje mne její proměnlivost, prostorová i časová. Býváme tam v létě, za polárních dní. Přijmeš to jako danost, hýčkáš si dlouhé hodiny měkkého nízkého světla. Vždy teprve po několika dnech začnu vnímat i to, co je totožné s našimi krajinami – velká část rostlin, které určují ráz norské krajiny, rostou i u nás (byť třeba vzácně a jen v horách), sdílíme i velkou část ptačích druhů... Když jsem tam, plně vnímám první, druhý, třetí plán krajiny, nepíšu, dívám se. Teprve po návratu se otevírá „čtvrtý“ plán, vnitřní, skryté obrazy, souvislosti a vznikají texty.

Přineslo ti to – počínaje osmou sbírkou *Vlnolam (2018)* – nečekaně dlouhé širokocodeché versety, ne nehodné Robinsona Jefferse nebo Saint-Johna Perse. Jenomže nejde napodobovat, píše se nitrem. Něco se v tobě otevřelo...

Nevím. Nebylo to plánované. Po mnoha letech jsem napsal několik povídek a spolu s tím se

prodloužily i řádky básní... Sebevykladačství je ošemetné. Mohu vést úvahy o změně tempa dané věkem, mohu posun spojovat se čtenářskými zážitky (prózami, které pracují s básnickými prostředky, z mnoha lze jmenovat například knihy Sary Baume), a konečně mohu širokocodechost asociovat také právě se severskou krajinou, vše je tam větší, delší, méně jednoznačné... Změna mi umožnila věnovat se tématům, která jsem už dlouho chtěl nějak uchopit, jako jsou bestiiře, staré cestopisy či dopisy psané z dalekých krajin. V první chvíli ji provázely i jisté rozpaky, nejistota, zda to je cesta, kterou jsem schopen udržet. Postupně však přišla také úleva, jisté otevření, uvolnění obraznosti – některé obrazy prostě potřebují širokocodeché verše.

Přesto některé versety nepostrádají ani ukotvenost haiku („ticho ptáků, křik břehu“). Tedy jakousi koncentrovanost, obrazový vnor – což je patrné i z příslušných grafických doprovodů, zejména v linorytu. Potřeba prorytí metafory? A „škrťá i v grafikách“, poznamenal Miroslav Koval v úvodu tvé výstavy v Galerii Jiřího Jílka.

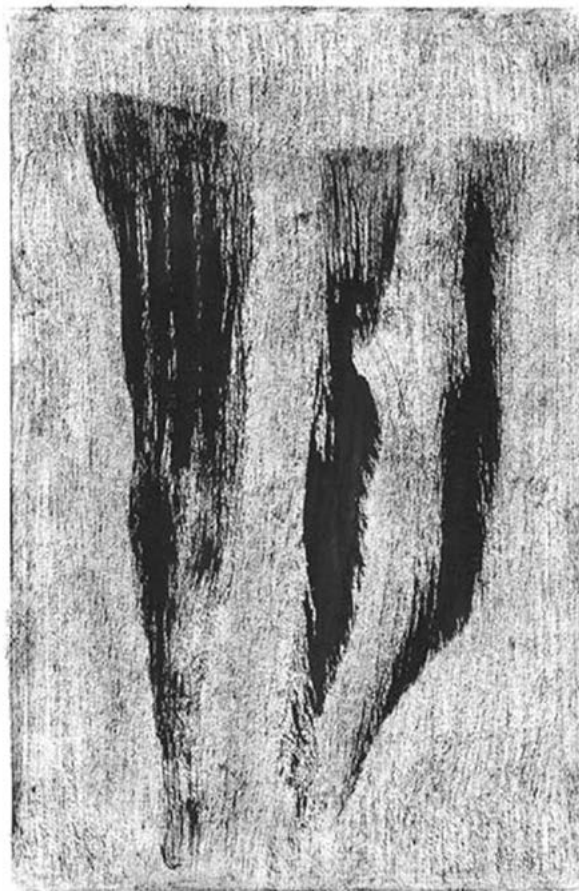
Prorytí metafory je krásné slovní spojení. Mám rád, když se obrazy rozběhnou a stejně tak okamžik, kdy překotný proud klopýtne, uhne z osy či náhle zpomalí v tišině. Haiku tu a tam stále píšu. Moment překvapení, to znělé „žbluňk“ tolik vlastní haiku rád vkládám i do delších textů, někdy rovnou, jindy vznikne až zmíněným proskrtáním. Když jsem s Miroslavem Kovalem chystal výstavu, kterou zmiňuješ, povídali jsme si mimo jiné o poezii – naprosto neomylně mi doporučil Johanne Bobrowského, kterého jsem (k vlastní hanbě a škodě) neznal. Jeho básně jsou právě na takových obrazových vnorech, zhutnělých

pronikavých obrazech, často vystavěny. Nadchly mne. Vzhledem k tomu, že mé básně a linoryty vznikají často souběžně, vzájemně se samozřejmě ovlivňují. Linorytu je vlastní mířit ke zkratce, znaku, a někdy se to promítne i do textů... Stejně tak jako se v nich opakovaně objevují motivy s grafikou přímo spojené.

Grafikou „píšeš“, psaním „řežeš“. A co ti přinesl Gary Snyder, kterého si, pokud vím, i překládáš?

Překládám si ho velmi nesouvisle a spoře. Jeho intertextualita, fragmentárnost, četné nám vzdálené reálie... Nemám iluzi, že jsou na to mé znalosti dostatečné. To, že jsem se do toho pustil, vychází z potřeby být s jeho texty co nejtěsněji. Když jsem si kdysi jako student lesárny pořídil *Dítě na skleníku* a četl tam Snyderovy básně, byl jsem zasažen, čelně, natrvalo. Snyder propojuje oblasti, které mne zajímají, poezii, biologii, antropologii, kulturu a historii přírodních národů. Je environmentální a spirituální, aniž by to z jeho básní jakkoliv trčelo, a přitom v jeho textech stále zůstává beatnická přímočarost. Mám rozečtený Snížkův překlad zatím poslední sbírky *Tenhle okamžik* – neskutečná intenzita! Kdybych se měl ohlížet, co přinesl do mé poezie, tak asi především to, že mi jasně ukázal, že mohu být či spíše mám být přesný, zcela konkrétní v tom, co znám, co je pro mne důležité, že se nemusím zdráhat použít odborný přírodovědný termín, druhová jména ptáků a rostlin.

Zatímco básnické vize modernistů Eliota či Pounda zůstaly spíše u silných podnětů, Gary Snyder – svým způsobem od prvotiny *Mýty a texty jejich pokračovatel* – postupně verši

Tři skoro postavy – kresba tuší, 2023

a eseji pohnul celoplanetárním myšlením. Jak se ti coby pedagogovi Lesnické a dřevařské fakulty či občanovi Brna-Komína daří zpracovávat třeba jeho myšlenky na téma „velikost místa“?

Sdílím se Snyderem názor, že bychom měli být „lidmi této země“, „lidmi tohoto místa“. A je přirozené začít nejbližším okolím. Pro mne je důležité vědět, kde „za humny“ kvete bez, kde dobromysl, kde sedává poštolka, kde zimují kvíčaly. Poznání místa vytváří vztah k němu a vztah vyzývá k péči. Snažím se to vysvětlit studentům, snažím se tím řídit. Máme v Komíně okrašlovací spolek, jehož jsem hrdým členem, byl jsem pět

let v zastupitelstvu... V okrajových částech Brna je neuvěřitelný tlak na zábor krajiny výstavbou domů i silnic. Velkou část obyvatel zajímá více, zda budou nová parkovací místa, než to, zda zůstane zachováno klidné místo v polích, kam se lze jít projít. Spousta věcí, které bych si přál, se nepodařila. Z toho, co se uskutečnilo, respektive ještě stále uskutečňuje, mě nejvíc těší obnova polních cest. Řada bývalých cest byla za JZD rozorána, zůstaly však polními cestami v katastru, a to navíc v majetku města. Po roce 1989 se nic nezměnilo, pozemky zůstávaly součástí polí, až nyní městská část cesty obnovuje. První z nich lemují habry a babyky, chodí po ní spousty lidí. Několikrát jsem slyšel reakci: vždycky jsem si říkal, že by tudy měla vést cesta. Snyder v eseji, kterou cituješ, píše, že není žádné omezení, jak velké by mělo být místo, jehož jsi „členem“, limituje ho pouze velikost srdce. Cením si jeho přístupu, ale realisticky vnímám, že sílu k činu snadněji najdeš v bezprostředním domově.

Kavyly - linoryt, 2015

Brnu-Komínu jsi dokonce věnoval soukromý tisk, skládanku z veršů a řekněme foto-linorytů nazvanou *Masopust*. – Kdysi třídní veselí, rej vyrovnávající tehdejší společenské tlaky, dotýkající se osobní identity, muži hráli ženy, člověk zvíře, smrt člověka a naopak.

Masopust v Chocni, ostatky v Komíně. Přitahovaly mne vždy. Tím, co jmenuješ, ale ještě více tím, co se při nich nově odehrává. Vznikají nové neplánované významové přesahy, posuny. Když v tanečním reji spolu tančí smrtka s esenbákem, neasociuj si to. Když v roli smrtáka roky působí řidič trolejbusu, který jezdí na tvou konečnou, ztepilý chlap, vášnivý kuřák, vidíš prostě v pauze mezi odjezdy třicet šestky kouřit smrtáka, není třeba masky. Moje dcera, když byla malá, říkala: „Tati, jeli jsme zase se smrtákem.“ V textech se mi masopust propojuje se sny, v linorytech zůstal prostý záznam konkrétní scény, v reálném, naivním pojednání. Texty i lina vznikaly jednotlivě, rozesety do mnoha let, dlouho jsem nevěděl, jak je spojit. Nakonec z toho vzniklo leporelo, harmonika, vždyť na tu se na masopustu často hraje...

Z „básníka krajináře“ (Martin Stöhr) s výchozím spirituálním přesahem se ve středním věku propisuješ, prorýváš v autora silných mytických zamyšlení, takřka v průvodce nočních či denních snů. Tvůj bestiář nabývá čím dál bájnějších, archetypálnějších tvarů. Zejména dvánáctivětá skladba „Vodní kámen“, z právě vydané sbírky *Fysiologus*, posílaná jako epištoly vlastní ženě („píši ti z místa, které není“), vybízí k otázkám: našels své „nejzazší pobřeží“, svůj „možný příběh“, kde bys „přicházel před sebe, zůstal po sobě“?

Kdybich ho našel, přestal bych zřejmě psát. Asi jsi také dostal opakovaně otázku: proč píšeš? Jak těžké na ni odpovědět. Pokusil jsem se k ní ve „Vodním kameni“ vyjádřit, forma dopisu skýtala naději, že to dokážu lyricky, a přitom srozumitelně pojmenovat... Jistou roli asi sehrálo i to, že jsem ho psal v covidovém roce 2020, který k takovým tématům vybízel. Psaní je pro mne snahou o přesah, vyrůstá z potřeby „přicházet před sebe, zůstat po sobě“. Je to určité vymezení vůči dočasnosti... Nedokončené, nedokončitelné. „Vodní kámen“ je textem, který doprovázely pochyby, zda to je přenosné, zda to drží pohromadě, zda to není někde příliš „přesvícené“, a zároveň radost z toho, co do textu proudilo, cítil jsem u řady obrazů, že mi jsou velmi vlastní, že jsou hlubinné, vyvělé. I proto mne potěšilo, že dosavadní čtenářské reakce na něj jsou vstřícné.

Krajina v dešti - kresba tuší,
z cyklu Minor, 2022

V autorském příspěvku do esejistické antologie *Básníci čtou básníky* však cituješ deníkové věty Jana Zábrany: „V základě snahy realizovat se tvorbou je úraz v nejčtetnějších variantách, ale vždy znemožňující komunikaci a seberealizaci... Tvorba je překonáváním tohoto základního úrazu...“ – V jakých „variantách“ se ocitáš? Někdy to přece nemusí být nijak zjevné.

Rozhodně to nemusí být zjevné, myslím si dokonce, že u většiny tvůrčích lidí to není zjevné. Zábranův „úraz“ chápu jako jakoukoliv naléhavou potřebu sdělovat více než lze sdělit běžným způsobem, jako pociťovanou nedostatečnost obvyklé komunikace. Dětské úzkosti, které ti zůstanou, otázky, na které nenacházíš konvenčním způsobem odpověď... Rád by ses jich zbavil, zodpověděl je, vstřelil je, ale zároveň jsou tvou nedílnou součástí, takže se jich také do určité míry držíš... Témata, která neumíš běžným způsobem uchopit, a přesto je vnímáš jako podstatná, potřebuješ je zhmotnit, zaostřit. Báseň, kresba, grafika jsou cestou pod ně. Zábranova formulace je vyhrocená, ale vystihuje podstatné, proto ji rád cituji.

K překonávání „nedostatečnosti komunikace“ z druhé strany přispíváš i tím, že na webu nakladatelství Protimlův zavěšuješ tzv. Čtenářský náčrtník. Původně jsi ovšem uveřejňoval celé recenze, vlastně tak jsem na tebe – přes reflexi na svou sbírku – před lety narazil.

Po letech psaní recenzí jsem chtěl o literatuře psát jinak. Chtěl jsem psát jen o knihách, které se mi líbily, na které podle mne stojí za to upozornit, nechtěl jsem analyzovat, hodnotit knihy, které považuji za nezajímavé či nepovedené. K textům,

Pištci - papírotisk, 2015

kteřé mne oslovily, dokážu říci více, čtu je s radostí opakovaně, hledám další vrstvy, významy, paralely. Inspirují. Formát čtenářských náčrtů/zápisků jsem zvolil proto, abych mohl psát volně, stylem, který by byl v recenzi možná vnímán jako nepatřičný. Kdyby neexistovala tahle možnost, přestal bych o literatuře pravděpodobně psát úplně. Přitom by mi to chybělo, když o knížce píšu, přemýšlím o ní zpravidla intenzivněji, psaním reflexe se otevírají nové otázky, ukazují nové souvislosti. Nicméně o každé knížce, která mi přinesla silný čtenářský vjem, napsat nedokážu, občas nenajdu cestu, jak své vjemy vyslovit tak, abych s tím byl spokojen. Možná bych měl občas k svému náčrtníku připojit i seznam knih, o kterých jsem chtěl napsat a nenapsal...

Všiml jsem si toho i v rámci jednoho autora. Vrátime se do otcovské náruče a Maso se stává slovem Miloše Doležala ohledáváš, charakterizuješ, jeho nénie Jana bude brzy sbírat lipový květ už ne.

Chtěl jsem o ní napsat. Je to nádherná kniha. Nedokázal jsem to tak, abych s tím byl spokojený, slova, která mne napadala, byla nedostatečná, nepřesná. Mezitím napsala do *Tvaru* (7/2023) recenzi Jitka N. Srbová a v ní je přesně to, pro co jsem nenacházel slova, například tato prostá a přesná charakteristika: „... se jednou prožitá minulost při čtení znovu stává jsoací, urgentní přítomností.“ Výstižně pojmenovává i nejistotu či rozpaky, které mě nad mou nedopsanou reflexí provázely: „Vyzdvihovat hodnotu svědectví je jaksi pitomé. Každý by se radši obešel bez vyzdvihování – a bez ztráty.“

Považuji to za přístup velmi poctivý. Právě z hlediska možnosti/nemožnosti komunikace, do které se v literatuře a v umění vůbec neustále vkrádá pokušení věhlasu, prestiže. V tom ohledu dost želim i odmíčení zavedené revue *Weles*, již jsi přece byl taky šéfredaktorem.

I já ho želim. Odmíčení *Welesu* je dáno ztrátou energie. Nikdo už nemá sílu a čas být tím, kdo by vše táhl, od podání grantu přes sestavení jednotlivých čísel až po jejich distribuci. Bytí šéfredaktorem je náročné, obvyklá „expirační doba“ byla tři až čtyři roky. Postupně to po večerech a po nocích zvládáš hůře a hůře, a najednou už to nejde. Doufali jsme, že se toho ujmou noví redaktori, mladší, že to pro ně bude výzva, příležitost. Na pár let se to díky zarputilosti Mirka Chocho-latého podařilo. *Weles* prošel proměnou, která se podle mne vydařila. Jenže pak už opravdu nebyl nikdo, kdo by byl ochoten a schopen vést revue dál. Stále vlastně nevím, proč to tak je. Pro mne dvacetiletého, třicetiletého to bylo neodolatelné... Myslím si, že *Weles* byl, ve všech svých

etapách, otevřeným prostorem, vycházely tam velmi různorodé texty. A zároveň byl vždy malým (navzdory počtu stran) přátelským časopisem. Mnohá přátelství, která jsem jeho prostřednictvím navázal, trvají k mé radosti doposud.

Ano, jakási „demokratičnost“, která je poslední roky cítit z *Tvaru*. Přitom širší, nejen „královopolský okruh“ kolem Víta Slívy, letitého korektora *Welesu*, se pořád po hospodách schází, o výtvarnou stránku se začal starat Petr Veselý... A jak je na tom negrantová básnická edice HeWer, kterou jsi spolu s Tomášem Lotockým slibně založil?

Knížky vydané v edici HeWer jsme se rozhodli dělat co nejlevněji, nejjednodušeji, a přitom tak, abychom byli s jejich podobou spokojeni. To vše je možné jen díky přátelským darům, a to nejen finančním. Na dosud vydaných knížkách pracovali všichni bez honoráře, redakčně, výtvarně, typograficky. Tisk zaplatil autor či jeho přátelé. Celkem se nám zatím podařilo vydat osm knih (viz herberk.eu/hewer/), dosud poslední v roce 2021. Události uplynulých tří let jsou bohužel i pro HeWer limitující. Tisk je dražší, u mnohých autorů není jednoduché dát potřebnou částku dohromady, a konečně času ani energie nám nepřibýlo... Nevzdáváme to, doufám, že se ještě podaří nějakou knihu zrealizovat. Zvažujeme zapojení odměnového skupinového financování prostřednictvím kampaně na některé z platforem, jako jsou Hithit či Donio. Uvidíme.

Osobně jsem velmi rád, že jste se ujali vydání posmrtné sbírky našeho společného přítele Tomáše Mazáče *Kde končí tvé jméno, začíná moje amen* (2019), kterou, jak se sluší a patří na

básníka lásky, podpořila jeho poslední přítelkyně... Nicméně v jisté chvíli jít dál taky znamená se vrátet (Lao-c’). Za koho jsi vděčný, kdo tě kdy literárně či výtvarně rozcítil, nasměroval?

Směrování je stále pokračující děj. Kdybych ho měl zmapovat celý, musel bych jmenovat mnoho lidí, včetně tebe. Ale ty asi míříš především na začátek... Studoval jsem gympl ve Vysokém Mýtě. Hodně jsem četl, v té době téměř výhradně fantastické prózy, hlavně klasické sci-fi, ale také třeba Jana Weisse či Edgara Allana Poea. Když nás začal literaturu učit Jan Klíma, později dlouho působící na Historickém ústavu Univerzity Hradec Králové, zjistil jsem, že zajímavou literaturou může být i poezie. Oslovil mne poetismus a surrealismus. Tím spíše, že jsme se spolužákem Tomášem Hanzlíkem, dnes skvělým operním skladatelem, uměleckým vedoucím Ensemble Damian a impresářiem kočovného divadla Theatrum Schrattenbach, zjistili, že v choceňské knihovně zůstal k výpůjčce, patrně omylem, sborník *Surrealistické východisko* (1938–1968). Z nadšení ze zhlédnutého a přečteného vzniklo několik, určitě do značné míry odvozených, textů (moc si je nepamatuji). Tomáš už tehdy začínal skládat, poslouchal zajímavou hudbu, maloval, bydleli jsme v Chocni jen kousek od sebe... Někdy na konci čtvrtáku, a hlavně o dlouhých prázdninách po maturitě jsem zkusil první grafiky, nejdříve to byly dřevořezy, pak lino. Na podzim 1990 jsem přišel studovat do Brna, přímo do záplavy knih, koncertů a divadel všech podob...

A během šesti let ti vyšla prvotina *Drkotání větví*, kterou nemusíš vůbec zapírat. Jaká k ní byla cesta?

Petr Čermáček (vpravo), Zdeněk Volf (uprostřed)
a Tomáš Jenček – autorské čtení ze sbírky *Fysiologus*
v brněnské Káznici, 10. května 2023

Řekl bych, že to byla vcelku obvyklá cesta. Ještě s texty ovlivněnými surrealismem (byť mne už více zajímala jiná poezie) jsem došel hned někdy v prváku na vysoké do nakladatelství Blok. Přčetl si je Ivo Odehnal a dost mne smetl, pamatuji si zejména na hodnocení, že „jde o špatně stráveného Lautréamonta“, já přitom od něj tenkrát ještě neměl nic přečteno... Na chvíli mne to od psaní odradilo, jenže nutkání bylo příliš velké. Postupně jsem začal psát texty konvenující s mými putováními krajinou a s četbou, v které se v tu dobu mísili Američané z odeonské edice Plamen a z antologií *Horoskop orloje* a *Dítě na skleníku* s českými křesťanskými básníky. Když bylo básní více, odvážil jsem se je zanést do

Hostu, tenkrát ještě sídlícího v kamrlíku u Muzejků v Berglově paláci. Nabídli mi otištění v revue a k tomu, k mému jásavému překvapení, dodali, že když toho bude více, mohla by to být časem i knížka. Což se stalo.

Otázka pseudonymu Čermáček přišla až s publikováním? A představuji si, jak „obětínu“ ze své poezie skládáš k nohám básnickému bardu Orlicka Vladimíru Mikešovi, pocházejícímu z Chocně...

Už do Hostu jsem básně nesl se jménem Petr Čermáček... Čermák je velmi běžné příjmení, Petr běžné křestní jméno, nechtěl jsem být zaměňován. Čermáček se mi líbilo hned z několika důvodů – říká mi tak už od studentských let řada přátel, je to ptačí jméno (v lidové řeči rehek), zdrobňující pseudonym není obvyklý (spíše se jméno „zdrsňuje“), slyším v něm názvuk na Zahradníčka, kterého mám rád... Myslím, že mne vystihuje. Chápu ho s klukovským sentimentem jako své indiánské jméno. Vladimír Mikeš? Neumím skládat obětiny... Nicméně sdílení stejného prostoru dětství, stejné řeky, lesního rybníka, některých rázovitých choceňských postav mi umocňuje jeho skvělé básně a prózy. Naše dětství jsou od sebe vzdálena čtyřicet pět let, a přesto je v nich nespočet kořenových srůstů. ■

/ Rozhovor doprovázejí kresby a grafiky
Petra Čermáčka. /

Zdeněk Volf (1957), brněnský básník, povoláním soukromý inseminátor krav.

Kreslila si, sníh jí svítil mezi prsty

Básně malířů, sochařů,
grafiků, fotografů

Petr Veselý

Osmnáctý říjen je svátkem evangelisty Lukáše, patrona malířů. Legenda, podle níž byl sv. Lukáš malířem madon s dítětem, vznikla v 6. století po Kristu. Postupně se vyvinuly tři její verze. Podle první Lukáš namaloval Pannu Marii vlastní rukou ještě za jejího života, druhá hovoří o Mariině požehnání obrazu a třetí o tom, že Lukáš vytvořil pouze podkresbu a Maria sama vtiskla obrazu zázračně svoji podobu. Důvodem vzniku legendy byla snad obrana mariánského obrazu ze strany ikonodulů, tedy zastánců zobrazování svatých, proti námitkám jejich oponentů ikonoklastů. Kořeny námětu jsou nejasné, je možné, že v jeho základu stojí obrazné líčení Kristova dětství v Lukášově evangeliu.

Zobrazení svatého Lukáše jako malíře malujícího madonu s dítětem nebo také kojící madonu souvisí šířeji se zobrazením mateřství, tak jak v malířství (nebo i v sochařství) procházelo dějinami a různými kulturami až do současnosti. Zároveň se váže k obrazům s tématem malíře

El Greco, Sv. Lukáš Evangelista. Foto: Wikimedia Commons

a jeho motivu, ale nakonec i k tématu autoportrétu – jako malíře u stojanu, před malířským plátnem, s paletou a podobně – tento motiv bychom ostatně našli i u některých malířů z našeho výběru. V dějinách malířství zase najdeme řadu imaginárních portrétů sv. Lukáše, včetně jeho atributů. Možná je to téma k samostatné úvaze a možná námět pro výstavu, jejíž „tvář“ by navíc mohl být odkaz k vzácné (a pro mnohé překvapivé) relikvii na našem území (v inventáři Svatovítské katedrály), totiž mozkovně svatého Lukáše, přivezené do českých zemí Karlem IV. v roce 1355.

Pominu-li zřejmě bezpočet osobních patronů, ke kterým se umělci občas hlásí, je namístě zmínit společně s evangelistou Lukášem ještě dva patrony kanonizované. A to Fra Angelica (již za života nazývaného Beato, blahorečen byl Janem Pavlem II. 3. října 1982; svátek má 18. února) a Andreje Rubleva (kanonizován v pravoslavné církvi v roce 1988).

Sv. Lukáš v sobě prostřednictvím legendy propojuje autora slova a malíře, autora „slova učinného tělem“. Mezi současnými malíři, sochaři nebo grafiky je nemálo těch, kteří vedle projevu výtvarného mají potřebu vyjadřovat se slovem. Motivace ke psaní básní se u nich jistě neliší od „důvodu k básni“ u básníků. Řada autorů z našeho úzkého výběru (soustředěného pouze na české umělce) svoji poezii publikuje časopisecky, knižně nebo v podobě samostatných sbírek (např. Nádvorníková, Totušková, Slámová, David, Lipavský, Čermáček, Houdek, Valoch...), jiné vybrané básně pocházejí z rukopisů (Olešová, Balabán). U těchto autorů tak psaní poezie není jen doprovázením tvorby výtvarné, byť se s ní může prolínat, případně být jejím určitým komentářem. U jiných jde o básně spíše ojedinělé (třeba u Jindřicha Pruchy – na rozdíl od jeho početné korespondence, Václava Boštíka a dalších).

K psaní (poezie) bychom mohli připojit také tzv. psané nebo textové obrazy a kresby – záměrně se vyhýbám pojmu lettrismus, který myslím zahrnuje poněkud jinou oblast, operující často s písmenem jako znakem, méně s významem slova a pojmu jako takových. Mezi současnými výtvarnými umělci není tato aktivita výjimkou. Slova jsou často konstitutivní součástí obrazů například u Daniela Balabána, Jana Merty, Václava Stratila, Mariana Pally nebo Vladimíra Kokolii a dalších. Pojmenovávají nějakou věc, jev nebo prožitek; „tělo činí znovu slovem“. Jindy mají texty v obrazech povahu komentáře, komplementárního nebo i provokujícího sdělení. Podobně mohou obrazy tvořit celek s jejich názvy, vytvářejí tak jakási „dvojverší“, juxtapozice, obsahově se vzájemně pointující, kontrastující nebo i podrývající. ■

Daniel Balabán

...

Kreslila si, sníh jí svítil mezi prsty
a vločky nekonečně roztávaly.

Kreslila si asi sebe,
daleko a dále, dále...

Kreslila si své ranní kreslení.
Sníh jí svítil mezi prsty
a vločky nekonečně roztávaly.

Jarmila Totušková

...

Zatni
do kamene
ticho.

Jenom ne tklivě
kadeřavé
zauzlené linie.

Ale mezi podkresbou
zůstane
nadechnutí

prázdná.

Václav Stratil

Ústa vynechaná slovem

Svítil ústa plná skla

Alena Nádvořníková

GENEZE

Na hranách blankytu
svítivý břit.

Nestvůrný mlčí.

V hlubinách vysoký
vysoký křik.

Miroslava Slámová

...

Rukama červenýma od obrazu
procházím domem
Na plátně na Boží ruce
je vyšitých šest prstů

Jiří David

...

V pokleku
kaskádu srdcí
zapaluji
podobný orlu
střemhlav
mezi horou a vodou
strhnu beránka
jehož krví
píseň pastýři
do dlaní vytetuji.

Matěj Lipavský

...

Neonem kresba v mělké nice
holé zdi do úzké ulice
nahore bříza v bílém nebi
listů ucpalo žlab
v dešti se z něj voda kolem chrlí
začíná namrzat...

Bohuslava Olešová

...

Nyní se budu svlékat
ze všech svých obrazů
uložím je na pohovku
budu ležet jejich záhyby
sluncem a rosou
je budu bílit
jak nemocné prádlo
tak dlouho
až je obraz
za obrazem
naložím na jejich
bílou křehkost

Jan Svoboda

POOTEVŘENÍ

Pootevřela jsi ústa
Znovuzkříšení a nanebevzetí

Zadýchání a zatracení

Marian Palla

ta flétna zní

jako by na ni
hrál
pořezaný
řekla

Pavel Preisner

...

haluze choré rozkřápané
kmeny rozmočil močál
jsem rád že jsem tě našel Pane
nad knihou knih jsem spočal...

Vladimír Kokolia

I se zavřenýma očima si můžu vybrat, jestli se
dívám, nebo nedívám.

Ladislav Novák

ÓDA NA TUŠ

Jen několik krůpějí tuše
vržených sytě či jen suše
zachytí jak theatrum mundi
tak všechny záchvěvy mé duše

Václav Boštík

...

K slovu slovo slovo k slovu
v řetězu se volně pojí
jeden výraz význam dvojí
slova měkká slova z kovu
(...)
svoji hvězdu svoji novu
osm slabik řetěz spojí
v hodinovém nepokoji
k slovu slovo slovo k slovu

Jindřich Prucha

A TICHU ROSTLO...

Nad krajinou dlouho samoten jsem stál
a nikdo nepřišel, by pomodlil se v tom tichu,
jen kraj tesknoutou se chvěl a vody už jen šeptaly

Nad krajem dlouho samoten jsem stál,
než přišlo první světlo posíliti duši.

Jindřich Prucha,
Studie k České
madoně, 1913,
uhel na plátně,
41 × 40 cm

Matěj Lipavský

...

podepisovala se Tvá L.
on už přitom měsíc hníl v Haliči
když jí předtím psal
o odstúnech hlíny
na frontové linii

Jánuš Kubíček

...

Za obzorem obzoru je mnoho věcí –
věcí za obzorem je mnoho
za obzorem hlavy je mnoho věcí
za obzorem oka je mnoho věcí
za obzorem mluvy je mnoho věcí
za obzorem páření je mnoho věcí
za obzorem hmatu je mnoho věcí
za obzorem vznikání je mnoho věcí
za obzorem představy je mnoho věcí

Bohuslav Reynek

ŘÍJEN

Za mlhy clonou z krvavé řízy říjen se svléká.
Z hájů a hroznů vytéká ryzí zlatá řeka.
Přelévá říjen z dlaně do dlaně vody a mraky.
V nich mihotá se luna, zrak laně, s vichry a ptáky.

Kurt Gebauer

VÁH

Mohutné stromy
jak černé kytice
pnou se pod nebesy
pod nimi pase se stádo
a kráčí člověk

1960

Adriena Šimotová

...

Vidělas náhle zadní trakt domu
okna
jež jako oči hledí dovnitř
jakoby slepé a pokryté mázdrou
bývá to kuchyně:
tam vysívají vánoční stromky
či stojí v lahvi nedopité mléko
a napadlo mne náhle
jaké by to bylo letět dolů
z těch zadních oken
zadního traktu

Karel Zlín

NEPOZNATELNÉ

Do dávna otevřen byl dům.
Dnes vzhůru zvedá puklý Štít.
Stín stoupá ještě do schodů.
Chce se zde chvíli zachytit.

Kdysi nad stolem skláněl se.
Nepoznatelné třímal čas.
Tehdy, když žil, tam pod lesem.
Neznámu dal dny napospas.

Eva Kmentová

...

Hledám se –
na starých fotografiích
a v hebké srsti zvířat,
ve vůni sněhu a trávy, znovu rostoucí,
zbytky dopisů – melodie –
párek s hořčicí a skleněnka,
v běhu z kopce dolů
a v povrchu oblázků
hledám se –
tam někde musím být.
(...)

Miroslava Slámová

STARÁ FOTOGRAFIE

Vzpomínka jen povrch olízne
a přece tam jsme
už se vším nepoznaným
klíčením a brzdami

Vědět víc –
jen pro jistotu
jaké síle – na čí stranu
budou přičteny?

Vladimír Houdek

(…)

Hledám tvar domu.

*

Ve mně,
prochází zahradou i pokojem.

*

Ta pevnost bezu. Ty prameny tepu,
pod kterými se skrývá
malý altánek ze dřeva a kamení.

Tam uvnitř. Pod dnem
skla. Skrývá se víko a jeho starý župan.

Tam hluboko. Tam
do tmy včely vyměšují svůj kal.

Svá rydla. To mystérium
přivázané k hůlce. K pochodu, k životu.

(…)

Stačilo by málo.

Jan Svoboda

JOSEF SUDEK

V malé místnůstce
kde anděl se zlatými křídly odpočívá
oči zasněné
přebývá básník

Zapisuje gesta soch
Zapisuje mlčenlivost stromů
Zapisuje tichu

Jiří Kolář

30. červen — čtvrtek
EPIKTET XI

Nikdy neříkej žes něco ztratil
nýbrž že ses vrátil!
Nezemřelo ti dítě ani žena
ale vrátily se
Byl vrácen i majetek o který jsi přišel
Nebo jsi ho byl zbaven neprávem?
Co na tom skrze koho jej Bůh požádal?
Dokud jej máš dbej o něj jako o cizí
nebo jako pocestný o hospodu

Pavel Štýbr

...

Maminko
až pojedete do města
přivezte mi prosím notýsek a tužičku
nebo raději tříbarevné pastelky

K čemu to Jindříšku?
Chtěl bych maminko
vymalovat svět

To bys nezvlád Jindříšku
svět je moc velikej
Jdi za tatínkem
přimluvím se
koupí ti foťáček

Nemohu maminko
vím jak to máte
s penězma

Jen jdi Jindro
není vyhnutí
tak to stojí ve veliké knize

Dopomáhej ti Bůh

věnováno J. Štreitovi

Jiří Jílek

Z NOUZE SVÉ ČINÍM CTNOST

Upřel mi život rozmar své tvorby
 a nechal jen nezbytnost a nutnost
 A jestliže myšlenky mé
 v cáry slova se oblékají
 jestliže znám
 je vůle mé v tom jen tolik
 kolik je vůle v mlčícím listu
 aby šuměl když zaduje vítr
 kolik je vůle v mlčícím dřevě haluze
 aby skřípěla a praštěla rvána bouří

Karel Adamus

...

že neumíš?
 a co chceš víc!
 právě proto že neumíš
 můžeš znovu a znovu nacházet
 právě proto že neumíš
 můžeš znovu a znovu brát
 jaké by to bylo umění
 kdyby se předem zajistilo
 kdyby se předem stalo

Jiří Valoch

Nemám nic jistého,
 jen pravidelnost deště
 a ticho mé pulzující paměti.

Když nikdo,
 tak nikdo,
 ani rozlomený hlas
 náhodného setkání
 na operačním stole.

Otakar Slavík

...

A tak došlo na Provazolezce. Odpočinek
 provazolezce
 na provaze, s mašlí, odpočinek provazolezce
 v povětří,
 pod zemí, před představením, předposlední
 odpočinek –
 jako násilnej, vymyšlenej úhyb od katastrofy.
 Již mě nenapadlo totiž nic jiného, než – jak jsem
 viděl u Evy Kmentové – hromada,
 stoh papírovejch útržků a na každým napsána
 otázka:
 PROCŤ?

/ Básně vybral Petr Veselý. /

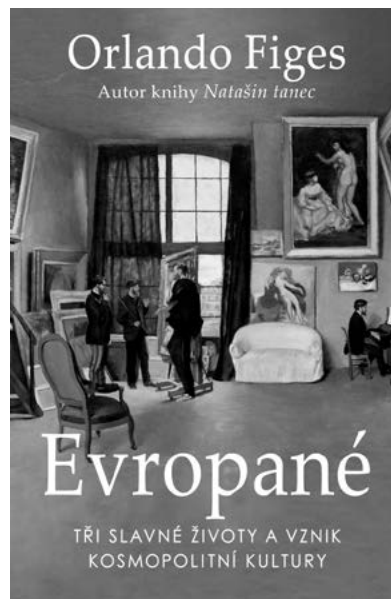
Kdo jsou Evropané? A kdo Rusové?

Malé zamyšlení nad knihou Orlanda Figese

Jiří Hanuš

Orlando Figese se označuje za historika, který rád zobrazuje reálný svět, což je dáno jeho profesní výchovou v Cambridgi. Tam od šedesátých let 20. století nejméně po dobu tří dekád dominovala sociální historie (E. P. Thompson) a všichni zdejší žáci jí byli – včetně Figese – ovlivněni. Poněkud paradoxní bylo, že jeho studijní volba padla nejprve na mladohegeliány a na raného Marxe, ale pak se z rozhodnutí svého školitele přeladil na ruské sociální dějiny. První půli osmdesátých let strávil v tehdejší SSSR, chodil do archivů, přesvědčoval archivářky, aby mu půjčily dokumenty, učil se pilně rusky. Napsal svou první knížku o ruských sedlácích na střední Volze za revoluce a od té doby mu nedají ruské dějiny spát.

Jeho background sociálního historika mu ovšem v následující kariéře nezabránil, aby to nezkusil v různých historických podoborech. Od sociální struktury ruské vesnice se přesunul

Orlando Figes: *Evropané: Tři slavné životy a vznik kosmopolitní kultury*, BETA Dobrovský 2021, 579 stran

poměrně snadno do dějin kulturních (to nejčastěji) a oblastí orální historie i dějin války. Dalo by se říci, že napsal jednu knihu v jakémsi tušení významnosti tématu (jeho *Krymská válka* vyšla v roce 2010) a dva bestsellery: *Natašin tanec* a *Evropané* (originál 2019).

Evropané působí na první pohled jako intelektuální dějiny. Těmi samozřejmě jsou, ale nikoli výhradně. Autora zajímalo nejen to, jaké napsal Turgeněv romány a co v nich stojí, případně jaké operní role nazpívala jeho celoživotní (vdaná) láska Pauline Viardotová, ale také jak tehdejší Evropané cestovali, bydleli, stavěli domy, hodovali – a hlavně, jak vydělávali peníze, jak bojovali za autorská práva proti tehdejším pirátům, zkrátka jak žili své každodenní životy. Jedná se o historiografii bez „ismů“, ty Figese nezajímají. Zajímají ho životní osudy, konkrétní příběhy, osoby z masa a kostí. Empirické školení v Cambridgi se nezapře.

Monumentální díla typu *Evropanů* si současně říkají o srovnání s krásnou literaturou, ale jen v našich končinách, kde je schopnost odborného a přitom krásného psaní často zaměňována za popularizaci. U Figese možná hraje roli skutečnost, že jeho matka byla spisovatelkou – podle hesla, že jablko nepadá daleko od stromu –, a jistě též fakt britského způsobu esejistického psaní, které se vyučuje v podstatě od základních škol a hojně také na školách středních. Jeho knihy jsou zkrátka velmi čtivé, což nijak neubírá na odbornosti. Za *Evropany* jsou měsíce a léta práce s prameny a literaturou, to se pozná na první pohled.

Tajemství čtivosti je ovšem i ve skladbě knihy, respektive v její koncepci. Ta sleduje poměrně jednoduchý, ale účinný recept. Kombinuje životopisné a vztahové záležitosti s kulturními oblastmi a problémy širšího – a celoevropského – rozsahu. Pokud se dozvíme například něco o tom, jak Turgeněva vodilo jeho srdce po západní Evropě, když následoval svou operní divu, dočteme se hned v následující podkapitole i něco o celoevropské železniční síti. Sledujeme-li Viardotovy při jejich cestě do Londýna, můžeme se těšit na partii knihy, v níž se dozvíme něco o tehdejší Londýně a jeho zahraničních obyvatelích. Kniha je dostatečně zalidněna a současně jsou v ní systematictější odkazy, a to vše ve vhodné symbióze. Snad jen otázka autorských práv a zápasu za kultivaci evropských podmínek se vrací poněkud v kruhu a snad častěji, než by bylo nutné – Figes ovšem v jednom svém rozhovoru o knize přiznal, že ho tento problém zajímal naprosto zásadně. Vyjádřil to poněkud drsně, ale asi pravdivě: Umělci nemluví pořád o svém umění. Často mluví o penězích, aby mohli tvořit.

V tomto díle se podařilo spojit Evropu s Ruskem, což v postavě Turgeněva, asi nejznámějšího

„západníka“, nebylo tolik obtížné. Naopak autor ukázal, jak to Turgeněv jako obdivovatel Francie, Německa a celého západního životního stylu tehdejší umělecké buržoazie neměl v Rusku a s Ruskem typu Dostojevského jednoduché. Kus Ruska je sice skoro pořád v Evropě, není to ale v žádném případě celé Rusko – a to lze tvrdit asi přes celou moderní dobu až do dneška. Turgeněv byl zkrátka až příliš velký liberál, navíc si našel na Západě jak přátele, tak čtenáře. Rusko mimo Rusko bylo Ruskem kultivovaným, vzdělaným, chápajícím a obdivujícím západní vymoženosti, se Západem takřka splývajícím. Je ale třeba dodat, že takových Turgeněvů nebylo mnoho.

Pozoruhodnou část publikace tvoří kapitoly, v nichž Figes líčí prusko-francouzskou válku, která se nepříznivě dotkla všech hlavních hrdinů – jejich životního stylu a úrovně, jejich chápání konkrétních německých reálií, jejich schopnosti cítit se jako doma opravdu po celé kulturní Evropě (za kulturní Evropu považoval náš manželský trojlístek především města vybavená operou, popřípadě alespoň vlastní rozlehlou vilou s hudebním salómem!). Právě prusko-francouzská válka a následné události představovaly temný mrak na dosud poklidném nebi v podstatě úspěšných umělců, kteří si nemohli stěžovat na nezáměr publika, na nedostatek přátel, na možnosti při hledání nových životních příležitostí. Kapitola o válce nám nakonec dává odpověď i na podstatnou otázku, kterou autor sice explicitně neklade, ale poskytuje na ni odpovědi v pětisetstranném textu.

Co byla tehdejší Evropa? Proč je možné mluvit o tehdejší kosmopolitní kultuře, dokonce o jejím vzniku? V čem byla již tato Evropa jednotná, propojená umělecky i civilizačně? A co naopak tuto kosmopolitní kulturu nabourávalo?

Příliš jsme si zvykli, odkojeni příběhem o českém národním obrození, nahlížet na romantickou a postromantickou Evropu optikou jednotlivých národních kultur, obrácených samy do sebe a hledajících své místo na slunci. Tento trend je naprosto jistě všudypřítomný a je prokázán mimo jiné badáním všech historiků, kteří se věnovali srovnávání národních hnutí. Figes nám ukazuje velmi přístupně a pochopitelně, že vedle toho existovala i jiná Evropa, Evropa navzájem provázaná, hledající společné hodnoty, východiska i cíle. Evropa vzdělanců, literátů a umělců hledajících společný jazyk, sdílejících společný kulturní základ. Je to Evropa, která se sceluje technicky (fenomén železnice, která má vedle průmyslového i nezpochybnitelný kulturní význam), organizačně (postupné zavádění jednotných autorských práv a autorských poplatků) a samozřejmě kulturně (právě dějiny opery zde figurují jako nesmazatelná kosmopolitní stopa, zachovávající si i národní zvláštnosti). V tomto smyslu byla Evropa vnímaná také v Rusku, které bylo schopno přebírat alespoň některé z evropských vynálezů a přenášet do hlavních center carského impéria hlavní kulturní výboje. Není náhodou, že právě v popisované době dochází k pozoruhodnému převzetí mnoha myšlenek německých romantiků ruskými slavjanofily, o čemž sice Figes nepíše, ale my to snad můžeme doplnit. Otázka přenosu je ovšem vždy ošidná, protože právě u kulturních přenosů se občas mnohé „ztratí v překladu“, obrazně i doslova.

Středoevropan se u této knihu bude muset spokojit s vymezením střední Evropy především jako oblasti německé, což není viděno optikou předminulého století věc závadná. Jinými slovy, o naší monarchii se mnoho nedozvíme, což

je dáno samozřejmě životními osudy hlavních protagonistů. Musíme se spokojit s občasnými zmínkami o Karlových Varech při popisu tehdejšího lázeňství a s některými dalšími miniaturami. Vzhledem k tomu, že i český čtenář disponuje publikacemi typu Schorskeho *Vidně na přelomu století*, nemusí být z této absence příliš rozmrzelý. Mimochodem, srovnání Figese a Schorskeho není úplně mimoběžné, jak by se mohlo na první pohled zdát. Figes je rozevlátější, je více přitahován vyprávěním, méně se zajímá o architekturu a politiku. Schorske je analytičtější, místy filozofičtější. Obě knihy však lze mít na jedné polici vedle sebe, na svém kouzlu neztratí ani jedna z nich.

Evropané nejsou dosud poslední Figesovou knihou. Jako své rozloučení s aktivní akademickou kariérou zvolil syntézu ruských dějin, která končí napadením Ukrajiny v únoru roku 2022. Jedná se tedy o návrat k dějinám Ruska v jejich celku, po různých dílčích analýzách a odbočkách. Zda se i tato kniha stane tak oblíbenou jako *Natašin tanec* nebo *Evropané*, lze jen obtížně předvídat. Je ale zřejmé, že Rusko a Rusové tu s námi zůstanou, přítomni ať již svou pozoruhodnou kulturou (Turgeněv stojí stále za přečtení!), nebo svou problematickou, tradičně až na pár světlejších chvil antiliberální politikou, protizápadním ostnem a nárokem na výjimečnost. A pro nás Evropany platí, že se je budeme snažit pochopit – a to i tehdy, budeme-li proti nim válčit. Figes se o kritické pochopení pokouší ve všech svých knihách. ■

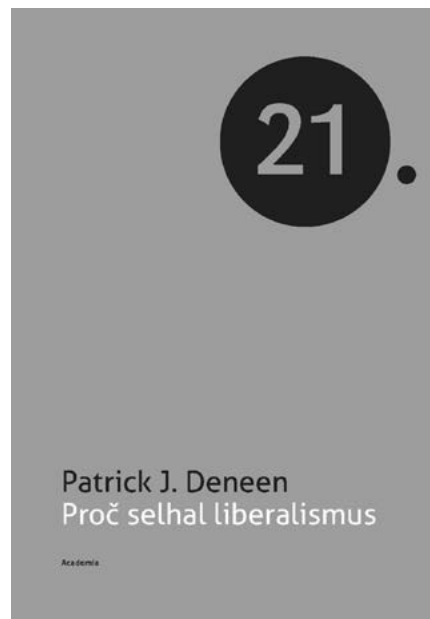
Jiří Hanuš (1963), historik, profesor Masarykovy univerzity.

Nad knihami Patricka Deneena

Jan Hroudný

Patrick J. Deneen:
Proč selhal liberalismus,
Academia 2019, 180 stran

V časech rostoucí nerovnosti, zrychlující se změn a zvětšující se deziluze z liberálně-demokratického řádu, který jsme znali několik posledních století, považují tuto knihu za podnět k zamyšlení. Nesouhlasím s většinou autorových závěrů, ale jeho kniha nabízí přesvědčivé postřehy o ztrátě smyslu a společenství, kterou pociťuje mnoho lidí na Západě a kterou liberální demokracie na vlastní nebezpečí ignorují.¹

S těmito slovy doporučil v roce 2018 Barack Obama na svém letním „reading listu“ knihu *Why Liberalism Failed. Politics and Culture* (česky *Proč selhal liberalismus*, 2019) politického filozofa Patricka Deneena.² Ten se po vydání tohoto bestselleru stal jednou z hlavních intelektuálních hvězd amerického konzervatismu. Jeho kniha však vzbudila debatu i na levici a s částí jeho závěrů se ztotožňuje poměrně široké názorové spektrum. Jak ale sám Deneen říká, málokdy se

ztotožní s jeho závěry v celé jejich šíři, zpravidla je přijmou jen do té míry, do jaké zapadají do jejich vlastního přesvědčení. Při příležitosti letošního vydání Deneenovy nové knihy *Regime Change: Toward a Postliberal Future* se hodí na názory tohoto provokativního myslitele, který bývá vedle Yorama Hazonyho a dalších občas řazen k tzv. národnímu konzervatismu, podívat podrobněji.³

Deneen na sebe poprvé výrazněji upozornil v roce 2009 svým textem *A Republic of Front Porches (Republika předních verand)*, ve kterém rozebírá sociální význam upuštění od stavění typicky amerických otevřených předních verand na úkor těch uzavřených za domem. Verandy podle něj plnily nenahraditelnou společenskou funkci tím, že vytvářely předěl mezi veřejným a soukromým prostorem. Fungovaly jako ideální místo pro setkávání a krátké diskuze. Odklon od stavění předních verand podle Deneena symbolizuje příklon k ochraně soukromí a klesající interakci s okolím. Vysoká mobilita a fluktuační

sousedů oslabila vazby v komunitách a způsobila, že lidé často své sousedy ani nechtějí více poznat.

Veranda byla podle Deneena symbolem toho, že rozdíl mezi veřejným a soukromým není tak zásadní. Naše soukromé jednání má samozřejmě zásadní důsledky pro veřejný život. Deneen zmiňuje cestování do práce na stále větší vzdálenosti, které ve svém důsledku přispěly k ničení životního prostředí. Úbytek vzájemných interakcí podle něj oslabil samosprávy a změnil chápání politiky jako vzdáleného sportovního zápasu, jehož součástí tak úplně nejsme.

Jaké jsou ale praktické důsledky? Deneen odkazuje na svého oblíbeného myslitele Tocquevilly, který ve svém monumentálním díle *Demokracie v Americe* předvídal, že narušení komunitních vazeb a ústup jednotlivců do úzkého okruhu rodiny a přátel povede k posílení moci státu, který bude jedinou institucí schopnou poskytnout jednotlivci oporu a péči: „Protože ve stoletích rovnosti není nikdo povinen poskytovat pomoc svým bližním a protože nikdo nemá právo očekávat od svého bližního velkou podporu, je každý současně nezávislý i slabý [...] V tomto krajním případě [občan] obrací přirozeně svůj pohled na onu nesmírnou bytost, která se jediná tyčí uprostřed všeobecného poklesu.“⁴ Ti, kdo chtějí bránit budoucnost americké ústavní republiky, tak podle Deneena mohou začít právě např. péčí o zástavbu, která musí umožnit setkávání se sousedy a vzájemné naslouchání.

Svůj pohled na svět Deneen uceleně shrnul v roce 2018 v již zmíněné knize *Proč selhal liberalismus*. Jaká je její hlavní teze? Liberalismus selhal, protože uspěl. Jako politická ideologie hluboce ovlivnil naše chápání světa a lidí jako nositelů individuálních práv. Jeho triumf ale

naplno odhalil některé nevyhnutelné protiklady v něm obsažené. Deneen přitom odmítá odlišovat klasický a moderní (progresivní) liberalismus. Chápe je jako dvě strany jedné mince, které odlišuje jen rozdílné pojetí pojmu svoboda, jež však v obou případech představuje radikální rozkol s antickým a křesťanským pojetím svobody jako sebekázně. Liberalismus, píše Deneen, při své snaze emancipovat člověka od stávajících vazeb, způsobil krizi kultury. Jeho snaha zabezpečit práva jednotlivců vedla ke vzniku nejrozsáhlejšího státního aparátu v lidských dějinách. Zvýšení ekonomické nerovnosti vytvořilo novou aristokracii, která však už nenesou zásadu „noblesse oblige“.

Deneen nešetří ani jednu ze dvou dominantních amerických politických stran: „Přestože konzervativní liberálové tvrdí, že brání nejen volný trh, ale i rodinné hodnoty a federalismus, je jedinou součástí konzervativního programu, který při nedávném politickém vzestupu průběžně a úspěšně uplatňovali, ekonomický liberalismus včetně deregulace, globalizace a ochrany obrovských ekonomických nerovností. A zatímco progresivní liberálové tvrdí, že prosazují společný smysl pro národní dědictví a solidaritu, který by měl snížit růst individualistické ekonomiky a omezit nerovnost v příjmech, byla jedinou částí levicového politického programu, kterou prosadili, osobní a zejména sexuální autonomie.“ (s. 60–61)

Faktem ale je, že Deneen akceptuje výrazné přínosy, ke kterým liberalismus v posledních stoletích dospěl. Považuje jej však za produkt své doby, který se svou představou lidí jako absolutně autonomních jednotlivců v současnosti naráží na veškerá dřívější omezení, a to i ta, která si lidé ukládají dobrovolně. Jeho cílem je však spíše

formulování nové politické teorie, byť v tomto ohledu nabízí kniha maximálně její nástin.

Z reakcí na Deneenovu knihu stojí za pozornost zejména komentář Ryszarda Legutka, podle kterého kniha otevírá určité otázky týkající se vztahu liberalismu a demokracie. Deneen totiž naznačuje, že liberalismus svým systémem garantovaných práv jednotlivců a menšin a brzd a protiváh odzbrojil demokracii. Podle Legutka má naopak demokracie s liberalismem mnoho společného a sama o sobě nedokáže lidi dělat méně individualistickými. Představuje spíše způsob vládnutí, a neumí tak produkovat soubor hodnot, které Deneen považuje za nutné. Ty musejí vycházet z jiných zdrojů, které se v různých zemích mohou lišit (Legutko jako Polák zmiňuje např. katolicismus, ze kterého ostatně vychází i Deneen).⁵

Kniha jinak získala převážně pozitivní ohlasy. Kritici většinou zmiňovali, že se jedná o zajímavou diagnózu, které však chybí řešení (pokud nebereme v potaz vyjádření sympatií k Dreherově *Benediktově cestě*). V červnu letošního roku tak Patrick Deneen vydal výše zmíněnou novou knihu, ve které své myšlenky dále rozvíjí.

Deneen v ní pokračuje ve své kritice elit a vkládá naději v sílu démos. Vychází z toho, že liberálové jsou obecně těmi, kdo preferují elity – klasičtí proto, že je to podle nich konzervativní, progresivní naopak proto, že jsou podle nich nositelem pokroku. Konzervativci jsou oproti nim těmi, kdo preferují lid jako konzervativní prvek ve společnosti. Vychází přitom z poměrně dlouhé tradice (britského) konzervativního myšlení, která se nejvíc projevila u toryovského premiéra

INZERCE

IPPO
INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Benjamina Disraeliho a jeho představy jednoho národa. Ten měla vytvořit stará britská aristokracie a nově nastupující dělnická třída. Na základě této ideje došlo mj. k zavedení různých sociálních opatření a k rozšiřování volebního práva.

Podle mého názoru je však tento závěr do určité míry zjednodušující, přičemž lze souhlasit s výše citovanými námitkami R. Legutka. V současnosti je pravděpodobně možné říct, že „lid“ zastává v západním světě konzervativnější názory než „elity“ a že se také objevují výbuchy nespokojenosti s fungováním systému (brexit, zvolení Trumpa prezidentem apod.). Lze z toho ale vyvozovat tak zásadní závěry? Trump ostatně na počet hlasů prezidentské volby dvakrát prohrál. Pokud voličům tak zásadně vadí liberální systém, proč jej sami nezmění u volebních urn?

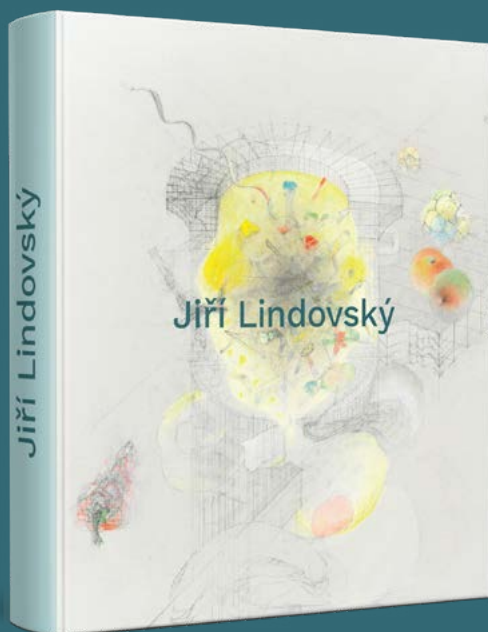
Deneen se však ve své nové knize kromě teoretických otázek zabývá i tím, jak má být liberální režim změněn. Některé jeho nápady jsou poměrně radikální, ale za změnu režimu bych je asi nepovažoval. Navrhuje např. zvýšení počtu členů Kongresu na tisíc nebo zavedení povinné vojenské služby. Jak by však tyto kroky pomohly naplnit jím vytyčené cíle, není zcela jasné. Kniha *Regime Change* tak víc než cokoliv jiného ukazuje, že Deneen je spíše filozofem a teoretikem než policy makerem. To je ostatně vidět i na tom, že teoretičtěji zaměřená kniha *Proč selhal liberalismus* získala od čtenářů vyšší hodnocení než *Regime Change* (a soudě dle množství recenzí měla i daleko větší dosah).

Patricka Deneena se každopádně vyplatí nadále sledovat, už pro jeho komplexní přemýšlení o dnešních problémech. Zároveň se zdá, že jeho myšlenky padají na úrodnou půdu. Pozitivní ohlas sklídlil u některých republikánských senátorů, jako je např. J. D. Vance (sám autor bestselleru *Americká elegie*). To, po čem ostatně Deneen volá, je vytvoření nové konzervativní elity. Tím, kdo podle něj intuitivně vycítil nespokojenost lidí s liberálním systémem, byl v USA prozatím „hluboce pomýlený narcista“ Donald Trump. Vzhledem k tomu, že s největší pravděpodobností získá nominaci v republikánských primárkách, má Deneen o čem přemýšlet. ■

- 1 <https://www.facebook.com/barackobama/posts/10155941960536749>
- 2 Pro jeho detailnější životopis viz <https://www.politico.com/news/magazine/2023/06/08/the-new-right-patrick-deneen-00100279>
- 3 Kritička Becca Rothfeldová pro *Washington Post* poměrně vtipně glosovala, že tato skupina konzervativních kritiků liberalismu by mohla sloužit jako reklama na liberální oddanost náboženské svobodě: zatímco Deneen je katolík, Yoram Hazony je židovského vyznání a další vlivný autor Rod Dreher je pro změnu pravoslavný křesťan.
- 4 Tocqueville, A. de: *Demokracie v Americe*. Leda 2012, s. 732.
- 5 <https://americanaffairsjournal.org/2018/02/can-democracy-save-us/>

Jan Hroudný (1998), advokátní koncipient, analytik Pravého břehu – Institutu Petra Fialy.

Ladislav Daněk, Barbora Kundračiková

Jiří Lindovský

Jiří Lindovský je skutečným mistrem kresby, kresebné vyjadřování je základem jeho uvažování. Zároveň je však v českém prostředí soustavně chápán jako grafik. Jeho vůbec první monografie naznačuje, jak zúžené toto uvažování je – a Lindovského představuje jako autora přirozeně intermediálního, s jasným povědomím o vývoji aktuálních tendencí i uměleckých strategií, jehož pozice v kontextu současného umění je zcela výjimečná.

„Když člověk kreslí, dotýká se špičkou tužky jak toho, co vidí, tak svého mozku. Vkreduje si svět do mozku a mozek začíná chápat souvislosti viditelné i ty neviditelné.“

Jiří Lindovský, 2020

BĚŽNÁ CENA: 899 Kč / CENA NA WWW.BOOKSPIPES.CZ: 674 Kč (SLEVA 25 %)

**BOOKS
& PIPES**

Pro Evropu bez nesmyslů

Veronika Vrecionová

**EVROPŠTÍ
KONZERVATIVCI
A REFORMISTÉ**

www.vrecionova.cz | www.ecrgroup.eu

Předplatné časopisu *Kontexty* na rok 2024

Upozorňujeme čtenáře, že od příštího roku se vydavatelem *Kontextů* stává nakladatelství Books & Pipes, které bude rovněž zajišťovat jeho distribuci a předplatné. Bližší informace najdete na stránkách www.bookspipes.cz/kontexty.

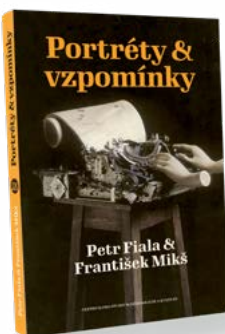
Všem zájemcům o časopis doporučujeme předplatné, což je nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 1 000 Kč

Objednávky předplatného:

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.bookspipes.cz/kontexty
- e-mailem na adrese: obchod@bpublish.cz
- telefonicky na čísle: 734 122 960

Předplatné lze uhradit standardně bankovním převodem, kartou online nebo hotově či kartou v redakci nakladatelství. Knihovny, školy a veřejné instituce mohou předplatné uhradit na základě vystavené faktury. O jednotlivých variantách platby budete informováni v návaznosti na zvolený způsob objednání (viz výše).

Předplatitelé časopisu na rok 2024 obdrží jako bonus novou knihu Petra Fialy a Františka Mikše **Portréty a vzpomínky**, připomínající pětatřicetiletou tradici vydávání časopisu a výjimečné osobnosti, které s ním byly spojeny.

